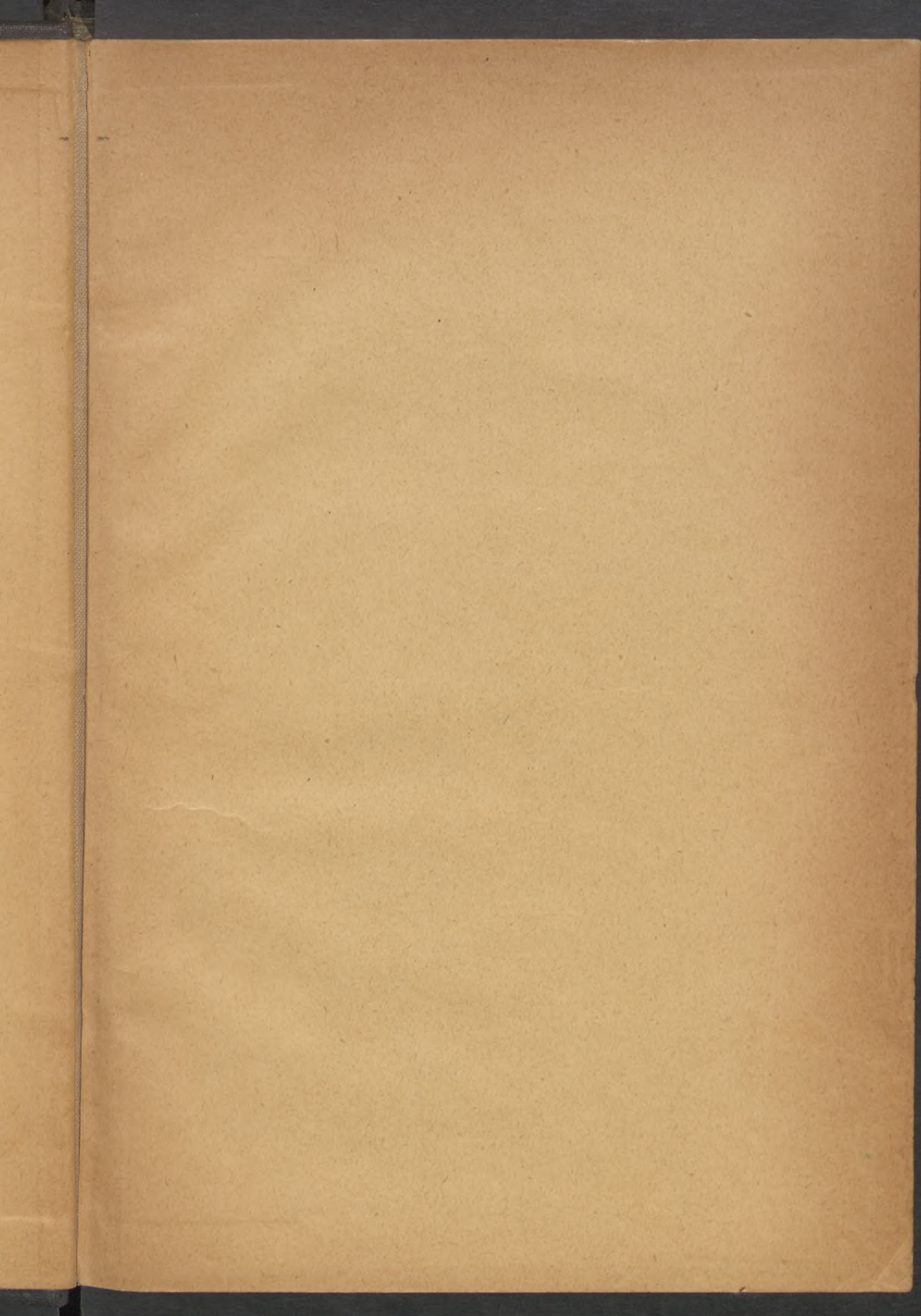
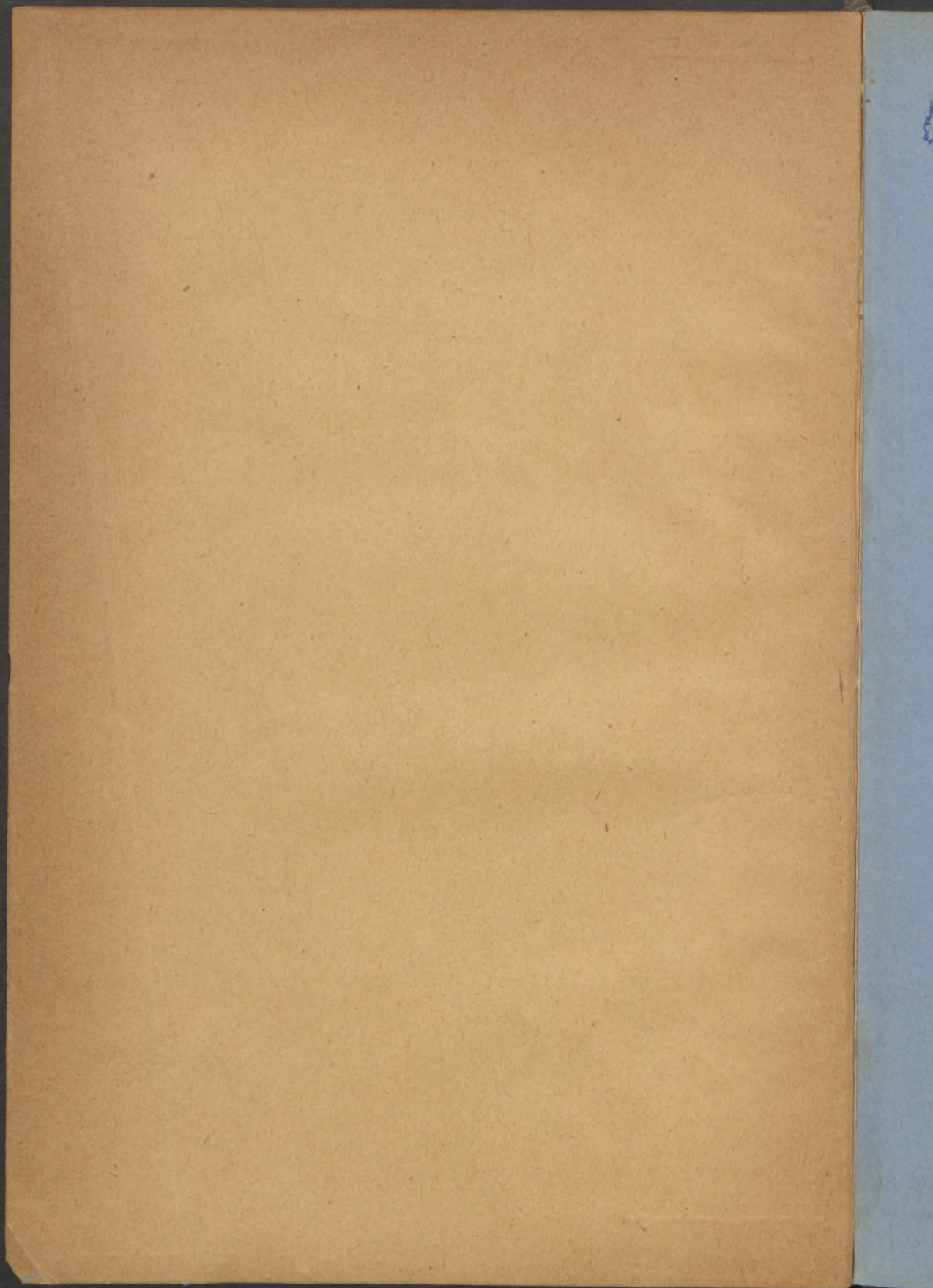

248951

62

ALKOTÓ NYELVTUDOMÁNY

PROGRAMM ÉS RÉSZLETEK

IRTA

KAIBLINGER FÜLÖP

BUDAPEST

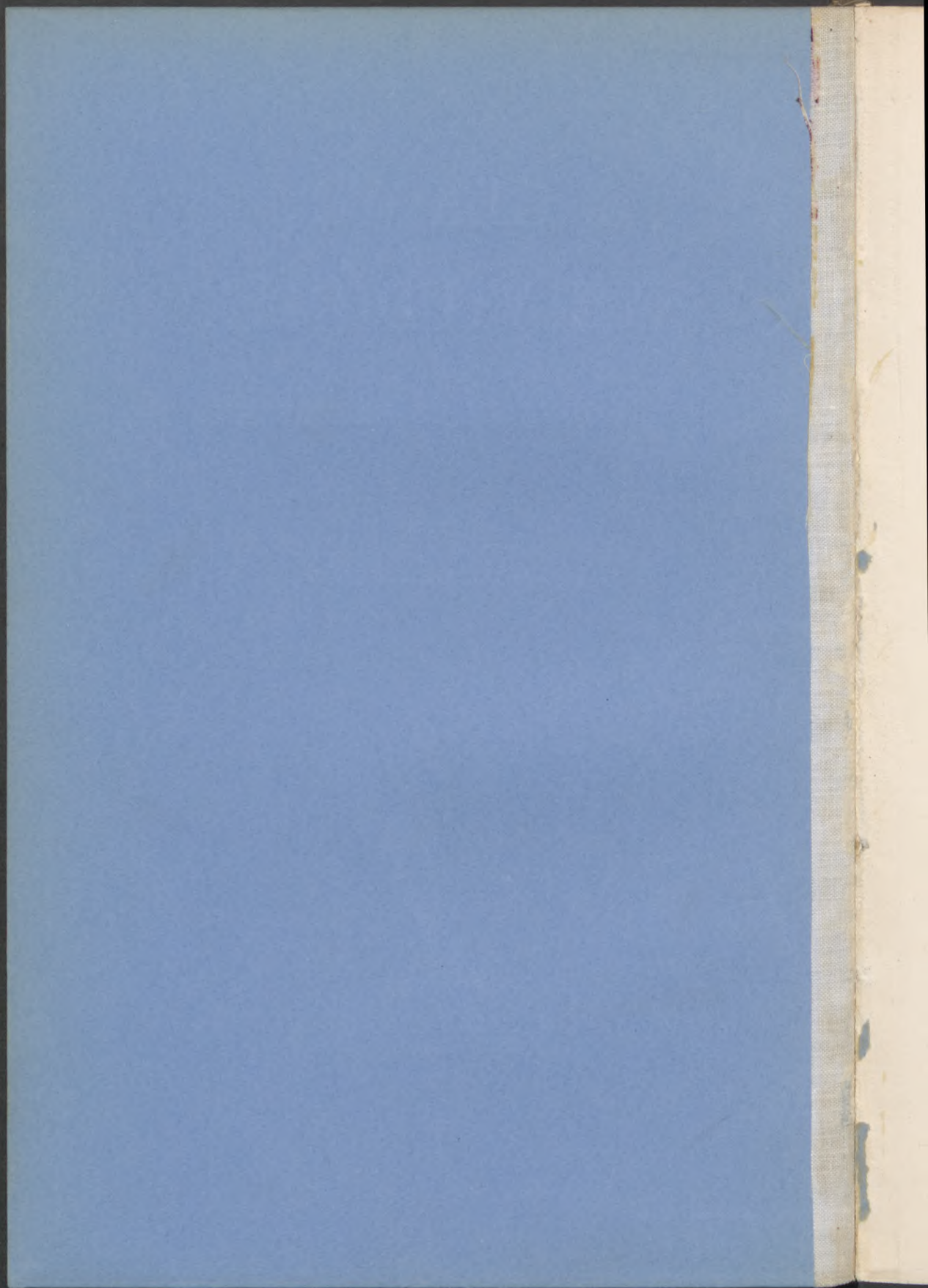
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1912

Ára 3 K.

Köteles példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

ALKOTÓ NYELVTUDOMÁNY

PROGRAMM ÉS RÉSZLETEK

IRTA

KAIBLINGER FÜLÖP

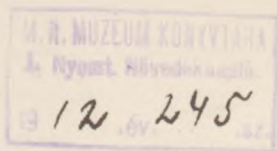
BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1912

Legen
2552

248951

ELŐSZÓ.

A természeti és lelki élet minden terén arra törekszik a kultúra, hogy a teremtő erőket hatalmába kerítse és a tudományos akarat szerint irányítsa. Ehhez szükséges a meghódítandó erők és jelenségek pontos ismerete, de mindig abból a szempontból, hogyan kell azokat kormányozni és természetüknek megfelelően fejleszteni.

Az életjelenségek azon csoportja, melyet nyelvnek, beszédnek nevezünk, mind ez ideig nélküli a tudományos művelést és fejlesztést. Nyelvet művelni és alkotni csak a népnek szabad, esetleg még az írónak és költőnek. A mai akadémikus nyelvtudomány nem ismer és nem ismer el más módszert, mint a történetit és a lélektanit. Ezek a módszerek természetüknél fogva csak magyaráznak és magyaráznak, de nem alkotnak semmit, sőt a nyelvalkotást eretnekségnek tartják.

Minden alkotás eleje: az értékelés, a bírálat. Mindkettő hiányzik a mai nyelvtudományban. Ha még él a nyelvkritika, az a történelmi és pszichológiai módszer ellenére működik. A mai nyelvkritika nélküli a tudományos alapot.

Kísérletet teszek: 1. A nyelvfejlődés törvényének megállapítására. 2. Annak történelmi igazolására. 3. Evolúciós nyelvkritikára. 4. Értékelő nyelvhasználatra. — És mindezt abból a célból, hogy majdan a nyelvtudomány, ismerve a nyelvben működő alkotó erő lényegét, azzal tudatosan is alkosson, mely alkotások éppúgy átmehetnek a reális nyelvéletbe, mint az írók intuitív alkotásai.

A nyelvtudomány nem ragaszkodhatik örökké az adott tényekhez. Új törvényünkkel és új módszerünkkel talán rávisszük az alkotás terére. Csak így teljesíthet kulturfeladatot.

Ez a törekvés oly messze esik a mai hisztoricistikus és pszichologisztikus nyugodtan szemlélődő nyelvtudománytól, hogy nem számíthatok gyors megértésre. De én meg vagyok győződve a probléma fontosságáról és hiszek annak megoldásában. Egy életre szóló programnak bevezető számát adom e könyvecskében. Az új módszerhez szükséges eszméket a legrövidebb uton levezetem és sietek azok értékét egynéhány ténycsoporton kipróbálni.

Tárgyalásom módja az általánosan művelt olvasót tartja szem előtt. Ez nem jelentheti azt, hogy a szaktudósok nem találhatnak újat e dolgozatomban. — A mű így nem teljes: folytatom. Az alapgondolat azonban már így is megbirálható.

Budapest, 1912 február hó.

Kaiblinger Fülöp.

I. A PROBLÉMA.

A nyelvtudomány napjainkban két főirányt követ; az egyik a történelmi, a másik a pszichológiai. Számos ellentétes tendenciájuk mellett, melyek legkiválóbb képviselőiknek Hermann Paulnak és Wundtnak rendkívül magasröptű vitáiban nyilvánulnak, mégis találunk bennük egyező momentumokat is. Mindkét irányzat csak az *adott tényeket* gyűjti és vizsgálja, csak feltűnt nyelvjelenségeket kutat és csoportosít bizonyos szempontokból. Céljuk a tiszta megismerés, és távol állnak attól, hogy új nyelvformákat alkossanak, vagy még csak meg is jósoljanak. Egy szóval: *a mai nyelvtudományban nincs teremő akarata.*

Bizonyos, hogy ez a l'art pour l'art nyelvkutatás némi tekintetben haladást jelent a régi grammatikusokkal szemben, akik a mindenkori nyelvtáadiumot tartották a nyelvhelyesség mértékének, és ezért kudarcot vallottak dogmatizáló törekvéseikkel. Nem ismerve a nyelvfejlődés tényét, mindig fejcsóválva nézték, hogyan siklanak ki kezeik közül a nyelvfejlődés rakoncátlan csemetéi.

De ne gúnyolodjunk rajtuk. Nagy kulturális érték rejtett szándékaikban. Megvolt ez irányzatban az a tudományos jelleg, mely nézetem szerint egyik legfontosabb feltétele az emberi haladásnak, megvolt benne a *segítő, hasznosító szándék.* A modern lingvisták által kigúnyolt grammatikusoknak az volt a törekvésük,

hogy a nyelvközösséghez tartozó egyéneknek támpontokat adjanak a helyességre való törekvésükben; érezte is mindenki hatalmukat és a szellem munkásai rendszerint engedtek befolyásuknak. Szándékuk tiszteletreméltó, de módszerük téves volt.

E tévedés belátása létesítette az új nyelvtudományi iskolát. Alapelve ez: a nyelv folytonos változásoknak van kitéve; az újabb változatok nem kevésbé helyesek a régieknél; a nyelvészetből ki kell rekeszteni a jó és rossz fogalmát; minden kifejezésmód és minden hangtani változás természeti jelenség; nekünk csak az lehet feladatunk, hogy a változásokat egy nyelven végig kövessük, hogy a különböző nyelvekből a hasonló változásokat csoportosítsuk, hogy e változások történeti és pszichikai geneziséét elemezzük, hogy az állandó változásokat törvénybe foglaljuk. A nyelvjelenséget meg kell magyarázni, de nem szabad értékelni, mert ami van, ami *létrejött*, az mind *egyformán értékes*. A szófűzés és mondatfűzés szabályait nem szabad dogmákká fagyasztani — mondják, — mert ugyanakkor megmegevedne a nyelv is, már pedig a nyelvek története azt bizonyítja, hogy az a természettel, a kultúrával együtt fejlődik és e fejlődést a grammatikusok csak késleltették.

A tisztán magyarázó jellegű hisztoriko-pszichológiai irányzat önként lemond arról, hogy a nyelv fejlődésére hasson, hogy annak alakulásaiba beleszóljon; és ilyformán megesik, hogy éppen az a kulturtényező nélkülözi az emberektől kiinduló tudományos művelést, mely a művelésnek leghatásosabb eszköze.

Vajjon tényleg oly megközelíthetetlenek a nyelvek? Tényleg csak a vad természetes fejlődési erőnek van joga a nyelv alakulását irányítani? — A grammatikusok hatalma, mely az iskola és propagáló közegek útján a nyelven sokáig gyakoroltatott, és melynek hatása még ma sem szűnt meg, azt a feltevést látszik igazolni,

hogy a nyelvközösség általában bizalommal és tisztelettel viseltetett a grammatika szabályai iránt, az írók és beszélők általában követték utasításait. Csakhogy a mindent változtató fejlődés kigunyolta az ő megállapításait és aláasta tekintélyüket. Felmerül az a kérdés: nem lehetne-e azt, amit ők ingatag alapon rosszul csináltak, a fejlődésnek megfelelő új alapokon jobban eszközölni. Vagyis egy oly nyelvtudományt alapítani, mely nemcsak a nyelvtényeket ismeri, hanem a változásban rejlő törvényszerűséget is felfedezve a jövő tényeket előre látja, sőt meg is alkotja.

Az eszme megvalósítására az utóbbi évtizedek történelmi részletkutatásai kiválóan felkasználhatók. A nyelvtörténelmi kutatás igen alkalmas volt arra, hogy teljesebb képet kapjunk a nyelvtények egymásutánjáról. A nyelveknek minden mesterséges befolyástól ment szabad fejlődése, — ha ez az anarchia csak ideig-óráig tart, — szintén nagy tanulságokat nyújt a megfigyelőnek, mert megmutatja az organikus fejlődés irányát. Igaz, hogy ez az organikus fejlődés mostanáig is megfigyelhető volt a vadon tenyésző dialektusokban, de ezeknek organizmusa sokkal kisebb, semhogy egy irodalmi nyelv komplikált szerves evolúciójához elegendő tanulságokat szolgáltatson.

De a nyelvtudomány nem állhat meg az adott formák gyűjtésénél, hozzá kell fognia a bírálathoz és alkotáshoz. Ha a mi tudományunkat is a tudatos kulturának akarjuk alárendelni, akkor gondolkoznunk kell oly nyelvészeti módszerek létesítésén, melyek a jövő nyelvformákat előre megállapítják; a nyelvközösségnek kezébe egy oly értékmérőt kell adnunk, melynél fogva nemcsak a meglevő kifejezésformák közül képes a helyeset kiválasztani, hanem amelyhez az újonnan keletkező formákat is mérni, értékelni, bírálni tudja. Az értékelés alapja azonban nem lehet a jelen, sem a múlt, hanem a tudomány által előre megalkotott eszmény.

Ha a nyelvnek történelmi megértése már áthatná a nyelvészek összességét, akkor ma már nem működhetne a nyelvkritika sem. A mai igazi nyelvtudós, amikor új jelenséget tapasztal, kutathatja annak történelmét, megvonhatja a jelenség földrajzi határait, megkeresheti lélektani okait, felhozhat analógiákat az illető nyelvből, rokonnyelvekből, távolálló nyelvekből stb., de bírálatot nem mondhat róla, jónak nem hirdetheti, hibásnak nem bélyegezheti.

Ezzel szemben mit tapasztalunk? Kiváló nyelvtudósok, kik oly nyelveket is tanulmányoznak, melyek időben és térben messze esnek hazájuktól, tényleg tartózkodnak minden értéktéletről, amíg idegen nyelvtényeket vizsgálnak. Mihelyt azonban anyanyelvüket érintő változásokra bukkannak, akkor a nyugodt szemlélődő helyébe rögtön a tettrevágyó bíráló lép. A magyarázó pszichológistát elnyomja az értékelő ethikus, aki szeretettel őrzi nemzetének legfontosabb kulturtényezőjét a nyelvet; *cselekvőleg akar* annak fenntartásában és fejlesztésében közreműködni: helyesel vagy elvet, javít, bírál, ajánl, szeret és üldöz. Az eszmény azonban, melyhez a keletkező nyelvjelenségeket mérik: a szintén változékony, szintén szeszélyes népnyelv, vagy pedig a természeténél fogva szubjektív nyelvérzék, vagy az úgynevezett nyelvhasználat, mely csak utólag szentesíthet, de nem alkothat újabb, fejlettebb formákat.

Nem félő-e, hogy a *népnyelven, nyelvérzéken, nyelvhasználaton* alapuló nyelvkritika éppen az eredeti, friss, nagy jövőjű fordulatokat akarja csirájában elfojtani? — mint ahogy azt a hosszabb életű nyelvészek és írók bizonyára állandóan tapasztalhatják. És meggondolják-e a mindenütt idegen befolyást sejtő nyelvészekedők, hogy az egyes nemzeti nyelveket nemcsak a nemzeti szellem alkotja és fejleszti, hanem minden emberi fejlődésben *általános emberi motívumok* is közreműködnek, melyek mindenütt egyforma változásokat

idéznek elő? A ma divó nyelvkritika mellett megtörténik, hogy jobb és értékesebb fordulatok azért nem érvényesülhetnek, mert az — például a magyarban — véletlenül találkozik egy meglevő német vagy szláv nyelvformával. Toblernek, a híres berlini romanistának az volt egyik kedvenc témája, hogy oly középangol nyelvjelenségekről, melyeket egyes nyelvészek a francia nyelv átalakító hatásának tulajdonították, kimutatta, hogy bár szórványosan, de mégis már akkor fordulnak elő angol dialektusban, mielőtt a franciában egyáltalában létrejöttek volna. Ez gondolkodóba ejthetné a germanizmus-felfedezőket. A mai nyelvkritika sokszor nagyon is néz a jelenségek származására, és annál értékesebbnek tartja ezt minél népiesebb, minél parasztibb, mert így «tisztább». Éppen a sok vitatkozás és a folytonos vétkezés a nyelvészek normái ellen, azt bizonyítják, hogy a nyelvhelyességnek ma nincsenek általános érvényű kriteriumai.

Már most mi legyen a teendő? Holt pontra jutottunk. A mai akadémiai nyelvtudomány a nyelvtények tiszta megismerésére és elemzésére szorítkozik. Wundt iránya lélektanilag, Paul iskolája historikailag magyarázza a nyelvtünemények keletkezését, de egyik sem teszi fel azt a kérdést, hogy az alakulás *a rendszer fejlődése szempontjából helyes volt-e vagy helytelen*. Osthoff szerint: «Es gibt überhaupt, dies kann nicht genug betont werden, in dem Auge unbefangener echt historischer Sprachbetrachtung kein richtig und falsch einer Sprachform.» Tehát a historikai nyelvtudomány kizár minden bírálást, az alkotás pedig határozott eretnokség az ő szemében. Nem tudom, miként tudják kiváló nyelvtudósaink és nyelvkritikusaink, a két törekvést magukban összhangban tartani. *Nincs jobb és rosszabb, tehát nincs bírálat*. Vagy lemondunk a historikai ill. pszichológiai nyelvtudományról és továbbra is ébrentartjuk magunkban a nyelv javítására irányuló

akaratot. Vagy ezentúl csak analizálunk minden új szintézis nélkül és nem törődünk a nyelv irányításával, azzal a feladattal, amelyet az emberi kultúra reánk hárított; csak gyűjtjük az anyagot, mind régibb és mind távolabb nyelvekből. Mi célból? Meddig?

Ime a probléma: minden tudománynak az a feladata, hogy az emberiséget előbbre vigye. A nyelvtudománynak az a természetes feladata, hogy a nyelv-közösség beszédformáit fejlessze. A történelmi és pszichológiai irány kizárja a nyelvfejlés legprimitívebb formáját is, a nyelvkritikát; ne vezessen félre az a körülmény, hogy van nyelvkritika: ezt a mai nyelvtudomány nem támogatja. Sőt a mai nyelvészet bizonyos előkelőséggel távolsítottja magát az élő nyelvtől. Ez neki csak anyag. Ha tehát a nyelvtudomány komolyan kulturfeladatot akar teljesíteni, akkor el kell hagynia a tisztán történelmi és lélektani talajt és alkotó tudománnyá kell változnia. Hogy miként, azt a következőkben fogom vázolni.

II. PROGRAMM.

Birálatot gyakorolni annyit tesz, mint értékelni. Értékelni azonban csak bizonyos alapérték szempontjából lehet. A birálat alapjául szolgáló elméletnek a jobb, fejlettebb formákat már előre kell megalkotnia, elvonatkoztatva a gyakorlati valóságtól, de nem az elméleti lehetőségtől. Csak az bírálhatja egy bizonyos rendszer tényeit, aki tudja *milyennek kell lenni* a jövőben. Vajjon nyújt-e a mai nyelvtudomány oly elveket, melyek segítségével legalább gondolatban megtudjuk szerkeszteni a nyelvformák jövő alakulását, meg tudjuk állapítani a változások irányát. Láttuk, hogy nem, sőt nem is törekszik rá. Az ellenmondást a grammatikusok dogmái és a bekövetkezett tények között csak úgy tudjuk feloldani, ha nem a meglevő stádiumból alkotunk szabályokat, hanem megkeressük *a változásban* a törvényszerűséget, ha a nyelvben működő fejlődési erőt a maga egységében felismerjük, ha azt tűzzük ki *célul*, ami eddig magától mint *ok* szerepelt.

A lingvisztika valóban keresi a változások okait. Leghamarabb az idegen nyelvek behatása okozta változásokat tudta felfedezni, ami a legkönnyebb is, mert felszínen fekvő. A szerves változás okainak felderítésében odáig jutott, hogy a nyelvtüneménynek *fizikai fázisában*, a hangokon mutakozó átalakulásokat csoportosította és törvényekbe foglalta. Azt hiszi, hogy a hangtörvények szakadatlan sora majd maradék nélkül megmagyarázza a változásokat. Pedig a hangváltozás csak a morféma (szótő, rag, képző, partikula)

funkcióváltozásának következménye. Tehát a még megállapítandó *formatörvények* fogják a hangtörvényeket megmagyarázni és nem megfordítva.

A hangok a nyelvtüneményeknek csak egy része, még pedig nem is a legfontosabb; a nyelvtünemény lényeges momentumai a beszélő és megértő tudatában folynak le. A nyelvformák funkcióira vonatkozó mondat-tani kutatás még a kezdet nehézségeivel küzködik. Az indukció, melyet a nagyhatalmú természettudomány a nyelvészetre is ráparancsolt, nem tudott a szellemi tudományban pozitív eredményeket létesíteni. A tények óriási halmaza együtt van, de hiányzik az alkotó erő, mely ezeket a kultúra számára értékesíteni tudná. Tehát kísérletet kell tenni a *dedukcióval*. Hátha ezzel nagyobb sikereket fogunk elérni. Nagy vonásokban megrajzolom az alkotó nyelvtudomány alaptervét.

Mindenekelőtt a filozófiai *evolúció*-elméletből levezetem a nyelvfejlődés törvényét. Ebből a célból szükségünk lesz a *nyelvtüneménynek*, vagyis azon oksági sornak pontos megállapítására, mely a beszélő tudatállapotától a levegőrezgésen át a hallónak determinált tudatállapotáig kimutatható. Miután az általános fejlődéstörvényt meghatároztam és a nyelvtüneményre alkalmaztam, az lesz a feladatom, hogy a nyelvek történetében kimutassam a törvénynek működését. Pl. hogy az idg. flexiónak pusztulása, a magyar igeidők redukálása, a homonymák szaporodása, a szavak lekopása, a jelentések változása stb. a megállapítottam fejlődéstörvényből magyarázhatók. De különös erőt kívánok elmélettemnek adni azáltal, hogy nemcsak a multban végbe ment átalakulásokat vizsgálom, hanem, hogy a ma — szemünk láttára és fülünk hallatára — keletkező változásokat *in flagranti* megragadjam és ezeken próbáljam ki a törvény igazságát. Továbbá: amikor kutatjuk azt az alkotó erőt, mely a nyelvváltozásokat létrehozza, akkor nem szabad megfeledkeznünk azokról a nagy

írókról, költőkről, akik *művészi nyelvalkotásaikkal* a természetes nyelvfejlődést, ha nem is tudatosan, de belső intuícióval előre vitték. Ha sikerülne bebizonyítanom, hogy a tudatos kollektív nyelvfejlesztésre ugyanazon eszme szolgálhat alapul, amely a nagy egyének nyelvalkotásaiban is uralkodik, akkor már csak egy lépés választ el attól, hogy a tények által megizmosodott elméletből *munkahypotézist* alkossak.

És ha sikerült ilyformán megismerni a nyelvfejlődés irányát, határozottabban szólva: azt a forrást, amelyből eddig a nyelvalkotás öntudatlanul merített, nem fog-e önkéntelenül is buzgólkodni bennünk az emberi tudatos alkotás akarata? Ezt elnyomni *embertelen* dolog volna, a szó legmagasabb értelmében.

A tudományos alkotás eleinte csak az értékelő nyelvkritikában fog nyilvánulni. Vagyis az erős egyéniségeknek még mindig öntudatlan alkotásait a fejlődés törvénye szempontjából fogjuk vizsgálni és elbírálni. A helyeselt alkotásokat majd kiemeljük izoláltságukból és a közösség számára hozzáférhetővé tesszük, hogy annak tudatvilágában teremtő élménnyé válván, hasonlóan értékes nyelvformákat produkáljon az analógia erejénél fogva.

Ez volna tehát az alkotó nyelvtudomány első lépése a gyakorlatban. Tudományos mesterséges szelekcióval előmozdítani azt, amit eddig is a természetes szelekció elvégzett. A következő lépés az volna, hogy mi nyelvtudósok magunk is alkossunk a jobb formák mintájára új nyelvtényeket, tekintet nélkül arra, hogy azok már átvihetők a nyelvhasználatba van sem. Ime az alkotó nyelvtudomány nem pusztán «utilitarisztikus», mitől némely nyelvtudósok oly nagyon irtóznak, hanem meglesz a *l'art pour l'art* oldala is.

A *párhuzamosító nyelvhasonlítást* majd felváltja az *értékelő nyelvhasonlítás*. Mint ahogy a nyelvtörténeti iskola elzárkozik az egyazon nyelv történetében kiala-

kult formák értékelésétől, így a mai nyelvhasonlítás is megfosztja a nyelvészeket *minden összehasonlításnak éltető elemétől*, az értékeléstől. Meillet, a francia indogermán nyelvészet és általános nyelvtudomány doyenje ismételten hangoztatja, hogy a nyelvhasonlításnak kizárólagos feladata a tiszta egymásmelléállítás. A mai rendszer értelmében óvakodjunk attól, hogy *egész lelkünket* belevigyük a nyelvhasonlításba, mert az méltatlan a tudományhoz. Én konstatalhatom, hogy a németben a melléknévnek ragjai vannak és hogy az angolban nincsenek ragjai, de a tudomány szelleme mentse meg attól, hogy e tényből kifolyólag az angol melléknév javára értéktételeket mondjak. Ez a kritikai szempont kapcsolná össze a múltat az élő kultúrával. Ebben a tekintetben is eretnek leszek. E munkám egyik fejezetében kísérletet teszek az angolnak és németnek értékelő alapon való összehasonlításával. Természetes, hogy az ily értékeléseknek mindig csak *egy bizonyos* szófüzési és mondattani formára kell vonatkoznia és csak mindenirányú pontos vizsgálat után szabadna az egész nyelvre azt mondani, hogy ez a nyelv fejlettebb vagy értékesebb a másikinál. De nem is ily összefoglaló ítélet a cél, hanem a felismert jobb elemek lehető általánosítása, ott ahol az általánosítás a mondatok rendszerét nem zavarja. A nacionális elfogultság csak árthat a tudományos kutatásnak, de a tudományon alapított javítás csak hasznára lehet a nemzetnek. Egyes grammatikai viszonyok kifejezésformáinak fejlettség szempontjából való összehasonlítása átöri majd a genealogiai nyelvrokonság által szabott korlátokat és közel hozza majd a történelmileg és genetikailag egymástól távol álló nyelveket is.

Eddig csak a történelemnek szabadott nyelvformákat alkotni és terjeszteni. A világnyelvészek teremtetek ugyan nyelveket, de nem organikus fejlesztés útján, hanem mesterségesen. Mi is végzünk majd átalakítá-

sokat a beszéden és megfigyeljük, micsoda párhuzamos változás áll be a megértő tudatában. Ha már most egy adott hosszú szövegben a nehézkes formák helyébe a fejlettebb, jobb formákat illesztjük és a változás hatását a megértőben instrospekció vagy megfigyelés útján vizsgáljuk, akkor azt a tudományos módszert alkalmazzuk, melyet *kísérletnek* nevezünk. A kísérletezés a nyelvészetben még nem talált alkalmazást. Amit eddig e cím alatt végeztek, ez nem irányult nyelvtörvények megállapítására, hanem a nyelv csak eszköze volt bizonyos pszichológiai tények megállapítására. A kísérleti fonetika *csak a hangok* keletkezésére és akusztikai hatásukra ügyelt, de a nyelv lényegével, a nyelvi megértés folyamatával egyáltalán nem törődött. Összefüggő beszéddel kell kísérletezni, mert csak a *mondatnak* van tudattartalmat megvalósítható ereje.

Minden tudomány lelke a *hypothesis*. A nyelvtudomány oksági sorában a legfontosabb kapcsolat az, amely a kimondott beszéd és az általa okozott tudattartalom között fennáll. Hypothesiseket fogunk alkotni abban az irányban, hogy megállapítsuk a tiszta okviszonyt a nyelveszközök fizikai formája és ezen formák *funkciója* között. Pl. tapasztalom, hogy az angolban a perfektum képzésénél ma már minden igénél a *have* (habeo) ige szerepel. Ugyanazt tudom a kanadai francia dialektusról (v. ö. Meyer—Lübke Germanisch-Romanische Monatshefte I. kötet). Ebből azt következtetem, hogy a németben a *haben*, a franciában az *avoir* egymagában is el tudja végezni a perfekt segédidejének funkcióját. Ez a hypothesis alapul szolgálhat egy kísérletnek. Sok irányú és ismételt kísérletek után megállapíthatom a supponált tétel igazságát vagy valótlan-ságát. Látva azt a tendenciát, hogy *sein* és *être* segédigék mindinkább kiszorulnak, indokolt annak a kutatása, hogy mit jelentene e változás a megértés és a nyelv jövő alakulása szempontjából. A nyelvtudomány

eddig is élt a hypothezis eszközével, de mindig regreszív irányban: mindig csak az időben megváltozott beszédformákból mint okozatokról visszakövetkeztet az okra. Az alkotó nyelvtudomány a beszéden mint okon fog változásokat eszközölni, hogy az okozatban vagyis a megértés folyamatában történő párhuzamos változásokat vizsgálja. Tehát a hypothezisek progreszív irányúak lesznek, azaz jósolnak, előre kimondják, hogy valamely formaváltozással micsoda megértésváltozás fog létrejönni.

Van a nyelvtudománynak egy gyakorlati köre, ahol a dolog természeténél fogva *cselekvőleg* kell működnie: ez a *nyelvoktatás*. Aki a nyelvtanítás problémájával tudományosan foglalkozik, az kénytelen a nyelvtudás, a nyelvi megértés, a beszélőkészség és az egyéni nyelvfejlődés oksági kapcsolatait fürkészni, még pedig éppen a cselekvés, az alkotás szempontjából. Az e téren szerzett megfigyelések és gyakorlati eredmények nagyon értékesek lehetnek a nyelvbírásnak emberről-emberre való átadásának mikéntjére vonatkozó vizsgálatok alaposságára, mert a nyelvtudásnak a környezetről az egyénre való átruházásában rejlik a nyelvi változások alapoka. A nyelvoktatás problémáját nem lehet egyszerűen a pedagógiába utalni; mert a kérdés itt nem az: hogyan adok át bizonyos ismereteket, hanem: miként *létesítem* a gyermekben azt az ügyességet, hogy egy rendkívül komplikált szerkezetű és nagyon kiterjedt használatú szellemi és fiziológiai eszközt gyakorlatilag alkalmazzon; a nyelvtanítás módszerének kérdése nem a pedagógia egyik ága, hanem igenis a nyelvtudományé, mint ahogy azt a hazánkban Brassai működése, külföldön pedig a legkiválóbb nyelvtudósok (Sweet, Viëtor, Jespersen, Bréal, Passy, Brunot stb.) példája mutatja, kik mindnyájan közreműködtek az utolsó évtizedek nyelvtanítási reformjának kialakulásában.

Ez hát nagyjában az alkotásra törekvő nyelvtudomány-
nak programja. Az eddig nyilvánított eszmék meg-
ítélőitől egyelőre csak a következő kérdésekre óhaj-
tanék feleletet kapni. Vajjon tökéletes valamely tudo-
mányos rendszer, ha nincs benne teremtő akarat?
Teljesíti-e feladatát, ha legalább elméletben nem fej-
leszti azt a tüneménycsoportot, mely a rendszer tárgya?
Vajjon indokolt az a törekvés, mely a tudomány alkotó
erejét a nyelvtudományban is akarja érvényesíteni?
Vajjon lehetséges az alkotás a szellemi tudományokban
is? Vajjon a tudomány általános elveinek megfelel-e
az az út, melyet magamnak kijelöltem?

III. A NYELVFEJLŐDÉS ALAPTÖRVÉNYE.

A nyelvfejlődés törvényéhez két úton juthatunk. Az egyik az indukció, mely a tények lehető legnagyobb tömegéből indul ki, azokat rendezi és csoportosítja és így keresi a nyelvváltozások egységes principiumát. A másik út volna a dedukció. Az indukció eddig nem vezetett pozitív eredményre a nyelvfejlődés törvényének megállapításában. Tegyük hát kísérletet a deduktív módszerrel.

Az evolúció-elmélet mindig fejlődik és ma már egy filozófiai jelentőségű, mindent felölelő, mindenre kiterjedő az élet összes jelenségeit érintő eszme. Mint minden tudományban, így a nyelvtudományban is már éltek a *fejlődés* szóval, ép ezért szükséges az evolúciónak tudományos jelentését pontosan megállapítani.

Visszaélnék az *evolúció* kifejezéssel azokat, kik valamely eseménysor kronológikus leírását, az egymást követő *változatok* felsorolását a «fejlődés» vagy «evolúció» áhitatkeltő címe alatt foglalnak össze. Pedig erre, mint minden tudományágban, a nyelvészethen is találunk példát.

Már közelebb áll a fejlődés filozófiai értelméhez az, ki az időben egymást követő változatokat nemcsak regisztrálja, hanem a későbbi változatban keresi és meg is találja az előző fázis azon tényezőit, melyek az új jelenségben is közreműködnek; melyek itt nagyranőttek és vezető szerephez jutottak.

Azonban törvényszerű, tudományos fejlődésről csak akkor lehet szó, ha az egymást követő jelenségek kö-

zött oly állandó kapcsolatot fedezünk fel, melynek megállapítása után képesek vagyunk a multa nézve eddig föl nem derített változásokat megmagyarázni, a jövőre nézve pedig az adott tényekből a fejlődéstényező hozzáadásával új jelenségeket megjósolni. A fejlődésnek három különböző értékű felfogását képletesen így mutathatjuk be: az első, amikor csak az egymásután következő változásokat tekintik fejlődésnek: A, B, C, D . — A második felfogás A -t felbontja tényezőire a, b, c, d stb., B -t szintén, és úgy találja, hogy benne A -nak c, d tényezői is szerepelnek. A törvényszerű fejlődést megvilágítja a mértani haladvány képe A, Aq, Aq^2, Aq^3 , stb.; ahol q a fejlődés törvényét jelzi, azt az egységes principiumot, mely minden egymásután következő jelenségnek oka.

Arra kell tehát törekednünk, hogy a nyelv rendszerét egy oly magasabb, általánosabb rendszerbe iktassuk, melyre nézve egy ily tudományos fejlődéstörvényt sikerült megállapítani, vagy legalább is termékeny hypothezisként felállítani. A nyelvfilozófia nem vonhatja ki magát az újabb nagy filozófiai rendszerek termékenyítő hatása alól. És ha bebizonyosodott, hogy más tudományágak már érzik és élvezik a nagy eszmék felfrissítő erejét, akkor szinte kötelességévé válik a nyelvtudománynak is, hogy legalább kísérletet tegyen azoknak az igazságoknak alkalmazására. Hátha sikerül neki ez úton oly problémákat megoldani, melyeket eddig semmilyen módszerrel sem tudott szétbogozni. Viszont a kialakuló új világfelfogások csak akkor adhatják a gondolkodó emberiségnek azt az isteni nyugalmat és azt a szinte vallásos hitet, ha minden szaktudós a maga körében is keres és talál támasztékot a nagy eszme-épület felállítására. Ezen értekezésem is abból a szándékból fakadt, hogy a nyelvjelenségeket beleillesszem abba a fejlődéseméletbe, mely a jelen nagy filozófusainak tanulmányozása által bennem kialakult.

A beszéd par excellence emberi tevékenység, emberi

alkotás, *humanum*. A nyelv fejlődése tehát alá van vetve azoknak a törvényeknek, melyek *az embert mint olyat irányítják*. Az ember lényege az értelem és akarat. Tehát első sorban nem a külső szervezet változásaiban kell keresnünk a nyelvfejlődés ősokeit. A beszélő szervek csak eszköz egy hatalmasabb tényezőnek az emberi akaratnak szolgálatában. A beszélő szerveken végbemenő változások nem lehetnek okozói az ember értelméből kiinduló funkciónak. Az a magasabb egység, melybe a beszéd tartozik, az ember a maga értelmével és akaratával. Ennek az evolúció-törvényét kell tehát ismernünk, hogy a nyelvfejlődést megmagyarázhassuk.

Az *emberi* kultúra, az ember különválása az állattól ott kezdődik, mikor a maga akaratának hatásosabb végrehajtása céljából eszközöket gyárt, amikor érzékeinek és fizikai erejének elégtelenségét a rajta kívül álló erők ügyes felhasználásával iparkodik kiegészíteni. A haladás pedig abban áll, hogy értelmével mindjobban iparkodik az őt környező világot megismerni, a tünetmények közti összefüggést megtalálni, az állandó vonatkozásokat megállapítani, hogy a fölöttük való uralmát mindinkább biztosítsa. A tiszta megismerés mind több és több jelenségcsoporthoz vesz fel vizsgálatainak körébe, mindig több és több vonatkozást fedez fel, az emberi akarat pedig az így megismert tényeket újabb szintézisek létesítésével a saját maga javára használja fel. Az emberi evolúció törvénye tehát az, hogy az ember mindjobban kihasználja a rajta kívül álló erőket, hogy a saját energiájával takarékoskodjék és hogy *hatáskörét* kiterjessze. Népszerűen kifejezve: az ember mindig kevesebb munkát akar végezni és mindig több munkát akar *végeztetni*. De az emberi genus nem azért akar kevesebbet dolgozni, mintha kényelmes volna, hanem azért, hogy a más energiák felhasználása mellett a saját erejét még több, fontosabb szel-

lemibb alkotások létesítésére működtesse. Ez az igazság áll a genusra általában és a genus legkiválóbb képviselőire nézve is. Degenerált az a faj és az az egyén, aki az idegen energiák megszerzése után pihenni tér.

Frédéric Passy, a híres nemzetgazdász, tréfásan így definiálja az embert: «L'homme est un animal paresseux.» Ez a szellemesség csak féligazság, de kitűnően jellemzi a fejlődés egyik oldalát, t. i. azt, hogy az ember szereti a munkát minél kevesebb energiával végezni. Az új idealizmus elnevezést *nem ezért* kapta az a Bergson—Ostwald—Eucken-féle fejlődésemélet, hanem azért, mert új feladatokat tűz ki az emberiség számára, bizalmat önt beléje és kiemeli őt az állatvilágból, amelybe a materiálisták és mechanisták vissza és vissza lökdösték. Az emberiség feladata: mindig újabb energiaforrásokat felkutatni és azokat a közösség számára értékesíteni. a meglevő energiákat pedig mind gazdaságosabban működtetni.

A technika minden haladása egy ily erőviszonynak a javulását jelenti; az ember kiváló képviselői, a *fel-találók* arra törekszenek, hogy ugyanazt a munkaeffektust kevesebb energiával létesítsék, vagy pedig, hogy új erőket működtessenek új munkafajok végzésére. De már itt hangsúlyozzuk, hogy a dolog lényege nem a kevesebb energiakifejtés, hanem a munkaeffektust létesítő erőokoknak értelmes áthelyezése egy rajtunk kívül álló organizmusba.

A prius a funkcióáthelyezés; csak *miután* a funkció elvégzésére megtaláltuk az alkalmas mediumot, csak *azután* hanyagolhatjuk el a mi saját pszichikai vagy fiziológiai munkarészünket.

Ez az energetikai fejlődéselv a technikai kultúra terén már szép gyümölcsöket termelt. Indokolt az a kísérlet, hogy átvigyük a nyelv terére is, arra a térre, hol a fizikai világ akusztikai tünemény alakjában állandó kapcsolatban van a belső világgal.

Az elmélkedés, mellyel a nyelvrendszert a fent vázolt fejlődésméletbe beleilleszthetjük, nagy vonásokban a következő:

A nyelvtörténetben jelentkező változások a *nyelvtüneményen* mennek végbe. Ez tautológia, de alkalmat ad egy oly fogalom bevezetésére, mely eddig kevés figyelemben részesült. Mi a *nyelvtünemény*? A nyelvtünemény azon erők összessége, melyek minden beszédtevékenységnél közreműködnek. (A probléma egyszerűsítése kedvéért itt csak a beszélt nyelvet fogjuk elemezni). A beszélőben van egy tudattartalom: kérem azt a szót a *legtágabb* értelemben venni, tehát beleértve a lélek összes jelenségeit, képzeteket, érzelmeket és akaratnyilvánításokat is. Ehhez a tudattartalomhoz járul a közlés akarata. Ezen tudat elemeivel kapcsolódnak a szóelemek. A szóelemek felkeltik a hangképzeteket és ezután azokat a mozgásképzeteket, melyek a beszédszerveket artikulációra innerválják. A beszélő szerv mechanikai működése rezgő mozgásba hozza a levegőt. *A beszélő csak fizikai uton érintkezhetik a hallóval.* A halló füle átalakítja a rezgéseket fiziológiai munkává. Az idegek közvetítésével keletkeznek a hangképzetek: hogy *miként*, az még rejtély. Ezeket a hangképzeteket követik a tárgyképzetek és relációképzetek, ezeket a *halló tudatereje feldolgozza* és így jön létre az új tudattartalom *gondolatok és érzelmek* alakjában. Ime a nyelvtünemény a maga egészében. Ez nem pusztán leírás, hanem egyszersmind megállapítása a nyelv fogalmát determináló oksági sornak. Két-két egymást követő energia-átalakulás közötti kauzalitás kutatása képezheti a nyelvtudomány egy-egy külön ágát. Pl. a beszélő szervek működése és a létrejött akusztikai tűnemények közti kapcsolatokat tárgyalja a fonetika, a halló hangképzetei és tudattartalma közötti kauzalitással foglalkozik a jelentéstan stb. *De a nyelv lényegére vonatkozó törvényeket csak akkor állapíthatunk meg, ha*

az egész sort végigkövetjük tudattartalomtól tudattartalomig.

Mindazonáltal két fázist bátran szétarthatunk: az egyik a levegőn innen van, a másik azon túl. Az egyik a *beszélés*, a másik a *megértés*. A legtöbb nyelvtudománynak az a hibája, hogy csak a *beszélő tudata és a levegőrezgés* vagy írott mondat közötti okviszonyt keresik. Mindenképen a beszélő tudattartalmára akarnak visszakövetkeztetni és ez erőlködésük közben megfélekeznek saját magukról, mint megértőkről. A nyelvi megértés pszichológiai folyamata még eddig csak elvétve foglalkoztatta a nyelvtudósokat.

Wundt nyelvpszichológiájának egyik sarkalatos hibája a megértő teljes kirekesztése. Ezt Hermann Paul is felrója Wundtnak. A «Völkerpsychologie» szerint a beszéd a kifejező mozgások legtökéletesebb faja; a közlés akarata a nyelvfejlődésben Wundt szerint semmi szerepet nem játszik. De akár benne van a közlés szándéka a beszélőben, akár nincs, a beszéd szerv kifejezőmozdulatai csak akkor birnak «Sprache» jelleggel, ha tudattartalommal alakulnak. Valamely nyelvtudományi rendszer csak úgy lehet teljes, ha a kiejtett vagy írott mondatok és a megértő tudattartalma közti oki kapcsolatot is kutatja. Az egyedüli lingvista, ki a *megértésre* fektette a fősúlyt, az Ph. Wegener «Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens» című munkájában (1885). Azt a valóban termékeny gondolatát, hogy a nyelvi megértést kell a nyelvtudomány központjává tenni, a nyelvtudomány nem részesítette kellő figyelemben.

A nyelv tehát funkciójára nézve tudattartalmat determináló eszköz, melynek szimbolikus jelentésű hangok állnak rendelkezésére vagy ily hangokká átalakítható írásképek. Oly nyelvtudomány, melynek célja a beszéden az emberiség fejlettségének megfelelő alkotásokat létesíteni, annak első feladata a létező nyelvtü-

neményben a *megértést* tanulmányozni. A kérdés feltevése ez: ime létrejött hangok útján egy tudattartalom, mi ennek a tudattartalomnak oka? Csak miután megállapítottuk a létrejött tudattartalom okait, csak azután foghatunk hozzá az egyik tényezőnek, a beszédnek tervszerű átalakításához, a tudatos nyelvi alkotáshoz. Mert hozzáértők előtt azt hiszem nem kell bőven magyaráznom, hogy a beszéd egymagában *nem causa efficiens* a megértő tudattartalmának létesítésében, hanem csak a fizikai hangok *plus* a *megértés folyamata* eredményezik a tudattartalmat. Az artikulált beszéd csak olyformán ok a nyelvtüneményben, mint az égő kanóc a robbanásban. Csak *indok*, de nem ok. A hallónak egész tudatélete, első benyomásaitól kezdve egész addig a pillanatig, amikor a mondatot meghallotta, szerepelhet mint tényező az új gondolat alkotásában. *A beszéd nyomában fellépő lelki funkció a legfontosabb momentum a nyelvtünemény lefolyásában.*

A nyelvtudomány azon ága, mely a nyelvi megértés lefolyásával foglalkozik, még alig indult meg. Épen a magyar filozófiának egyik kimagasló alakja, *Böhm Károly* volt az, aki a megértés elemzését tartja a filozófia centrális feladatának. Nézete szerint a megértés mikéntjétől függ a lélek megnyilatkozása. A nyelvre nézve is a megértést kell elsősorban kutatás tárgyává tenni; minden egyéb csak ebből magyarázható.

Annyit azonban felületes vizsgálat mellett is lehet konstatálni, hogy a beszéd által létrejött gondolat nem tevődik össze a szavak és grammatikai elemek jelentéseiből, hanem a fizikai elemek tudatfolyamatokat indítanak meg, melyekben a *halló volt nyelvelményei, előző tudattartalma és logikai tudatereje közreműködnek.*

Ha igaz, amit az emberi fejlődésről általában mondtam, hogy az emberi akarat arra törekszik, hogy a

rajta kívül álló energiákat a saját munkájának könnyítésére és kiterjesztésére felhasználja, akkor a nyelvfejlődés törvénye így hangzik:

Az ember mint beszélő mind nagyobb mértékben aknáztá ki a megértőnek tudattartalmát és tudaterejét; ezáltal lehetővé tette a saját pszichikai és fiziológiai munkájának csökkentését.

Ugyanaz a törvény mint értékmérő így formulázható:

Az a kifejezésforma jobb, mely a folyékony megértést kevesebb pszichikai és fiziológiai erővel eszközöli.

Ugyanaz mint alkotó principium:

Használjuk ki jobban a megértő tudattartalmát és tudaterejét. Ez az elő eddig öntudatlanul működött, működtessük ezentul tudatosan.

A nyelvtudománynak feladata a multból ránkmaradt és a jelenben létező nyelvtüneményeket e szempontból vizsgálni és értékelni. Továbbá az öntudatlanul keletkező jobb formákat megragadni, általánosítani és terjeszteni. Végül tudatosan jobb formákat alkotni és ajánlani.

Megjegyzem: az elméletileg megszerkesztett és a megérthetőség szempontjából kipróbált fejlettebb formákat csak abban a mértékben szabad a gyakorlatba átvinni, amely mértékben az átlagos megértő az új formákat *fennakadás nélkül* appercipálja. Mert ha a koncentráltabb forma megértési nehézségeket okoz és az olvasóban bosszúságot kelt, akkor az, célját tévesztvén, haszontalan volt; a rendes beszélgetésben a halló a megnemértett mondat ismétlését vagy körülírását kívánja: akkor meg épenséggel energiapazarlás történt.

Viszont nem törődhetnek a nyelvalkotók a nyárs-polgári kényelemszeretettel és szokatlansággal, mert akkor minden haladás lehetetlen volna.

Egyáltalán a szokáson alapuló nyelvérzékét majd fel

fogja váltani egy helyes nyelvfejllesztőérzék. Ennek a kultúremberekben való nevelése lesz az alkotó nyelvtudomány elsőrangú feladata.

★

A mélyen tisztelt szaktudós urak fejtegetéseim folyamán bizonyára már felelevenítették gondolatban azt az elméletet, melyhez az enyém igen közelállónak látszik: ez az úgynevezett «*Bequemlichkeitstheorie*». Ez már abban is különbözik az én törvényemtől, hogy csak a hangtani változásokra vonatkozott, míg a fejlődési alapelvem az egész nyelvtüneményre, tehát annak pszichikai részére is vonatkozik. A hangok változásaira szorítva igen sok jelenséget lehetett vele megmagyarázni. Csak mióta Wundt gúnyosan idézőjelek közé iktatja a «*Bequemlichkeitstheorie*» szót, azóta a Wundtra esküsző nyelvtudósok kezdik lekicsinyleni ezt a termékeny hypothézist. Akik ezt a principiumot felállították, azok az igazat sejtették. Csak két dologban tévedtek: az egyik, hogy minden nyelvi változás a fonetikai változás következménye; de ez a fonetizálás jellemzi az egész századvéget. A másik, ami ma valóban mosolyra készíthet, az a filiszteri felfogás, mely az elnevezésben nyilvánul. Nem tudták, mert nem is tudhatták, hogy abban a bizonyos «*Bequemlichkeit*»-ban rejlik az emberiség haladásának egyik leghatalmasabb tényezője.

A «*Bequemlichkeitstheorie*»-ban uralkodó alapeszmét továbbfejlesztette *Jespersen*,¹ a kiváló dán nyelvtudós. Ő már nagy szerepet juttat a nyelvek kialakulásában a fiziológiai ökonomia mellett a pszichikai ökonomiának is. Ő is úgy látja, hogy a nyelvek az energiamegtakarítás irányában fejlődnek. Szerinte az analitikus modern nyelvek haladást jelentenek a szintétikus nyel-

¹ Progress in language 1894.

vekkal szemben. Így pl. a latin: «*cantaveram et saltaveram et luseram et riseram*» mondatban a nyelv szerkezeténél fogva kénytelenek vagyunk a plusquam-perfektum és az 1. személy jelét újból és újból ismételni. Ez feleslegessé válik az angolban: I had sung and danced and played and laughed; épígy a németben: Ich hatte gesungen, getanzt, gespielt und gelacht. Így hát megtakarítottunk három időjelzőt és három személyjelzőt. Ez tény. De az *energiamegtakarítás* csak egyik nyilvánulása a fejlődést okozó erőnek. Hogy milyen fajtájú ez az erő, hogy mi teszi lehetővé ezt a megtakarítást, hogy hol kell keresnünk azt az energiát, mely a beszélő pszichikai és fiziológiai munkáját átvette, hogy mi az evolúciós nyelvalkotás erőforrása, mindezekre a kérdésekre az eddigi elméletek nem adták meg a választ; a nyelvfejlődést nem magyarázták okszerűen. Azt hiszem, hogy elméletemmel megtaláltam a magyarázatot. A fenti példákban a római ember *mint beszélő* mindig újra és újra kifejezte azt az asszociációt, mely a *mult* és az 1. szem. fogalma és a megfelelő morféma között végbement. Az angol és a német ezt a viszonyt csak egyszer fejezi ki és a megértőre bízta, hogy ezt az asszociációt a mondat további folyamán elvégezze. Csak akkor érthetjük meg igazán a morféma pusztulását, ha felfedeztük azt az energiát, mely a pusztuló morféma funkciót átveszi. *És ez az energiaforrás a megértő tudatereje, mely összetevődik az előző tudattartalomtól és a logikai munkából.*

Ha elméletemnek érvényt akarok szerezni, akkor első sorban Wundt-tal szemben kell állást foglalnom. Wundt az argumentáció minden eszközével, a logikától kezdve a gúnyig, azon van, hogy az energiaviszony javulásának elméletét megdöntse és a tudományból kitaszítsa. Minden oly felfogást, mely a nyelvek változásában egy egységes eszmét keres, «teleologikus»-nak minősít, ami

nála annyit jelent, hogy légből kapott. Szerinte, aki a nyelvfejlődésben bizonyos célszerűségi ösztönt lát, annak fel kell tételeznie, hogy az emberiségben állandóan élt ez a reflexió: no, én most kevesebb energiával beszélek, no én most egyszerűsíteni fogom a nyelvet stb. Már pedig a nyelvek kialakulásában a tudatos reflexiónak nincs semmi része.

Igaza van: a nyelvfejlődés nem történt céltudatosan, mint ahogy a serdülő gyermek sem tudja, hogy mind ügyesebben fogja az ajtó kilincsét és mint ahogy szerzőm és fegyverkészítő emberfaj sem bölcselkedett a fizikai erők törvényein és a gazdaságosabb munkakifejtés eszméin, mikor azokat az eszközöket folyton tökéletesbítette, hanem a nyert lelki benyomások kényszerítő hatása alatt, az akarat intuitív működése folytán szerez az egyén is meg a faj is mind több erőt és mutat fel mind nagyobb célszerűséget azoknak a külső erőknek működtetésében. Hiszen a technikai kultúra terén, a természeti erőknek fizikai törvények ismeretén alapuló tudatos kiaknázása csak a XVI. század óta ismeretes. Ki merné azért állítani, hogy a gravitáció törvényeinek felfedezése *előtt* nem volt haladás a nehézségi erő emberi célokra való alkalmazásaiban?

Valóban nem tudtam volna megbirkózni Wundttal, ha eszméim továbbfejlesztésére nem jön segítségemre egy nagy tudású, élelmémű nyelvfilozófus, Anton Marty. Ez Wundt-nak teleofobiája ellen a Darwin fejlődés-theóriájának analogiájával meggyőzött engem arról, hogy igenis lehet célirányos fejlődésről beszélni céltudatosság feltételezése nélkül. Wundt-nak haragosságát a «teleologikus» irányzat ellen csak most értem meg igazán, amikor Kornis Gyula könyvében¹ olvasom:

«Tulzó mechanisztikus álláspont az, mely pusztá teleofobiából a cél fogalmát még az élőlények világá-

¹ Okság és törvényszerűség a pszichológiában. 1911.

ból is kirekeszteni törekszik. Ez a teleofobia azon naiv teleologia visszahatásának tekinthető, mely a tisztán mechanikai tüneményekre nézve is elutasította a kauzális magyarázatot, hogy azt egy célok szerint működő intelligencia hatásával pótolja.»

A haladás irányának megjelölése még nem jelenti azt, hogy minden változás minden tekintetben javulást hozott a nyelvbe; hiszen emberek vesznek részt benne, akik tévednek. Utóbb pedig a grammatikusok dogmatizáló törekvéseikkel éppen ellene dolgoztak a fejlődésnek, vagy legalább is késleltették. De ha a nyelvétét nagy korszakokon végigvizsgáljuk, nem hangtani átalakulásaiban, hanem morfológiai rendszerváltozásaiban: amikor nem azt hasonlítjuk össze, miként lett a *dag*-ból *tak*, hanem szembeállítjuk a gót melléknév számtalan formáját az angol nyelv egyetlen alakú melléknévvel, csak akkor ismerjük fel a fejlődés lényegét. Az ember ezirányú cselekedeteiben is nyilvánul ez az igazság:

«Ein guter Mensch in seinem dunklen Drange
Ist sich des rechten Weges wohl bewusst.»

Már most kérdelem: az a tény, hogy a nyelvfejlődés eddig ösztönszerűleg helyes irányban, de kanyargó utakon haladt, arra figyelmeztessen-e, hogy ne bántuk a nyelvet, engedjünk neki szabad folyást, vagy pedig nem tudományosabb-e, ha a közlés eszközét is lassankint kiszabadítjuk az úgynevezett természetes fejlődés befolyása alól és belevonjuk a *kulturális fejlesztés* hatáskörébe? Hiszen épen ott kezdődik a tudomány, ahol a természet által termelt értékeket felismerjük és azokat kultiváljuk, azaz ajánljuk, terjesztjük, virágoztatjuk.

A nyelvfejlődés «nem céltudatos»: de hát *legyen* céltudatos! Legyen már egyszer «teleologikus». Kövessen egy meghatározott célt, melyet mi nyelvtudósok ki-

jelölünk a számára. Jól tudjuk, hogy az elméleti nyelvtudomány és a valóság között óriási távolságok lesznek. De nincs az így minden tudományágban? Hol van már a matematika a gyakorlatban felhasználható kvantitásviszonyok előtt! És az erkölcsök az erkölcsstan mögött.

De az eddigi nyelvtudomány egyáltalán nem iparkodott a valóságot megelőzni. Az akadémiák és miniszterek csak utólag szentesítik azt, amin erőlködésük dacára nem változtathatnak. Pedig a tudomány kritegiuma ez: *savoir pour prévoir, prévoir pour agir.*

IV. KÁZUSPUSZTULÁS ÉS NYELVFEJLŐDÉS.

Minden filozófiánál szebben beszélnek a tények. A szaktudomány bizalmatlanul viseltetik minden deduktív úton nyert törvénnyel szemben és követeli a tényekkel való bizonyítást. Én napról napra kapom a bizonyítékokat fejlődéstörvényem igazolásához. Mindenekelőtt a nyelvtörténet szolgáltatta tényeket vizsgálom.

A modern nyelvek történetében egyik legáltalánosabb fejlődés-jelenség a kázuspusztulás. Vagy egyelőre ne mondjuk ezt *fejlődés*-jelenségnek, hanem egyszerűen *átalakulás*nak; a kétkedők kedvéért.

A latin kázusok a román nyelvekben elpusztultak, az új-perzsa nyelv alaktana sem ismeri a ragokkal való deklinációt, a szláv nyelvek közül (Marty szerint) a bolgár szintén csak prepozíciókkal és tövekkel fejezi ki a főnév szintaktikai viszonyait. A gótban még virágzó ősgermán kázusrendszernek az élő germán nyelvekben ma már alig van nyoma. Az angol csak az egyes genitivusban használ *s* ragot, ezt is kivételesen. A német nyelvjárások nagyrésztében is az accusativus egybeesett a nominativussal, a genitivust és dativust pedig prepozíciós tőalakkal mondja. A német irodalmi és köznyelvben még elég élénken funkcionálnak az esetragok, nem a főnéven, hanem az azt kísérő jelzőszócskákon (mint: nevelő, mutató, birtokosnévmás stb.). A holland nyelvközösségben éppen most folyik heves polgárháború a népies eredetű ragtalan főnévalakok irodalmi jogosultságáért: *de huys, van de huys, an de huys, de*

huys; ez az egyetlen formája a holland köznyelv ragozásának.

Nekem tehát azt kell bizonyítanom, hogy mindezekben a nyelvekben kialakult újabb rendszer haladást jelent a flexiós rendszerrel szemben. Tételtem: e változásokban is az a törvény uralkodik, hogy pusztuló formák funkcióját a megértő tudatereje végzi.

1. A latin *casus*-ok.

A kázusrendszer a névszók mondatbeli funkcióinak ragok által való kifejezését jelenti. Eszménye az, hogy minden funkciócsoportnak (alany, tárgy stb.) egy meghatározott *rag* feleljen meg.

Itt van alkalmam rámutatni arra a zavarra, melyet a kázusfogalomnak határozatlansága még a legkiválóbb nyelvtudósok műveiben is okoz. Arról nem is szólok, hogy a gyakorlati grammatikák mily félreértéseket és mesterséges nehézségeket okoznak minden nyelvnek a latin kázusrendszerbe való erőszakos beszorítása által.¹ Az anomáliák egész sorát vissza lehet vezetni a nom. acc. dat. stb. kettős értelmezésére. Ezek a nevek majd *formát*, majd pedig *funkciót* jelentenek. Az a körülmény, hogy az ősi grammatikusok a *szóalakoknak*, tehát tisztán külső megjelenésüknek jelentéstani neve-

¹ Már Brassai egy 1773-ban megjelent új francia nyelvtant bírálva, kifogásolja, hogy annak szerzője (Meidinger) még mindig deklináltatta a francia főneveket és névmásokat, bár Wailly 30 évvel előbb — tehát 1750 táján — kijelenlette, hogy a franciában nincs deklináció. Brassai ezen való csodálkozásának 30 évvel ezelőtt adott kifejezést; *Wailly óta pedig eltelt 160 esztendő*. Tessék megnézni a *ma* forgalomban levő francia nyelvtanokat és angol nyelvtanokat. Még mindig benne van: N.: la maison, G.: de la maison, D.: à la maison, A.: la maison; vagy: the father, of the father to the father, the father. A latin szisztema nyüge alól nincs szabadulás. (Lásd Kaiblinger Fülöp, Brassai nyelvtanítási reformja, 26 l.)

ket adtak (genitivus, dativus stb.) oly logikai hiba, melynek végzetes következményeit a nyelvtudomány még nem tudta kikorrigálni.

A klasszikus nyelvek grammatikái — a tudományos jellegűek is — az alaktanban minden névszóra felsorolják a hat kázust egyes- és többesszámban és ezeket mint külön 12 darab *alakot* tüntetik fel. Már ez is logikai hiba. Mert pl. a *templum* szónak összesen csak hat alakja van: *templum*, *templi*, *templo*, *templa*, *templorum*, *templis*. Van egy *templum* hangkomplexum, mely három funkciót végez: alany, tárgy és megszólítás. Tehát logice nem lehet egy külön *nom.*, egy külön *acc.* és *voc.* formáról beszélni. Egyértelműleg csak a *templi* és *templorum* funkciói vannak determinálva. Kettős funkciót végeznek a *templo*, *templis*, hármas funkciójú a *templum* és *templa*. Hasonlóképen a többi deklinációban alig van forma, amely egyjelentésű volna.

Az alaktan után következik a mondatban. A syntaxis lényegére nézve a nyelvtudósok még mindig nem tudtak megállapodásra jutni. Némelyek veszik az egyes kázusokat, — természetesen mint külsőleg megkülönböztethető formákat, — és megmondják, hogy micsoda szerepük van a mondatban. A logikus az volna, hogy elővennék pl. a *templum* típusnak hat, valóban heterogen formáját és megállapítanák, hogy micsoda szerepe van pl. *templumnak*, *templonak* stb. De nem így járnak el. Az alaktanban esetleg konstatálták, hogy a dativus és ablativus egyenlő; de a mondatban külön beszélnek általában a dativus funkciójáról és külön az ablativus funkciójáról. Mintha bizony a *templo* hangkomplexum v. betűkomplexum magán viselné ősi dativus- v. ablativus-származásának bélyegét.

Mihelyt az ily mondatnyi szabályt: *a dativus kifejezi a részesetárgyat*, egy konkrét esetre alkalmazunk, rögtön kitűnik a szabály irrealitása. Pl. dativus=

campo=részesztárgy; vagy genitivus=campi=birtokosjelző. Igaz ez? Aki mindenben a kauzalitásokat keresi és a kauzalitás törvényeire alapozza a tudást, kénytelen azt felelni, hogy: nem. A dativus mint forma nem okozza a részesztárgyat, a genitivus (campi) nem okozza a birtokosjelzőt vagy egyéb más genitívfunckiót, mit a mondattanban felsorolva találunk. Már pedig az általam ismert latin mondattanok mind erre a fikcióra vannak alapítva.

Összeállítom az öt latin deklináció kázustípusait aszerint, hogy *egy*, *két*, *három* stb. jelentésűek. A harmadik ragozásból csak egy típust veszek, még pedig azt, ahol a formagazdaság a legteljesebb. A neutrumokat egy külön típusba foglalom (templum).

Egyfunckióju: mensam, mensarum, mensas; campus, campum, camporum, campos; templi, templorum; militis, militi, militem, milite, militum; manui, manum, manu, manuum; rem, re, rerum.

Kétfunckióju: mensis; campo, campis; templo, templis; miles, militibus; manibus, rei, rebus.

Háromfunckióju: mensa;¹ campi; templa; milites.

Négyfunckióju: mensae.

Ötfunckiós: res.

Hatfunckiós: manus.

Hol vagyunk attól az állapottól, melyért a klasszikus nyelveket mint a nyelvek eszményét állítják oda: t. i. hogy a mondatból kiragadott főnév alakján rögtön felismerem azt a funckiót, melyet az a mondatban játszik; pl. görög ἔπτοῦ-ról tudom, hogy mindazokat a funckiókat végezheti, melyeket a mondattan a *genitivus* fejezetben felsorol.

A fenti összeállításból kitűnik, hogy a latin alaktan-

¹ Jól tudom, hogy nom. *mensa*, ablativus *mensā*, de ezt a különbséget általában nem jelölik; tehát ez az íráskép: *mensa* három funckiót végez (nom. voc. abl.).

ban felhozott $6 \times 12 = 72$ formatípus helyett csak 40 különböző egymástól. Ezek közül pedig *csak 21 típus bír azzal a tulajdonsággal, hogy mondaton kívül megmondhatom, hogy «hol áll»?* A formák másik fele oly természetű, hogy az «összefüggés»-ből kell a 2—6 lehetőség közül az alkalmi jelentést megállapítanom. Én mint *megértő* végzem a determinálást azon tudattartalom segítségével, melyet az aktuális mondat bennem felkeltett. A 72 kazustípus közül 51 típus a kazu-rendszer eszménye nézőpontjából «degenerált», mert nem bír önálló erővel. A mondat egyéb részeire van szükség, hogy a *megértő* a grammatikai relációt pontosan megállapíthassa; mint-hogy az ősi nyelvstádiumban a formák karakterizáltabbak voltak, világos az a törvény, *hogy a nyelvek történetében a formagazdagság megszűnik és helyetté a megértő tudata végzi a megkülönböztetés funkcióit.* Ez a gyakran «züllés»-nek nevezett folyamat, mely a legtöbb modern nyelvben a flexió teljes pusztulásával végződött, már ott kezdődik a klasszikus római nyelvben.

2. *Nominativus és accusativus.*

A modern nyelvek nagy részében az accus. egybeesett a nominativussal. Ez a folyamat a legtöbb szónál hangelemek pusztulásával járt. A sok két- és háromtagú latin szó nagyrésze a franciában egytagúvá lett. Az ősgermán töképző szótagoknak az angolban és északi nyelvekben nyoma veszett. Igaz, hogy a másik oldalon a főnévhez kapcsolódott a névelő: a *le, la* alakban, illetve a *de, the* hangkomplexumokban. Így hát nem nagy az a fiziológiai munkanyereség, mely a ragok lekopásával járt. De mily óriási az energiamegtakarítás a tudaterő munkájánál!

Hogy az anyanyelv elsajátítása épúgy jár gondolat-

munkával, következtetéssel, öntudatlan szabályalkotással, mint az idegen nyelvet tanuló egyéneknél, ezt egyelőre mint tényt kívánom konstatálni, melyet később fogok bizonyítani. Analog szellemi műveleteket végez a gyermek és a folyton új szavakkal találkozó ifjú, amikor a bizonyos kázusban fellépő szónak többi eseteire következtet. Az angol apa mutatja gyermekének az eget: *Do you see the sky*. A gyermek ezentúl a *sky* szót nemcsak jelentésében, hanem összes mondat-tani vonatkozásaiban tudja majd használni, úgy az egyes, mint a többes számban; tévedések szinte ki vannak zárva. A latinban: *vides ne coelum*? Feltéve, hogy a római gyermek e szót most hallja első ízben, teljesen jogosultak lesznek az ilyen mondatok: *coelus est pulcher*, vagy *coelus est pulchra* (4. ragozású nőneműek analogiájára). Bizonyos vagyok benne, hogy a római gyermeknyelvben az ily esetek mint *mani*, *mano*, *manorum* stb. igen gyakran adtak okot javító beavatkozásra. A latin vulgár nyelv már a Krisztus utáni első századokban a 4. ragozást beleolvasztotta a másodikba. Képzeljük azt a nem kicsiny didaktikai munkát, mit általános tankötelezettség mellett az iskoláknak végeznie kellett volna, ha a ragozásokat erővel szét tartják.

Mert ne feledjük, hogy a nyelv természetes elsajátításakor az ifjú nem tanulja meg szótárból a szavak témáját (pl. *coelum*, i), mely a többi esetek alakját determinálja, hanem több vonatkozásban kell hallania a szót, míg azt a megfelelő ragozás-fajba tudja beilleszteni. Ez a két-három casus ritkább szavaknál oly nagy időközben fordulhat elő és oly messze eshetik egymástól, hogy pl. a *campi gen.* már nem él az emlékezetben, mikor a *campum* accusativus fellépett. Mindezek a körülmények annyi téves ragozásnak lehetnek a forrásai, annyi correctiót igényelnek, hogy a rokonragozások összevonása csak energia-javulást jelenthet.

A ragpusztulásnak egyik legáltalánosabb következ-

ménye a nom. és acc. kiegyenlítése. Az a román nyelvészetben sokat vitatott kérdés, vajjon a nominativus lett általános vagy az accusativus, ez a kiegyenlítés tényére és következményeire teljesen közömbös. A legfontosabb kérdés ez: mi teszi akkor a megértőnek lehetővé, hogy a cselekvés alanyát a tárgytól megkülönböztesse? Erre a nyelvészek általános válasza: a szórend. Az ige előtt álló szótó az alany, az utána álló szótó az állítmány. De e tekintetben csak a francia következetes, az angolban a szabály nem szigorú, a németben pedig lépten-nyomon találkozunk tárgyinvertációval. Igaz: a németben az egységesítés még nincs egészen végrehajtva; a himnemű szavak *egyes* acc.-át a *den*, *meinen* stb. kísérő szócskák *egyértelműleg* determinálják. Pl. *Deinen Bruder hab ich gestern gesehen*. De mi determinálja a tárgyesetet e mondatban: *Deine Schwester hab ich gestern gesehen*? Vagyis általánosabban fogalmazva a kérdést: mi okozza a megértő tudatában a tárgyrelációt akkor, ha az sem raggal, sem pozícióval nincs kifejezve? *Deine Schwester hab' ich gestern gesehen* mondatban az alany formailag is meg van határozva az *ich* szócskával és az *e* személyraggal. A kirekesztő módszerrel való következtetés tehát megállapítja, hogy «*Deine Schwester*» a cselekvés tárgya. De ki végzi ezt a következtetést? *nemde, a megértő.*

E mondatban *Äpfel liebt mein Kind nicht*, az *Äpfel* mint tárgy szintén determinált, de nem az alany formája által, mert *mein Kind* lehet nom. acc. is, hanem a *liebt* ige *t* ragja + az *Äpfel* többes szám alakja által: tehát a *mein Kind* a cselekvés alanya. Ismét következtetés a halló részéről; a megértés oka sem az *alanyeset*, sem a *tárgyeset*, hiszen tőalak mindkettő, nem is a pozíció, hiszen a tárgy van elől, a megértés objektív oka a *liebt* igealak *t* ragja, melynek eredeti funkciója tisztán a személy jelölése. A többit a megértő végzi.

Az eddigi példákban mindenütt volt valami hang-elem, mely a mondat alanyát és tárgyát egyértelműen meghatározta; ne felejsük azonban, hogy *egész mondat kellett hozzá*.

Újabb példa: *«Äpfel essen meine Kinder nicht gern.»* Ez alakilag kétértelmű. Jelentheti: Gyermekeim nem szeretik az almát; de iskolai fordításban találhatnók így is: Az almák nem szívesen eszik gyermekeimet. Ez a kétértelműség beállhat, valahányszor az igealak mindkét főnevet tekinthetné alanyának.

És mégis, mi, akik tudunk németül, ezt a mondatot is megértettük. Meg tudjuk állapítani az alanyt és a tárgyat, pedig semmilyen fizikai ok nincs, mely ezt a megállapítást elősegítené: sem a főnevek formája, sem a pozíció, sem az ige alakja, melyből következtethetnénk; az ily szerkezetű mondatokban tisztán *a szavak fogalmi tartalma*, vagyis a halló *értelme* végzi azt a munkát, melyhez más esetekben valami külső determinans szükséges. Hadd álljon itt még egy példa Goethetől:

Das Weiterstreute sammelt sein Gemüt,
Und sein Gefühl belebt das Unbelebte. (Tasso)

E két mondat közül az elsőnek szórendje OVS,¹ a másiké SVO; az olvasónak kell mindkét esetben tisztán a szavak értelméből, minden külső segédeszköz nélkül, a főnevek mondattani szerepét megállapítani.

Ezt azért kívánom hangsúlyozni, mert sok nyelvfilozófus, köztük Wundt is, úgy tüntetik fel a fejlődést, mintha a nom. és acc. egybeesésének szükségszerű következménye a SVO szórend.

A szófüzésnek ezt az alakilag kétértelmű módját nem lehetne általánosítani, mert félreértéseket okozna, de a mondattanban szóvá kellene tenni. Nem pedig egy-

¹ Objectum, Verbum, Subjectum.

szerűen kijelenteni: az acc. kifejezi a tárgyat, Apfel accusativusban áll (honnan tudja?), tehát tárgy. Ily abszurdumokkal lépten-nyomon találkozunk.

Amíg az ige személyragos, vagy amíg a személyes névmás nominativusa különbözik az accusativustól, addig a halló az alanyt és tárgyat kikövetkeztetheti. Ime eljutottam a nyelvfejlődés egyik alaptörvényéhez, amely így hangzik: *Ha a nyelv életében 2 különböző alakú és különböző funkciókat végző «morphéma» alakilag eggyé válik, akkor a megértő a mondat más elemeiből következtet a jelentésre.*

Kedvem volna végigszárguldanı az általam ismert nyelvek történetén, kiragadni belőlük azt a sok-sok tüneményt, mikor bizonyos formák elvesztek és más célra szolgáló formák a pusztuló alakok *munkáját* is magukra vállalták. Oh, hogy féltették ilyenkor a nyelvészek a beteg, munkaképtelen, halálra szánt aggastyánt, hogy iparkodtak őt szerephez juttatni: a nyelv kifejező képessége ilyenkor mindig veszélyben forgott... Talán nem ragaszkodunk ma már annyira pusztuló nyelvformák fenntartásához, de ennek oka még nem a javulás felismerése, hanem a mai nyelvtudomány ama bölcs beismerése, hogy a változásokkal szemben tehetlenek vagyunk.¹

Ugyan ki sírná ma vissza a magyar nyelv formagazdagságát a multidő különböző árnyalatainak kifejezésére: Irtam, írék, írok vala, irtam vala, irtam legyen; mindez ma «írtam.» A grammatikusok mennyi nehéz, fejtörő, bosszúsággal járó munkája veszett kárba, a szórszálhasogató különbözőségek megállapítására. És vajjon szegényebb lett-e ez által a nyelv?

Nem, határozottan nem. Mert a formákban való bő-

¹ Ime egy óriási munkakör az új nyelvtudomány számára: funkció-halmazok esetén megállapítani, hogy micsoda tényezők teszik lehetővé az egyértelmű megértést.

velkedés nem jelenti épen a gazdagságot. Mindezeket a cselekvény folyamatosságára és végzettségére vonatkozó különbségeket az összefüggés határozza meg, azaz a mondat többi elemeiből alakult tudattartalom.

3. A modern genitivus és dativus.

Az angolban, a holland népnyelvben, a franciában, egy pár német dialektusban a külön dativus és gen. kázust egy praepositíós szerkezet váltotta fel. Ezt is, valamint a praepositíós birtokesetet nem teremtette a nyelvfejlődés külön, hanem egy *meglevő helyi viszonyt jelölő praepositíós formát vett át*. Ép ezt a körülményt használta fel a nálunk jól ismert *Misteli* annak a bizonyítására, hogy a kázusok eredetileg mind lokálisztikus jelentésűek voltak és abstractio útján nyerték mai átvitt jelentésüket.¹ Ha a két nyelvstádiumot, t. i. a ragozót és a praeponálót összehasonlítjuk, akkor azt látjuk, hogy ma ugyanaz a forma végzi azokat a funkciókat, melyeket azelőtt két, sőt három külön morphéma végzett. Vegyük e francia példát: *à l'église; Je donne à l'église; je vais à l'église; je prie à l'église*. Ugyebár különbözőt jelent. És ezt a különbséget az ige okozza, mondják Önök; ez tény, de nem a fizikai hangkomplexum, mely az igét jelenti, hanem ez igének fogalmi tartalma. Már pedig a fogalom a hallóban él; a hangkomplexum csak alkalom a fogalom felkeltésére. Egészen pontosan ki lehet emelni azokat a jeleket, melyek a funkciót egyértelműen meghatározzák: *Je donne à l'église* mondatban a *donner* igének lényeges jele a részesítés. A *je prie à l'église* és a *je vais à l'église* közti különbséget (templomban és templomba) meghatározza egyrésről a *prier* igében rejlő *maradás*

¹ L. Simonyi Zsigmond, Emlékbeszéd Misteli fölött.

jel, másrésről az *aller* igébe foglalt *mozgást* jelentő elem. Ezzel a kérdéssel, hogy miként különböztetik a legmodernebb nyelvek a hol? a hová? kérdésekre felelő helyhatározókat, egy külön fejezetben akarok foglalozni. Itt csak az érdekel, hogy a dativus-viszonyt egy alakilag helyhatározó-szerkezet fejezheti ki. Ez megvan a magyarban is. Példák: *Bátyjának szaladt*, és *tollat ajándékozott a bátyjának*. Ugyebár, már a kis deák is tudja latinra fordítani? Itt *fratri* szót használ, amott *in fratrem* currit. Honnan tudta? Erre azt szokták mondani: «*az összefüggésből*». Ez az a nagyszák, melybe mindent betyömöckölnek. Az összefüggés nem *adott dolog*, az összefüggés a megértő szellemi munkája: az emlékezés, a következtetés, az abstrahálás stb., egy szóval a megértő személy tudatereje. Az összefüggés szó helyett sokkal kifejezőbb volna az *összekapcsolás* szó. Az «összefüggés» arra a tévedésre adhat alkalmat, hogy valami készen létező állapotról van szó, pedig az ily kifejezésnél «*az összefüggésből megállapítható*» stb. mindig logikai műveletre, szellemi munkára kell gondolnunk.

A főnevek a mondatbeli relációk kifejezésére a nyugati nyelvekben tehát két módot ismernek: a puszta tő (alany és tárgy) és a praepositiós tő (birtokos jelző, részes tárgy, határozók). Az alanyt és a tárgyat a megértő tartja külön, a birtokosjelzőt és a részes tárgyat szintén a halló különbözteti meg az *azonos külsejű határozóktól*. Tehát grammatikai homonymák keletkeztek. A lényeges nézetem szerint az, hogy e nyelvekben a *genitiuus* és *dativus* nem kaptak új formát, hanem kivestek és más már létező formansok vették át *ezt a szerepet is*.

Az átmenetet a ragflexióból a praepositiós típusba épen most figyelhetjük meg a német köznyelvben. *Das Haus von dem Dache* féle gen. terjedése köztudomású dolog. Richard M. Meyer a mai németsegre

vonatkozólag mindenesetre megbízható forrás; ő ezt írja:

«*Des Vaters* wird schon vielfach als affektiert empfunden; man sagt lieber *von dem Vater* wie man in einem halben Jahrhundert wahrscheinlich ausschliesslich sagen wird. Dazwischen kommt eine Periode, wo beides gleichberechtigt ist, wie heut schon trotz aller Abwehr der Grammatiker *trotz mit Gen. und Dat.*»¹

Tegyük fel, hogy ez a stádium be fog következni, mint ahogy a többi modern nyelvekben ez az átalakulás évszázadokkal ezelőtt végbement. Akkor a multtal szemben nem lesz többé egy genitivus-forma, hanem megmarad egy régi határozói alak (von + főnév), amely most kétféle funkciót végez. Tehát *jelentéshalmozás* történik. Már pedig a *jelentéshalmozás* mindig a megértő számára jelent munkatöbbletet. Az új birtokosjelző formailag hosszabb lett; több fiziológiai munkát kell végezni, de a nyelv elvesztett egy ragozásformát, ami a nyelv emlékezeti megőrzése szempontjából könnyítést jelent. Az átmeneti korszak, mikor vegyesen használjuk a két képzésmódot, éppen e kettősségnél fogva megnehezíti a nyelv tanulását. Az átmenetet azonban el kell szenvedni egy *jobb* jövő reményében.

4. A személynévmás *nominativusa* és *accusativusa*.

A főnevek nom.-acc. synkretismusa tehát a germán és román nyelvekben jelentéktelen kivételekkel végbement. Nem így a személyes névmásoknál. Itt általában azt tapasztaljuk, hogy a nyelvfejlődés fenntartotta a casus obliquust, mint külön jelt. Az angolban *I-me, he-him, she-her, we-us, they-them*. A németben: *mich, dich, ihn, uns, euch* szintén különböznek a megfelelő nom.-tól;

¹ Richard M. Meyer, Gibt es Lautwandel? Kuhn's Zeitschrift 42. kötet (1909), 28. 1.

a hollandban és az északi germánban hasonlóképen. Azt hihetnők, hogy e különbségek a megértés céljából maradtak fenn, ha ezzel a többséggel szemben nem mutathatnánk fel egynehány esetet, ahol az egybeolvadás mégis megtörtént: a franciában *nous, vous*; az angolban *it, you*; a németben az egyes számú *sie* és a többesszámú *sie*; a holland egyes 3 sz. neutrum *het* stb. Mindezek alanyt és tárgyat is jelenthetnek. Természetes, hogy ez esetben a szórend kötöttebb, mint a külön formával bíró névmásoknál, de fenntartom azt, amit a főnevekre nézve is megállapítottam, hogy a belső megértés lehetősége nem követeli mindig a teljesen kötött szórendet és az affektív grammatika számára ép úgy mint a főneveknél, bizonyos összefüggésekben az inversiónak is megvan a lehetősége.

Ami igaz egynehány névmásra nézve, az lehetséges az összes névmásokra nézve. A személyes névmások mindegyike egy és ugyanazon formával két funkciót képes végezni: az alanyét és a tárgyét. Ime ismét egy hipotézis, mely kísérletezésre ad alkalmat. Helyettesítsük egy összefüggő olvasmányban a szem. névm. accusativusait a megfelelő nom.-val vagy megfordítva és azt fogjuk tapasztalni, hogy a szokatlanság érzésének leküzdése után egész könnyen megértjük a grammatikai viszonyokat. Hogy ez nem abszurdum, azt legjobban bizonyítja a kínai nyelv és az esperanto, mint amely nyelvekben a személyes névmások alanyesete és tárgyesete minden személyben azonos. Engedtessek meg nekem, hogy egy megjegyzést közbeszúrjak. Akárhogyan gondolkozunk is egy nemzetközi nyelv szükségességéről és lehetőségéről, a nyelvtudomány nem ignorálhatja a benne foglalt nyelvtényeket. És tény az, hogy az esperanto nyelvben megvannak a megértés általános feltételei. Ha már a pszichológiai lingvisztika az *adottsághoz* ragaszkodik, akkor a világnyelvek *tényeit* is kell vizsgálódásainak körébe befogadni. Az

esperanto nyelv tehát magáévá tette és általánosította azt a tényt, hogy meghatározott szórend mellett a névmások acc. és nom.-a fedheti egymást. Zamenhof ezt nem a nyelvfejlődés törvényéből vezette le. Ő csak azt látta, hogy a legtöbb modern nyelvben a főnevek nom. és acc.-a között nincs különbség és ezt az egyezést a kötött szórend szigorú betartása mellett átvitte a személyes névmásokra is.

Addig, míg némely nyelvben (francia, olasz, német) az alany személyét az igéhez fűzött személyrag is jelöli (pl. Hier ist die Violine; wollen Sie sie ansehen), addig az alany-névmást még könnyebb felismerni és a szabadabb alakításnak még nagy tere van. De a jövő szempontjából azok a nyelvek mérvadók, melyekben az analitikus igeragozás, vagyis a pusztán névmással való személyjelölés teljesen kipusztította az ige flexiós alakjait. Ilyen általában az angol, ilyenek az északi nyelvek. De erről az igeragozás fejlődésekor részletesen lesz szó. Itt csak azért említjük, mert a személyes névmás alany, ill. tárgy voltának megállapításánál a személyrag is szerepel mint ok-tényező.

Konstatáltuk, hogy némely személyes névmásnál végrehajtatott a nom.-acc. kiegyezése, másoknál nem. Felvetődik az a kérdés, hogy mik a kiegyezés feltételei? Van-e összefüggés a névmás jelentése és az egybeesés ténye között. Miért lett az angol *you* kétfunkcióju, míg a *we* mint alany és az *us* mint tárgy külön állók? A synkretismus keletkezésének Brugmann szerint két módja van. Az egyik az, hogy a hangtani változás folytán két különböző forma úgy alakult, hogy végül találkozott. (Brugmann példája ófn. nom. *wolf* és acc. *wolf*, a góttal szemben, ahol nom. *wulf*, acc. *wulf*), a másik módja, hogy a két kazus jelentésánál oly rokonságban van, hogy az egyik átveszi a másik funkcióját is, amíg az végre feleslegessé válva kivész. (Brugmann példája: görög ἵππος mint gen. és

abl. az ó-indben gen. *ašvasya*, abl. *ašvad*). Véleményem szerint leggyorsabban akkor esik egybe a két különböző forma, ha hangtanilag közel állnak és a funkcióátvétel nem ütközik jelentéstani nehézségekbe. Ily esetben a hangtani találkozás nem történik regularis hangváltozással, hanem az analógia átsegít a fonetikai kialakulás nehézségein. Egy példa majd megvilágítja a mondottakat. Az angolban még Shakespeare idejében megkülönböztették a *you* accusativust a *ye* nominativustól; mindkettő ma *you*. Ez nem érthető meg két különböző irányú hangváltozás egy pontban való találkozásából, a *ye*-ből nem lehet *you*; a rokonhangzás itt elősegítette a synkretizálást, de nem okozta. A másik synkretizáló tényező, t. i. a jelentéstani rokonság szintén szerepel, miután a főneveknél a nom. és acc. már rég *egyesült*. De ez a funkcióátvétel lehetősége egymagában nem lett volna képes a *ye-you*-t egybeolvasztani. Ezt legjobban bizonyítja a többi személyes névmás alaktana (*we-us*, *I-me*, *he-him* stb.), ahol a kettős funkció ép úgy kerülhetett volna *«egy kézbe»*, mint *you*-nál. Visszatérek a fenti kérdéshez: miért nem hajtatott végre a személyes névmás nom. acc. synkretismusa az egész vonalon? — pedig a főneveknél ez a tünemény mindazokban a nyelvekben, melyek itt szóba jöhetnek, már rég lefolyt. A felelet bennfoglaltatik előbbi fejtegetésemben. Ott, ahol a nom. és acc. funkcióját két egészen külön töből alakult morphéma végzi, mint *er* és *ihn*, *wir* és *uns*, *we* és *us*, ott az idg. nyelveknek az a határozottan élő fejlődési tendenciója nem tud áthatolni. Az a körülmény, hogy az őszindogermánban más töből keletkezett a *wir* (t. i. *uei-ből) és más az eredete az *uns*-nak (t. i. **nas*), mint atavisztikus terheltség ráfekszik a mai nyelvek névmásaira és megakaszt egy oly kifejlődést, melyet a nyelv szelleme végrehajtana. Nem is tudom belátni azt az időt, mely a nyelv szellemének ezen egységesítő

akaratát lassú *evolúcióval* az összes névmásokon végrehajtáná; ha csak az emberi akarat nem jön segítségére és egy *revolúcióval* nem általánosítja a nom. acc. egybeolvasztását.

5. A személyes névmás dativusa és accusativusa.

De van a névmásragozásban egy oly általános jelenség, mely a főnévragozás terén még ritkán mutatkozik. Van két kázus, mely a főnévragozásban még általában alakilag különböző, a névmásoknál majdnem minden indogermán nyelvben kevés kivétellel synkretismust tüntet fel. Ez az acc.-dat. synkretismusa. Nézzük a következő mondatokat:

Német: Er gibt mir, dir, ihm, ihr, ihm, uns, euch, ihnen
Er sieht mich, dich, ihn, sie, es, « « sie

Angol: He gives me [thee], him, her, (to)it, us, you, them
He sees « [thee], « « « « «

Francia: Il me donne, te, lui, lui, nous, vous, leur
Il « regarde, « le, la, « « les

Holland: Hij geeft mij, —, hem, har, het, uns, y, hun
Hij ziet mij, —, « « « « « hen

Svéd:

Han gifver mig, dig, honom, henne, det, oss, eder, dem

Han ser « « « « « « « «

Dán:

Han giver mig, dig, ham, hende, det, os, eder, dem

Han ser « « « « « « « «

Mint az összeállításból kitűnik, a német irodalmi nyelv e téren is a legkonzervatívabb. Csak a többes szám 1. és 2. személyében egyezik a dat. és acc. A német nyelvjárások nagy része e tekintetben nagyobb fejlettséget mutat. Nézzük e synkretismusnak történelmi fejlődését.

Behaghel «Geschichte der deutschen Sprache» legújabb kiadása szerint (327. l.) az ősnémet következőleg különböztette meg a szóbanforgó két kázust:

Sing. Dat. 1. szem. mē-mi-mir; 2. sz. thē-thi-thir

Acc. 1 « mik 2 « thik.

Dual. Dat.-Acc.: unk-unk és ink-ink.¹

Plur. Dat.-Acc.: uns-unsik és iu-iuwik.

A többes acc.-ra vonatkozólag Behaghel megjegyzi: «vielleicht daneben auch schon *uns- iu.*» Így hát már a nyelvtörténeti idő előtt jelentkezett az a nyelvtünet, mely minden synkretismusnak biztos előjele: a formák összekeverése. A dativus-alakot használták az acc. jelölésére is, és vice-versa. Ennek a vegyes használatnak megvan a nyoma az *uns* és *euch* mai hangzásában. Az *uns* a dat. győzelmét jelenti, az *euch* csak az acct.-t kifejező ősi *iuwik*-ből keletkezhetett.

Mindenütt, ahol a germán nyelvészek a személyesnévmások dat.-acc. egybeolvadását konstatálják, történelmileg mindig megjelölhetnek egy időszakot, amikor a két forma vegyesen használtatott, amikor tehát *már az összefüggés, a mondatbeli értelem determinálta a tárgy ill. részestárgy jelentését.*

Ily összetévesztésekre vonatkozólag találunk adatokat 1. Noreen Altisländische und altnorvegische Grammatik 455. §. 3. «Dat. *mér* und acc. *mik* werden in alten Gedichten nicht selten als *-m* resp. *-mk* dem verbum in der 3. pl. suffigirt . . . Die Formen auf *-mk* können bald diejenigen auf *-m* vertreten und umgekehrt.»²

¹ Az ink-ink dualisnak utolsó nyoma az osztrák-bajor dialektusban ma is élő *enk* dat.-acc. titeket és nektek jelentéssel. Ez tehát a legősibb dat.-acc. synkretismus, mert itt még az ősgermán sem ismer különbséget.

² A névmás rövidített (enklitikus) formája (m, mk) az igéhez kapcsolva létesítette az 1. személyű tárgyas és részestárgyas ragozást. Érdekes jelenség a magyar nyelv szempontjából is.

2. Ugyancsak Noreen, Paul Grundr. I. Nordische Sprachen fejezetben 499. l. «Bei der ersten Person gibt die Dativ-Form (got. *unsis*) *oss*, die Accusativ-Form (get. *uns*) *ós, ús*; aber auch hier sind die Formen funktionell vermischt worden und Kompromissformen entstanden.» Hasonlóan az 521. lapon a 3. személy accusativusáról

3. Behaghel, Gesch. der deutschen Sprache, 329. az egyes szám 1. és 2. személyére azt mondja: «Schon im Monacencis des Heliand ist der Dativ *mi, di* auch für den Akk. ganz allgemein eingetreten; im Cott. ist der Akk. *mi, di*, aber auch *mik, thik* noch belegt.»

Mindezekből az látszik, hogy a dat.-acc. egybeolvasását mindig valamelyes ingadozás előzte meg, egyszer a dativus győzedelmeskedett, máskor az akkusativus. Hogy mi döntötte el a küzdelmet, azt most nem kutatom. Úgy látszik, mintha egy általános érvényű törvényszerűséget nem is lehetne megállapítani. Elégedjünk meg egyelőre annak a törvénynek a nyereségével, hogy az angol, az északi és a holland nyelvekben, valamint az alnémet nyelvjárásokban *a személyes névmások dativus és akkusativus funkcióját egy és ugyanazon forma végzi.*¹

Ezt a gyönyörű szabályszerűséget csak egy jelenség rontja el és zavarja a maga egységében. A holland nyelv többes 3. sz. névmás dativusa ugyanis *hun*, akkusativja *hen*. A 15. században az egység már szépen kialakult volt e személyben is a *hen* szóban, de a nyelvnek e természetes organikus fejlődésébe belekontárkodott az ember, aki mindent jobban akar tudni. Volt egy grammatikus, akit nagyon bántott, hogy a holland nyelv oly nagyon «szegény» és nincs külön formája a dat. és külön az acc. számára, hát gondolta: legalább a többes 3. sz. névmásnak megmenti a formagazdag-

¹ A germán névmás dat. = acc. törvénye.

ságot. Elővett hát egy nyelvjárási *hun* hangzású névmást és nem törődve azzal, hogy ez a dialektusban dat.-acc.-t jelentett, kikiáltotta az irodalomi nyelv dativusának, megkülönböztetésül az accusativus *hen*-től. Ennek tudományosságáról, okosságáról, helyességéről sikerült meggyőznie honfitársait, és az irodalmi nyelv még ma is fenntartotta ezt a mesterséges ragozást, sőt törvényhozás útján akasztják meg a népnyelvi egységes *hen* formának általánosítását.¹ Ugyanaz a grammatikus (Hooft) hasonlóan beleavatkozott az egyes 3. személy masc. synkretismusába is. De itt a sűrű használat folytán már annyira megerősödött a két funkciót végző *hem* (=ném *ihm* és *ihn*), hogy követőinek minden különtartó törekvése meghiusult. Mennyi hasonló bűne van az egész grammatikus iskolának és mennyit vétkezik még ma is a nyelvkritika ily erőszakos disztíngválásokkal ott, ahol beszélő helyett a megértő is el tudja végezni a megkülönböztetést.

Sweet és Jespersen az angol nyelvészet legkiválóbb képviselői konstataáltak, hogy ez angolban mindenütt a *dat.* szorította ki az *acc.*-t. Mindketten e győzelmet abból magyarázzák, hogy a személyes névmás éppen *személyi* jelentésénél fogva gyakrabban szerepelt mint részes tárgy és ezért a nyelv *dat.*-ot általánosította. De hogyan magyarázzuk akkor a többi nyelvekben az *acc.* általánosítását? Az északi népek (*mig*, *dig*) és a nyugati német nyelv úgynevezett *mich*-dialektusai talán a személyt mint egyenes *tárgyat* használták igen sűrűn? Vossler,² ki mindent nemzeti és

¹ Egy írókból és nyelvészekből álló társaság 1908-ban javaslatot terjesztett a holland parlament elé, melyben a köznyelv fejlettebb alakjait kívánta a bivatalos nyelvbe átvinni. Ezt a javaslatot a parlament elvetette.

² Vossler, Sprache als Schöpfung und Entwicklung; művének egyik alapgondolata, hogy a nemzeti karakter magyarázza a változások irányát.

egyéni lelki sajátságokból szokott magyarázni, bizonyára ez esetekből is tudna valamit kikövetkeztetni az illető népek jellembeli különbségeire, temperamentumára, gondolkozására stb.

Behaghel nyelvtudóst (Germania 1879. Beiträge zur deutschen Syntax) is ez a kérdés nyugtalanítja leginkább. Cikkét így végzi: «Eine Frage indes bleibt mir ungelöst. Weshalb ist in dem einen Fall die Form des Dativs in einem andern die des Accusativs die massgebende gewesen?»

Mindezek a nyelvészek a divó históriai iskola szellemében kutatnak és természetesen az eredetre vonatkozó kérdésekre fektetik a fősúlyt. Ezáltal elvonják figyelmüket a probléma lényegétől, attól a kérdéstől, hogy: mi e változásnak a következménye? Hogy ez alaktani egybeolvadással micsoda párhuzamos változást kell tapasztalnunk a *megértésben*? A lényeg nem az, hogy itt a dat., amott az acc.-forma kerekedett felül, hanem: ime most már *nincs* külön dat. és külön acc., hanem van *egy* forma, melyből részes tárgyat és tárgyat is *érthetnek* és a melylyel részes tárgyat és tárgyat *értethetnek*.

Ennek a magyarázata pedig abban van, hogy a megértő egyének abból az igéből, melyet az illető morphema kiegészít, már megállapítják a két mondatrész közötti grammatikai viszonyt. Szóval a speciális megértés oka átment a beszélő fiziológiai és pszichikai munkájából a megértő logikai munkájába. Ez az, amit fejlődéstörvényemben kifejeztem.

Sőt tovább megyek. A megértőnek ezen asszociáló ereje, hogy t. i. az ige jelentéséből állapította meg a relációt és nem vetett ügyet a *mir* és *mich* közötti különbségre, ez a jelentésből való megértés *egyenesen* oka az összetévesztésnek és a későbbi kiegyenlítésnek. *A megértés okának a hallóba való átmenése okozta utólag a formakülönbség elhanyagolását és elhagyá-*

vát. Az energia áthelyezése tette lehetővé a beszélő-energia javulását. Az ige jelentése teszi lehetővé a franciában is a *me, te, nous, vous* kettős funkcióját is.

Sokszor az ige jelentése egymagában nem elégséges a grammatikai reláció determinálására. Ha pl. *Die Mutter stellt uns* — kezdetű mondatot bizonyos számú kísérleti személynek odaadom tetszésszerű kiegészítésre, akkor kaphatunk ilyen mondatokat: *die Mutter stellt uns in die Ecke*, de kaphatunk ilyeneket is: *die Mutter stellt uns eine Falle*, sőt ilyent is: *Die Mutter stellt uns die Suppe vor*. E példákból azt látjuk, hogy *stellen* ige + *uns* közötti tudatátmenet nincs egyértelműen determinálva, hanem a többi mondatrészek is szerepelnek mint determinansok.

Tehát minél tovább fejlődnek a germán nyelvek, annál nagyobb szükség van a megértésnél az egész mondatra, sőt még az előző mondatra, de nem egyszer még a következő mondatra is. Fordítsuk le az igazságot a szellemi tudomány nyelvére: az akaró mindig kevesebb energiát fejt ki, *kihasználva az akart egyének tudattartalmát*.

Ugyanezt konstatáltuk a homonymáknál és mi egyéb a synkretismus, mint grammatikai homonyma. A két jelenség teljenes azonos. Ott szavakról, itt viszonyelemekről beszélünk. Amikor a franciában a *vert* (zöld) egybeesett a *ver* (hernyó) szóval, akkor ugyanaz történt, mint mikor a *nobis* és *nos*-ból *nous* lett.

Jelentéstani szempontból tehát teljesen mindegy, hogy *mir* és *mich* alakokból *mir* lesz-e, vagy *mich*. Igen ám, de a jelentéstan nem minden. Bizonyos, hogy az angol, holland, dán, norvég és svéd nyelvközösségnek kevesebb pszichikai munkájába kerül a személyesnévmások elsajátítása és emlékezeti megőrzése, de a beszélő fiziológiai munkája is számít a fejlettség megítélésénél. E nyelvcsoporton belül az a nyelv lesz a legértékesebb, mely nemcsak hogy összevonta a dati-

vus-accusativust, hanem egyszersmind a legkisebb fiziológiai erőt fekteti *abba az egységes formába*.

Ismeretes Wundt-nak állásfoglalása a «teleologikus» nyelvelmélettel szemben. A «Sprache» című munkájában, különösen a *Lautwandel* és *Bedeutungswandel* című fejezetekben határozottan kikel azon felfogás ellen, mintha a nyelvben a megértetés szándéka egyáltalában valamelyes szerepet játszana a nyelveszközök megváltoztatásában, és tagadja, hogy a *célszerűbb* megértetés felé való törekvés mint nyelvfejlesztő erő a változásokban közreműködne. «Nicht als selbstständige Theorie, wohl aber als leitender Gedanke ... hat neben der historischen ... auch noch jene teleologische Betrachtung eine Rolle gespielt, die in der Sprache überhaupt ein zu den Zwecken des Denkens und seiner Äusserung nützliches Werkzeug erblickt und daher geneigt ist, auch jedes einzelne sprachliche Phänomen zunächst auf seine Zweckmässigkeit und Nützlichkeit anzusehen.» És később «[Diese Betrachtung stellt sich die Frage] wie die Erscheinungen verlaufen müssten, wenn ein logisch reflektierender Verstand sie möglichst zweckmässig hervorbringen wollte». Fejlődéelméleten teleologikus jelleggel bír. Nézzünk egyszer a szemébe a Wundt ellenvetéseinek és vizsgáljuk a germán dativ-acc. synkretismus fejlődését abból a szempontból, «wie wenn ein logisch-reflektierender Verstand sie hervorgebracht hätte».

Engedjék meg nekem, hogy ez egyszer a gondolkodó elme szerepét magamra vállaljam és nyelvtudományi ismereteimmel felszerelve visszavonuljak kb. 1400 év előtti korba, a 6. századba. Az ősgermán nyelvközösségben élve, egy szép napon rájövök, hogy a személyes név más *dualis 1. és 2. személyében ugyanazon hangkomplexummal fejezem ki azt, amire az egyes- és többesszámban két különböző formát használok*.¹

¹ Lásd 47. lap.

Miért van ez? Miért nem lehetne ezt az egységesítést e gyakrabban használt alakokon is végrehajtani?

Logikus gondolkozással hozzálatok a két különböző forma egységesítéséhez. Az angolszászban könnyű a feladat: itt minden személyben egy rövidebb és egy hosszabb alakot találok *mî—mik*, *thî—thik*, *uns—unsik*, *iu—iuwik*. Természetes, hogy e rövidebb formát fogom kiválasztani (mesterséges szelekció) és általánosítani. Minthogy a dativus a rövidebb, valószínű, hogy a XIX. században lesznek majd nyelvtudósok, kik azt fogják hinni, hogy a *dat.*-ot segítettem uralomra, pedig — Isten látja lelkem — én nem pártoskodom, csak célszerűen akarok intézkedni. A németben és az északi nyelvekben azt látom, hogy *mir—mik*, *thir—thik*, *uns—unsik*, *iu—iuwik* kettős alakok közül kell választanom. A többesszámban a választás nem esik nehezemre, mert itt is megvan a rövidebb *uns* és *iu*, bár meggondolandó, hogy az utóbbit a könnyebb kezelhetőség kedvéért ne támogassuk-e egy mássalhangzóval, pl. így *iuh*. Az egyesszámú kázusoknál pedig a nyelvközösségek válogathatnak az *r* végű és a *k* végű közül. A *mir*, vagy *mik* teljesen mindegy.

Ime így alakulna a névmás ragozás, ha egy logikusan elmélkedő fő célszerűen egy óra alatt elintézhethné a nyelvek sorsát. És mit látunk? Valóban a legtöbb élő germán nyelvben e szerint haladt a fejlődés évszázadokon át. Sok ingadozás, habozás után végre oda jutottunk, ahová a tudatos nyelvfejlesztés egy gondolatfűzéssel egy pillanat alatt felvitte.

A mai német nyelvben, a dialektusokat is tekintetbe véve, megtaláljuk a fejlődésnek mind a három fázisát. Az irodalmi nyelvben és a délnémet dialektusokban még általános a külön *dat.* és külön *acc.* Az északnémet dialektusokban végbement az összevonás *mich—dich* vagy *mir—dir*, vagy pedig *mi—di* alakban. A harmadik személyű eredeti *sir—sich* az irodalmi nyelvben

is egységesítettett; némely nyelvjárásban a *sir* lett általános. Harmadszor vannak dialektusok, pl. a berlini, ahol épen most vizsgálhatjuk az átmeneti stádiumot, az összetévesztés korszakát. Ezekután az olvasóra bízom annak megállapítását, hogy melyiket tekintse sub specie æternitatis a legfejlettebb fokozatnak.

6. *Nominativus — dativus — accusativus.*

Eddig a kazuspusztulásnak következő fázisait tanulmányoztuk: nom.=acc. a főneveknél, nom.=acc. a személyes névmásoknál és dat.=acc. ugyancsak a személyes névmásoknál. Már most azt láttuk, hogy vannak personaliák, ahol végbement a nom.=acc. és az acc.=dat. synkretizálása; tehát van eset arra, — még pedig nem is valami fejletlen tűzföldi nyelvben, hanem a legelterjedtebb kultúrnyelvekben, — hogy nincs külön jel az alany, külön a tárgy és külön a részesztárgy kifejezésére, hanem mind a három grammatikai vonatkozást egy és ugyanaz a tőalak végzi. Itt van az angol *you*; (You wrote, I wrote you a letter, I know you) és a franciában *nous* és *vous*.

Nem visszafejlődés ez egy primitív állapot felé? Határozottan nem. Sőt én ebben látom az alapját egy a többi névmásra és a főnevekre is kiterjedő jövő fejlődésnek, amely jövőt mi nyelvtudósok elméletben már előre megkonstruálhatnánk. És mindez miért lehetséges? Tisztán azért, mert az összefüggésből, abból a tudattartalomból, melyet elsősorban az ige a megértőben felkelt, mindig determinálva lesz az ige és bővítőménye közötti viszony. Ha a nom.=dat.=acc. egyesítését az összes deklinálható formákra kiterjesztjük, akkor ime elérkeztünk a *kínai nyelv* állapotához; és tudjuk, hogy ezt a nyelvet tekintik grammatikai szempontból a legelőrehaladottabbnak. (A gen.-t e nyelvben is egy külön szócska [ti] szokta jelezni.)

A tisztelt olvasó most úgy érzi, hogy nagyon megszire ragadtatom el magam és hogy óriási távolság választ el bennünket a valóságtól. Látom a laikusok fejcsóválását és érzem a nyelvészek hitetlen mosolyát. De ez nem tántorít el a további kutatástól. Vizsgáljuk csak közelebbről az angol nyelvet. Ugyebár konstatáltuk, hogy a nom. és acc. egyezik. Hát, hogy állunk a főnevekre nézve a dat. és acc. alaki különbségét illetőleg? Az iskolai grammatikák, amelyek még mindig nem tudnak szakítani a latin terminológiával és analógiával, így ragozzák a főnevet: *the book, of the book, to the book, the book*. Ez a ragozás azt bizonyítja, hogy amit a latin nyelv dativussal és a magyar *nak, nek* raggal, a román nyelvek *ad* szerkezettel fejeznek ki, azt az angol *to* előjáróval mondja. Vajjon általános ez a párhuzam? Tényleg mindenütt *to* szerkezetet használunk ott, ahol az ige részesítést fejez ki? Vizsgáljuk csak a következő példákat:

I told *the man*
I offered *my friend* some money
So Abraham gave *Lot* warning.

Az angolban már grammatikai fogalommá vált a *non-prepositional indirect object*, vagyis a régi nom. és acc.-szal teljesen azonos dat. jelentésű forma. A nominativus-accusativus formai egybeolvasztás a legtöbb nyelvben a S(ubject) V(erb) O(bject) szórendet eredményezte és ebből a mechanisztikus nyelvészek, kik minden jelentéshez külső mechanikai okot keresnek, megállapították, hogy az acc. viszony megértését a pozíció okozza. Már fentebb példákkal bizonyítottam, hogy a pozíció nem *causa efficiens* a tárgyviszony megismerésére. Még szembeűnőbb lesz az ellenmondás, ha egy ily nyelvélmény után, mint pl.: *I send the man a present* azt kérdezzük: mi az acc. oka? A pozíció?

Hiszen mindkét bővítmény az ige mögött van. «Igen kérem, de az egyik előbb, a másik utána; és az a főnév, amely közvetlenül az ige után következik, az az indirect object, a másik a direct object». Megengedem, hogy ez a szórend S V indO dO világosabbá teszi a gondolatot, de nem determinálja a dat.-t, vagy acc.-t. A prius az, hogy én mint megértő *a mondat értelméből* következtetek arra, hogy *the man* részes tárgy, aztán mondom ki a szórendi szabályt. Tehát azt, amit a németben, latinban, franciában egy külön formans determinált, azt ebben az esetben a beszélő a megértőre bízta. A *the man* személyjelentése és a *present* dologjelentése determinálta a relációt. A mondatot épen úgy értenők, ha valaki hanyag, vagy «hibás» beszélés folytán azt így szerkesztené: *I send the present the man*. Ez szokatlan, de érthető.

A tudatos analógia ily példák után így következtet: ezen mondatokban a minden formans-elemet nélkülöző tőalak felkelti bennem mint megértőben a részesítés fogalmát. Bizonyos, hogy ugyanily *egyszerűbb* eszközökkel én is felkelthetem embertársamban a dat.-relációt; vizsgáljuk meg, hogy ez a *to* elhagyás nincs-e valamely szabályhoz kötve? Nem rejlik-e valamely különös ok az illető főnevek fogalmi-jeleiben, mely ezt az egyszerűsítést lehetővé teszi? Ha a vizsgálat azt bizonyítja, hogy a *to* elhagyása nem köthető szabályhoz, akkor a *to* a dat.-relációhoz felesleges.

Ha a fenti csoport «datív»-jait közelebbről megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy minden főnév *személyt* jelent. Hogy a *to* leghamarább a személyt jelentő főnevek előtt marad el, három okból érthető: először az adást, küldést, részesítést jelentő igék legtöbbször személyeket illetnek. Másodszor, a személynévmások már a legrégebb idők óta *to* nélkül is *dativálnak*. Harmadszor, általános törvény, hogy minél nagyobb két fogalom tartalma (itt: részesítést jelentő ige + személyt jelentő

főnév), annál szorosabb a kettő közötti reláció, tehát annál kevesebb eszköz kell e reláció kifejezésére.

Fejlődés-elméletemnek megfelelően¹ felállítom azt a hypothezist, hogy a *to* nélküli dat. általánosítható, továbbá, hogy idővel valóban általánosodni fog. Az előbbi tételt kísérlettel lehetne beigazolni, amihez a megfelelő egyének nekem hiányoznak. A második feltevés igazolására azt kell kutatnom, hogy miként mutatkozik a mai nyelvhasználatban az általánosodás tendenciája. Ebből a célból legalkalmasabbnak találom a legújabb angol grammatikusok tanulmányozását. Gyönyörűséggel fogjuk látni, mint cáfolják meg a mindinkább fejlődő nyelvtények a grammatikusok rövidlátó szabályait.

Krüger «Schwierigkeiten des Englischen» III. rész, 64. §-ban ez áll: «In der *Umgangssprache* wird der Dativ ohne *to* zwischen Zeitwort und Akkusativobjekt geschoben, wenn kein Nachdruck auf jenem liegt.» Ugyanez a szerző művének II. részében már nemcsak megállapít egy bizonyos tény, hanem műve céljának megfelelően értékel is; így a 84. §-ban: «Doch merke man wohl, dass diese Konstruktion (*Give your father the letter*) der *Umgangssprache* angehört; sie würde *abgeschmackt* sein in *gehobener* Rede, oder wo es sich um vornehme Personen handelt.» Ezzel szemben Ellinger¹ (Vermischte Beiträge zur Syntax der neueren englischen Sprache 1909. 20. lap) komoly írók munkáiból egy csomó példát hoz fel annak igazolására, hogy bizony a *to* nélküli dativusok lassanként átmennek az irodalmi nyelvbe is. Talán nem véletlen, hogy e merész formák főképen amerikai írók alkotásai. De az angol nemzeti irodalomban is találhatunk példákat Krüger megcáfolására. A fenti mondatokból és Ellinger idézeteiből arra lehet következtetni, hogy tényleg csak

¹ Kinek munkájából Krüger nyilatkozatait merítem.

a személyt jelentő dativusok nélkülözhetik a *to* praepositiót. Már hajlandók volnánk ezt a megszorítást szabály alakjában kimondani, ha nem találkoznánk ily példakkal: Mary Sulland never gave *the fact* a *thought* (Conan Doyle).

A mai nyelvhasználat szempontjából a dativos szerkezetre a következő szabályt alkalmazhatjuk: *A dativot az angol nyelv to praepositióval fejezi ki. Kivételt képez egynehány formula, ahol a to-t elhagyhatjuk.* De mit jelentenek a *kivételek*? Grimm Jakab a kivételeket így jellemzi: «Alle grammatischen Ausnahmen scheinen mir Nachzügler alter Regeln, die noch hie und da zucken, oder Vorboten neuer Regeln, die über kurz oder lang einbrechen werden.» Az utóbbi szavakat én emeltem ki, mert oly gondolatot tartalmaz, mely még máig sem lett kellőleg kiaknázva, sem a nyelvkritikában, sem a nyelvalkotásban. Vagy tessék nekem mutatni csak *egy* nyelvtudományi munkát is, mely e gondolatból kiindulva, azzal foglalkozna, hogy az ily nagy jövőjű «kivételeket» szabályokká alakítva, túlhaladta volna a jelenlegi nyelvstádiumot, megjósolta volna a jövőendő szabályokat, megszerkesztette volna a jövőendő grammatikát, kísérletezett volna az átalakított nyelv megértésével, egyszóval alkotott volna a tudomány elvei szerint. Sőt ellenkezőleg: a Wustmannok, az Andersenek, a Matthiasok, az Allgemeine Sprachvereinek és a hasonló Schulmeisterek mind az új jelenségeket meg sem akarják érteni, minden keletkező rend-hagyóságot kigúnyolnak, a merészebb alkotásokat még akkor is kipellengérezik, ha egy Goethetől, vagy Schillertől származnak. Ezekre a nyelvőrökre nagyon ráillik az, amit Grimm ugyanez alkalommal mondott: «In der Sprache aber heisst pedantisch, sich wie ein Schulmeister auf die gelehrte, wie ein Schulknabe auf die gelernte Regel alles einbilden und vor lauter Bäumen den Wald nicht sehen; entweder an der Ober-

fläche jener Regel kleben und von den sie lebendig einschränkenden Ausnahmen nichts wissen, *oder die hinter vorgedrungenen Ausnahmen still blickende Regel gar nicht ahnen*» mondá Grimm 1847-ben.

A *to* nélküli dativ ma még *kivétel*. E kivételben én oly jelenséget látok, mely magán viseli a szabállyá-előlépés összes feltételeit. E kritériumok először a *megérthetőség*, mit kísérletileg lehet megállapítani, másodszor a kisebb energiakifejtés úgy fiziológiai, mint pszichikai tekintetben: a beszélő *nyer* egy szótagot, a nyelvtanuló pedig *nyer* egy formát. És itt még egyszer kimondom: az anyanyelvet tanuló gyermeknek az a bizonyos formagazdagság épúgy okoz nehézségeket, mint a másajkúnak.

Az északi nyelvek még előbbre vannak az angolnál; a részestárgy jelölése általában disztíngváló formans nélkül történik és a kivételek közé tartozik az *ât* prae-positióval képzett dativus. A dán nyelv főnév-«ragozás» tekintetében csak artikulussal különbözik a kínai nyelvtől. Nom. acc. dat. = főnévtő, melyhez a «névelő» mint rag járul. És az angol, svéd, norvég, dán nyelvek valamikor réges-régen abban «a szépen fejlett» nyelvtáadiumban voltak, amellyel ma a német nyelv dicsekszik.

★

Végigkövettük a kázusrendszer pusztulását. Láttuk, hogy az élő nyelvek több-kevesebb mértékben átmentek a pusztulás különböző fázisain. Minthogy a legtovábbfejlett nyelvek történetében találkozunk oly fázisokkal, melyek mai nyelveket is jellemeznek (pl. az ó-angolban megtaláljuk a mai németet), egész bátran és tudománytalanság nélkül megjósolhatjuk, hogy a főnév és névmás flexió utolsó maradványai is el fognak tűnni, még pedig azért, mert a fejlődés ereje ugyanabban az

irányban működik és ugyanily módon hat ugyanazon formákra. A részletes tárgyalás alkalmából lépésről-lépésre kimutattam: 1. *hogy a kázusok egybeesése, vagy határozóformával való azonosítása energiamegtakarítással jár*, 2. *hogy az így létrejött funkcióhalmozás a megértő tudattartalmának és következtető erejének nagyobb mértékű kihasználását igényli.*

V. A HOMONYMÁK.

Nyelvészek és filozófusok egyaránt illogikusnak tartják a nyelvet és ennek bizonyítására mint legszembe-tűnőbb jelenségre a homonymákra hivatkoznak. Ime, így szólnak, a beszélőben vannak különböző képzetek és minden nyelvben találunk számtalan példát arra, hogy több különböző képzetnek ugyanazon hangcsoport felel meg. Több különböző ok egyazon okozatot létesíti. Vizsgáljuk e kérdést a nyelvi megértés és a nyelvek fejlődése szempontjából.

A nyelv történeti kialakulását kutató lingvisták romlásjelenségnek nézték, hogy a fejlődő nyelvekben mind nagyobb lesz azoknak a szavaknak a száma, melyek egyező hangzásuak és különböző jelentésűek. Például: *ár* (a könyvnek az ára, az ár elvitte a hidat, a cipész árral dolgozik), németben *arm* szegény és kar, franciában: *vers*, *vert*, *ver*; az írás mutatja, hogy valamikor különbözőképen hangzottak. Nem válik-e kárára a beszéd érthetőségének, ha az ilyenek felszaporodnak? Nem elfajulás ez? Hiszen a félreértéseknek ilyformán mindig nagyobb tere nyílik! És mégis, a nyelv szelleme keletkezésüknek nem állja útját.

Hogy azt a tüneményt az élő nyelvek legnagyobb tökéletlenségének tartották, azt abból is látjuk, hogy a mesterséges nyelvek készítői gondos aggodalommal kerültek a homonymákat. Az esperanto, és a legújabb világnyelv az Ido is ebben látják fölényüket a természetes nyelvek felett. Ostwald az ő nézetüket természet-filozófiával támogatja. A nagy kemikus nemcsak a világ-

nyelvről szóló értekezéseiben, hanem minden természet-filozófiai munkájában módot talál nyelvészkedésre, melynek eredménye az élő nyelvekre valósággal lesújtó. Főhibájuk a szinonimák és homonymák. Az okság törvénye ugyanis azt kívánja, hogy különböző okoknak különböző okozatok feleljenek meg. «Eindeutigkeit der Anordnung von Zeichen und Bedeutung». Itt van két fogalom: a hang és az agyag; a bölcsesség azt kívánja, hogy a *hang* fogalmának létesítésére más szót használjak, mint az *agyag* képzetének felkeltésére. Ez megtörténik a magyarban és a többi nyelvekben, de nem így a németben, ahol mindkettő *Ton* szóhoz kapcsolódik. Ez foltot ejt az oksági viszony tisztaságán. Ostwald, Die Forderung des Tages 472. lapján olvassuk: «Wenn ich im Deutschen Beispielweise *Ton* sage, so weiss zunächst niemand, ob ich darunter das verstehe woraus man Musik macht, oder das woraus man Töpfe macht... Gleiche Mehrdeutigkeiten finden sich in jeder natürlichen Sprache, meist sehr zahlreich, so dass keine von ihnen auch nur annähernd die theoretische Forderung erfüllt, die wir an eine gute Sprache stellen müssen.» Ostwaldnak igaza volna, ha a nyelv funkciója (hatása) abból állana, hogy anorganikus testeken, pl. fonográflemezekon okozzon változtatást, de nincs igaza, mert az élő nyelv lelkekre, tudatokra hat és ez a tudattartalom is hozzájárul a gondolat determinálásához.

Az élő nyelv nem izolált szavakkal operál, hanem mondatokkal, vagy más tudatdetermináló eszközökkel. A szavak csak a szótárban állanak külön. A beszélt nyelvben *Ton* hangképzet mindig egy bizonyos módon kialakult tudatot ér, amely tudatállapot éppoly fontos szerepet játszik a kívánt képzet létesítésében, mint maga a kívülről behatoló fizikai inger: a szó.

Ostwald meggyőzésére ajánlanám a következő kísérletet. Vegyünk 50 pszichét, melynek tulajdonosai jól tudnak németül. Aztán vegyünk már valamikor elhang-

zott vagy nyomtatásban meglevő 30 oly mondatot, melyben a Ton agyag-értelemben és 30-at, melyben hang-értelemben fordult elő. Mondjuk el a mondatokat össze-vissza és kívánjuk, hogy a hallgatók a *Ton* agyag-jelentésének felébredéskor 1-est, a másik jelentés keletkezésekor 2-est írjanak. Meg vagyok győződve arról, hogy a hibák száma igen csekély lesz. Ha ezután a hibásan értelmezett mondatokat úgy ismételjük, hogy az előző mondatot, esetleg a következőt is felolvassuk, akkor a fennmaradó hiba minimális lesz, vagy épen-séggel eltűnik. A kétértelműség, illetve félreértés vádját azonban csak akkor mondhatjuk ki az íróra vagy beszélőre, ha egyáltalán nem gondoskodott oly okokról, mely a szó jelentését determinálja. A külön-determinálás szükségessége mindig az esetleges tudattartalomtól függ és legáltalánosabban összetétel segítségével esz-közölhető. A fenti példában: Musikton, Erdton. Az ügyes író, ki intuitive folyton szem előtt tartja olvasójának tudattartalmát és tudaterejét, és aki úgy tesz, mintha ezzel állandóan számolna, rendszerint önkéntelenül is megtalálja azt a momentumot, mikor a kisegítő jelzőt (melléknév, összetétel) alkalmaznia kell. A beszéd egysége a mondat, sőt tovább megyek: minden megértett beszéd beleolvad abba az egyetlen igazi egységbe, mit tudat-életnek nevezünk és amely magába foglalja megértő egyénnek összes lelki élményeit születésétől kezdve egész a mondat végéig. Végelemzésben csak ebből a nagy egységből magyarázható minden megértés. Leg-többbször azonban ismerjük azokat az utolsó okokat, melyek a helyes megértést biztosíthatják.

A homonymák létezése tehát nem bizonyíték a nyelv illogikus volta mellett. Mert mit állít a logika? ugye-bár azt, hogy minden egységes oknak állandóan ugyanaz lesz az okozata. Minthogy a gondolat megértésében a hangképzet nem a kizárólagos ok, hanem tekintetbe kell venni a másik tényezőt is, a megértő lelkiállapotát,

amely végnélkül variabilis, ezért hát változhatik az okozat is.

A homonymák kérdése fontos szerepet játszik, a Croce által megállapított és Vossler által kiépített esztétikai nyelvfejlődés-elméletben is. Vossler az ő első munkájában, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft* (1904), még ezt olvassuk: «Es kann in jeder Sprache, und zwar meistens ohne ernstliche Gefährdung der Gemeinverständlichkeit, vorkommen, dass ein und dasselbe akustische Symbol für verschiedene Vorstellungen gebraucht wird... Es gibt Homonyma in jeder Sprache».

Azonban későbbi, nagy hévvel és erős meggyőződéssel írott munkájában: «Sprache als Schöpfung und Entwicklung» már módosítja nézetét. Ismeretes elméletének alapgondolata: Minden nyelvalkotás, tehát így a hangváltozás is a beszélő egyén folyton változó lelkiállapotából ered; a beszélő egyén lelkiállapota mindig más és más, azért a nyelvformák sohasem egyezhetnek egymással. Az egyes hangkomplexumokról azt mondja: «Wenn man sie isoliert und zerlegt, so gibt es gleiche Laute und Worte (Homonyme) in jeder Sprache, wenn man sie auf ihre psychische Gelegenheit hin untersucht, so gibt es deren nirgends!» Ha eddig volna, akkor ez a mondat teljesen fedné az én gondolatomat. A különböző tudatállapotok feloldják a homonymákban rejlő kétértelműséget. De ő nem így érti. Szerinte nem a megértő «psychische Gelegenheit»-je dönt a homonyma léte fölött, hanem már a beszélő a kiejtésben is más és más nüánst ad a szónak, a különböző jelentésnek megfelelően. Vossler ugyanis így magyarázza a homonyma eltűnését: «Mund und Kehle, als Werkzeuge des Geistes betrachtet, sind fähig ebenso viele Variationen zu bilden, als unser Geist Intuitionen erzeugt.» Ez azt jelenti: nincsenek homonymák, mert azok a hangkomplexumok, melyeket egyezésüknél fogva annak szoktunk nevezni, mindig

más tudatállapotból fakadnak és ennél fogva még akkor is különböznek, ha ugyanazon egyén ejti őket. A Bergson-Croce-féle intuitív elmélet szerint nincs a világon ismétlés, legkevésbé pedig az emberi lélek jelenségeiben. Vossler szerint az emberi lélek annyira uralja a rendelkezésére álló organumokat, mint pl. a beszélő szerveket, hogy a sohasem egyező tudatállapotnak megfelelően soha sincs egyező artikuláció, ennél fogva soha sincs egyező akusztikus benyomás, tehát nincs homonyma. A problémának ily elintézése határozottan téves. Mert feltéve, hogy a mindig finomabb eszközökkel dolgozó kísérleti fonetika, helyesebben az instrumentális fonetika, eljut odáig, hogy a legfinomabb hangkülönbségekre is reagálván, képes lesz igazolni Vossler tételét, hogy ugyanazt a hangkomplexumot soha senki nem mondja egyformán, még akkor sem lehet állítani, hogy nincs homonyma. Mert nem a beszélő tudatában végbemenő asszociáció, sem a hangkomplexum fiziológiai genezise teszi a homonymát homonymává, hanem a hallónak akusztikai benyomása, az pedig nem fogja fel azokat a rendkívül finom nüanszokat, melyeket az egyének a kiejtésbe öntudatlanul is belevisznek. A «török» akár azt jelenti, hogy: «én török», akár azt: «én török vagyok», a megértő szempontjából homonyma marad, akárki mondja azokat és akármikor hallja e szavakat. Mit szól Vossler a nyomtatott betűkben nyújtott teljesen egyező betűkomplexumokhoz, melyekhez a megértőnek kell hozzáadni a maga lelkéből a hangsúlyt, a melodiát, a nüanszot, miután megértette az illető mondat jelentését?

Vossler itt elragadtatta magát az intuitív filozófia egy tételétől, hogy az organikus világban semmi sem ismétlődik és megfeledezett arról, hogy a homonyma fogalmának magva az azonosnak felfogott szóképzet, mely különböző jelentéssel bír. Más a homonyma és más a kétértelműség. A homonyma által esetleg okoz-

ható kétértelműség eloszlik a «psychische Gelegenheit» által, de nem a beszélő tudatállapotában levő alkalmi momentum, hanem a hallóban felkeltett tudatállapot különbözősége által.

A homonymák száma napról-napra nő. Ez a hangtani fejlődés természetes következménye. A latin, ill. ősgermán nyelvek, az egyes román, ill. germán nyelvekben megtartották hangsúlyos szótagjukat, a hangsúlytalan elemek lehullottak, mert funkciójuk átment a megértő tudaterejébe. A két-, háromtagú szavakból egytagúak lettek. E hangtani alakulásoknak mondhatnám matematikai következménye a rokonhangzású szavak felszaporodása.

Schleicher és iskolája fájdalommal nézték a nyelveknek ez elfajulását. Wundték egyszerűen konstatálják, hogy ennek megvolt a maga pszichológiai oka: az emberek mind gyorsabban beszéltek és a gyors beszéd okozta egyes hangzóknak, majd egész szótagoknak pusztulását. A változás okát felderítették, mondják a Wundtis-ták, tehát tovább mehetünk. Jespersen és Marty a homonymákban is igazolva látják az általuk felállított fejlődési törvényt, hogy t. i. a nyelvek mindig kevesebb energiát igényelnek a beszélőtől. Az én elméletem azonban tovább megy és megállapítja, hogy a beszélő energiajavulása úgy történik, hogy a megértés oka átment a halló energiájába, ki a mondat többi elemeiből kikövetkezteti az egymagában többértelmű homonymának alkalmi jelentését. Amily mértékben szaporodik a homonymák száma, abban a mértékben van szükség az összefüggésből való megértésre, vagyis a halló tudaterejére: az asszociációra, következtetésre, kombinációra és a többi lelki funkcióra.

A nyelvtüneményben szereplő fizikai és pszichikai okok együttműködése magyarázza a homonymák megérthetését, a homonymák szaporodása pedig bizonyítja a nyelvfejlődés új törvényének igaz voltát.

VI. JELENTÉSALKOTÁS.

Nem fogok kiindulni az ősnyelvből, hanem magamból. Elmondom egy nyelvi élményemet.

A minap olvastam Keller Gottfriednek egy versét «Der Taugenichts». Ott tartok a második szakasznál és *átélem* a következő sorokat:

«Ein linder West blies in die Glut
Von einem Dorngeflecht.»

Nem érzek semmi ellenmondást, semmi lelki zavart, tehát megértettem. Nyelvi élményeimben a *West* szó eddig egy bizonyos világtájt *jelentett*. E pillanatban mást képzelek alatta, t. i. *nyugati szél*. A költő a fogalomnak csak egyik jelét, még pedig nem is a lényegest *hangoztatta*. A stilisztikák ezt a nyelvi alkotást úgy nevezik, hogy: synekdoche. A stilisztika meg is mondja a synekdoche értelmét: az a figura, mely az egész helyett csak egy tulajdonságot mond ki. A tudományos stilisztika tovább megy és kutatja a költő lelki működését, mely ezt a synekdochét létrehozta. Az újabb nyelvtudomány is foglalkozik a synekdoche pszichológiai keletkezésével, mert a megrögződött synekdoche a jelentésváltozásnak egyik módja.

Nos, én ezzel a keletkezéssel most nem fogok törődni. Nem Keller lelkére fogok reflektálni, hanem egészen magammal leszek elfoglalva. Hogyan lehetséges, hogy *West* alatt eddig mindig *nyugatot* értettem, most egyszerre *nyugati szelet*? Hiszen eddig mindig a *Wind* szó okozta a szél jelentését. Erre azt

mondják még a psychologusok is: a költő szól, én az ő szavait utánamondom, és a mondatot megértem éppúgy, mintha én mondtam volna először. Így létesült bennem ugyanaz a gondolat. A költő tudja, hogy mily szavakhoz és formákhoz mily jelentéseket fűz a nyelv-közösséghez tartozó egyén; a saját nyelvélványeiből következtet a közösség nyelvélványeire. Tudja, hogy bizonyos szavak és formák benne meghatározott képzeteket okoznak, ennél fogva ugyane szavak és formákból *ő is* aktive okozhatja a szándékolt tudattartalmat. Ezek a reflexiók nem lépnek a tudatba, hanem ott élnek állandóan a tudat alatt. Akárkivel beszélünk, mindig abból a nagy általános feltevésből indulunk ki, hogy a megszólítottnak az én nyelvélványeimhez hasonló kapcsolatai voltak.

Jodl psychologus a megértést így magyarázza:¹ «Denn fast jedes Wort für sich hat eine Vielzahl von Bedeutungen; erst durch die Worte, mit denen er zusammen gebraucht wird, kann bestimmt werden, welche von diesen einzelnen die gültige ist.» A megértésnek ez a módja feltételezi, hogy a szónak már *megvan* a sok jelentése. Minthogy pedig a *szónak* tulajdonképpen nem lehet *jelentése*, hanem a jelentések az emberek tudatéletében léteznek, Jodl magyarázatát úgy kell átfordítani, hogy az egyes szavak az egyén életében már sokféle kapcsolatban előfordultak, és ezen *már előfordult* kapcsolatok közül a *környező* szavak kiváltják az itt megfelelőt. Akárhány jelentést is hoznak össze a nagy szótárak, a jelentések száma és milyensége a valóságban csakis az egyén nyelvélványeitől függ. A nyelvélványok minőségi és mennyiségi különbözősége oka a félreértéseknek.

De az én példámban nem lehet szó arról, hogy egy nyelvi élményeim alapján már készletben levő kapcsos-

¹ Lehrbuch der Psychologie. X. fejezet.

latot *felidéztem*. Nem emlékszem, hogy valaha *West*=*Westwind* jelentésben átéltem volna. Ha ez egyszer-kétszer így történt volna, akkor most az olvasáskor a *West* szó, mely nálam potentialiter kettőt jelentene: nyugat és nyugati szél, egyértelműen azáltal volna meghatározva, hogy a potenciális kettős jelentés közül a többi képzetekből alakult tudattartalom az egyiket (nyugati szél) virtuálissá tette volna. Ez egy rendkívül gyakori megértésseljárás: valamely szónak bennem felhalmozott sok-sok jelentését az aktuális megértő tudat egyértelműen kiválasztja. De nálam most nem felhalmozott jelentés-kapcsolatok közül történő kiválasztásról van szó, hanem egy *új jelentés keletkezéséről*. Ez a nyelvtudomány legfontosabb és egyszersmind legérdekesebb problémája. A nyelvjelentések keletkezése megvilágítja az egyéni nyelvtudás keletkezését, a nyelvtudás egyéni fejlődése megmagyarázza a nyelv-közösség nyelvhasználatát és csak miután a nyelvjelentések létrejötteinek *mai* feltételeit megismertük, foghatunk bele a tőlünk időben és térben távol álló nyelvformák funkciójának vizsgálatába.

Térjünk vissza az elemzéshez. Azt mondtam, hogy a megértés folyamata más lett volna, ha a *West* szó *nyugati szél* jelentése már valamikor létrejött volna. Lehetséges, hogy más németül tudó egyéneknél Keller sorainak olvasásakor *ez a kiválasztási folyamat* ment végbe, nem pedig mint nálam az új jelentés keletkezése. El tudom képzelni, hogy tenger vagy tó közelében lakó németek vagy pl. tengerészek állandóan *West, Ost, Nord* stb. szavakkal jelzik az illető irányból jövő szél és az irányt is. Sőt nincs kizárva, hogy az ily vidék egyik-másik együgyű lakójában a világtáj-fogalom nem is él, és az illető a *West, Nord* szók alatt csak bizonyos karakterisztikus szeleket ért, mintahogy ma már a legkevesebb ember gondol *Zephir* szónál *Zephyré* szigetére.

Valamelyik nagy szótárban a *West* szónak jelentései között talán ott szerepel a *Westwind* jelentés is. De azért sem nézek utána, mert tudom, hogy bennem a fenti sor olvasásakor valami új *élmény* ment végbe, valami *teremtés* történt. Már pedig, ha ennek az *újnak* a keletkezését általános érvényű feltételekre tudom visszavezetni, akkor ez a megállapított oksági kapcsolat logikai erejénél fogva *kötelezővé* lesz *minden* emberben végbemenő *minden* új jelentésalkotás feltételeire nézve. Ha nem értettem volna meg ez új jelentést, akkor benéztem volna a szótárba, talán megtaláltam volna a többi között ezt a jelentést. De az ily átvétel nem eredeti élmény. Ebben nincs teremtő *synthesis*.

Ein linder West blies in die Glut. *West*-en kívül minden szó már előfordult nyelvélványeim között. A multban valamikor már megtörtént a kapcsolat a *lind* szó és fogalom között, a *blasen* (szélfuvás és trombitálás stb. jelentésben) *in Glut* is már begyakorolt kapcsolatok közé tartozik. Mindezek együtt egy bizonyos tudatállapotot determináltak, melyre a költő biztosan számíthatott; mert feltételezhette, hogy egy felnőttnél német nyelvi emberben ezek a kapcsolatok már megtörténtek, neki csak fel kell idézni azokat. *West* = *Westwind* kapcsolatra azonban nem számíthatott, leglább *nálam nem*. Tudom, hogy a legtöbb németnél hasonlóan új volt a jelentés, de ez most lényegtelen. A többi szavak által determinált jelentések és a *West* attributum elégséges volt ahhoz, hogy a *szél* képzetét is felkeltsék. Hogy én már most gondolok még a *Wind* vagy *szél* vagy *ventum* vagy *vent* szóra, az a gondolat keletkezésére teljesen mellékes, mert csak a létrejött gondolat *után* léphet fel ez a szó. Ennek a gondolatalkotásban nem volt szerepe. Az író tehát úgy alkotott, hogy a nyelvből, a *hangos* beszédből valamit elhagyott, aminek a gondolata azonban benne volt az ő tudatában (*Wind*); és *mégis* megalkotta bennem a

szél képzetét. És ez az aktuális tudatállapottal való *játék*, ez a kevesebb eszközzel való tudatgyarapítás, *ez a művészet, ez a művészi nyelvalkotás.*

Tropusok akkor keletkeznek, mikor a megértő egyénben felébred egy szónak megszokott begyakorolt jelentése, de az ő aktuális tudatállapota ezt a megszokott jelentést úgy módosítja, hogy más jelentés is keletkezik.

Vizsgáljuk e szempontból Keller mondatát:

«Ein linder West blies in die Glut.»

West szónál felébred a *nyugat* fogalma, de a mondat többi része által determinált tudatállapot ezt rögtön odamódosítja, hogy a *nyugati szél* jelentés is felébred és ez teszi a mondatot érthetővé. Az én lelki működésem, mellyel lelki életem gyarapodott, ez a lelki funkció, mely szellemi *erő*m létezéséről biztosított, ez okozza az esztetikai örömet. Bizony mindinkább megerősödöm abban a hitben, hogy a *biológiai* — testi és szellemi — *gyarapodás* érzete azonos az *esztetikai érzéssel.*

Vagy vegyünk egy más példát. Petőfi azt mondta Aranynak a Toldi és Toldi estéje olvasása után:¹ «Ha megcsináltad a *fejét*, meg a *lábát*, csináld meg a *dere*kát is.» Aranyban a következő lelkitünemény ment végbe (legalább arra következtetek a bennem végbe ment élményről): felébredt benne az ember fejének, lábának és derekának képe. De minthogy előzőleg Toldi és Toldi estéjéről volt szó és ezeknek képe még élt az ő tudatában. Arany az ő tudaterejénél fogva abstrahálta a fej, láb és derék képzetekből, a *felső rész*, *alsó rész* és *középső rész jeleket* és így értette meg a mondatot, Arany János tehát és vele együtt mindazok, kik így értették meg Petőfi mondását, egy

¹ V. ö. Zlinszky Aladár, A szóképekről, 5. l.

bizonyos lelki funkciót végeztek, *melynél fogva ez a nyelvélrmény metafora*. Nem a mondat, a külső forma teszi a metaforát, hanem a megértők lelki élménye.

Csak ott lehet szó művészi nyelvformákról, synekdochéről, metonymiáról, metaforáról, ahol a megértő egyén vagy csoport, vagy az egész nyelvközösség a részből *megalkotja* az egészet, az egészből *levonja* a részt, a hasonlóból *következtet* a lényegre. A tropus létezésének vagy nem létezésének kriteriuma a *megértőben van*, és az alkotó íróban csak annyiban, amennyiben a nyelvművész is megértő és utólag ráeszmél az általa alkotott forma funkciójára.

Wundt psychologismusának egyoldalúsága itt is kitűnik, mikor a művészi nyelvformák magyarázatát ki-merítettnek tartja, ha a beszélőben végbemenő képzet-társításokra vezeti vissza az összes típusokat és meg-elégszik a pszichikai genezis elemzésével. De hiszen *minden* lelki megnyilatkozás képzettársításon alapszik, csak az a kérdés, lesz-e ebből a *képzettársulásból* élet-keltő *képzettársítás* a hallóban. A nyelvművész anyaga a *beszéd* és a megértők *tudatai*, az ő lelkének meg-nyilatkozásai csak annyiban bírnak művészeti értékkel, amennyiben a mi lelkünkben esztetikai élvezetet kel-tenek vagy sem.

A művészi nyelvalkotás-jelenségekből lesznek a je-lentés-gyarapodások. Ha t. i. az így alkotott új-jelentés gyakran lép fel az eredeti mellett, szóval ha ez be-gyakoroltta vált (a német ügyesen mondja: geläufig), akkor a megértőt nem kíséri többé a kellemes meg-lepetés érzete, a beszélő sem gondol többé a *másik* jelentésre, hanem bizonyos állandóan fellépő környezet-ben (tudatállapotban) a *«salak»* szó például csak *«leg-silányabb»* értelemben fog fellépni, már nem gondolunk a *kiegért kőszén maradékára* (Schlacke); sőt mint-hogy nálam az átvitt értelem a gyakoribb, még meg-eshetik az, hogy ezt a mondatot hallva *«szedd ki a*

salakot», eszembe jut az átvitt jelentés is (a társadalom *salakja*, a testület *salakja*).

De általános az tűnemény, hogy a két jelentés tovább él egymás mellett ugyanabban a nyelvközösségekben, anélkül hogy az egyik a másikkal találkozna. Példánkából a *West* szó sok hasonló nyelvélmény után bennem minden «átvitel» nélkül *nyugatot* is fog jelenteni és *nyugati szelet* is. Így keletkeznek *többjelentésű* szavak.

A hagyományos nyelvtudomány (beleértve Wundtot és iskoláját) ily esetekben *jelentésváltozásról* beszél. *Jentésváltozás* csak akkor áll be, ha az illető szónak *eredeti* jelentése a nagyon ritka kapcsolás folytán kiveszett. A mindenkori nyelvsládium szempontjából különbséget kell tenni a *jelentésalkotás* (tropus), *jelentéshalmazozás* és *jelentésváltozás* között. A *megfontol* szó *überlegen* jelentésben akkor, mikor keletkezett és az egyének között terjedt metaforikus jelentésű volt; aki mondta, *felhasználta* a megértőknek azt a begyakorolt tudását, hogy *fontol* = *abwägen*, de gondoskodnia kellett oly tudatállapotról, mely az egész gondolatot és vele a *megfontol* szót is a lelki világ jelenségeibe átviszi. Ez a kettős használat az első stádium. Ez tart egynéhány évig. *Ez az idő annál rövidebb, minél jobban megfelelt ez alkotás egy meglévő szükségletnek.* Mert ha ez egy általánosan elterjedt szó-nélküli fogalom fedezésére alkalmas, akkor ez a jelentés térben terjedni, időben sűrűsodni fog és a sok átélés és sok használat folytán a *fontol* jelentés nem fog többé fellépni. A *megfontol*nak nincs többé szüksége szülőjének okmányaira. A kettő egymás mellett él és teljesen úgy szerepel, mintha *homonyma* volna. A fizikai és pszichikai jelentés kölcsönhatása csak alkalmilag lép fel. Ez a második stádium: a *jelentéshalmazozás* (polysemia) stádiuma. Már most mi történt? A *font* szó kijött a forgalomból, a *fontol* kon-

krét értelmét elvállalta a *megmér* ige, úgy hogy a fontol, fontos, fontolóra vesz stb. konkrét jelentései kiveszőben vannak. A köznyelvre nézve már beállott a harmadik stádium: a *jelentésváltozás*. De csak most állott be, nem pedig akkor, mikor először használták átvitt értelemben. A *változás* fogalom lényeges vonása, hogy az előző jelentés nem marad meg, hanem megváltozik. Ilyen *aktuális* nyelvtünemény nincs. A jelentés esetleg gyakori használat folytán más *is* lesz. Hogy aztán az egyik vagy másik jelentés elvész: ez sok minden körülménynek tulajdonítható; lusta szellemű embereknél és nyelvközösségeknél annak is, hogy nem bírja el azt a 2—3 jelentést, hanem szeretné azoknak egyikét vagy másikat mechanizálni, lefoglalni, amiben a grammatikusok pedans jelentés-*megállapítás*aikkal a legtöbbet vétkeztek és bátran mondhatom: vétkeznek még ma is.

A sokjelentés vagy jelentéshalmaz a nagyon kifejezett nyelvek tulajdonsága. Már pedig a sokjelentés lehetősége feltételezi a mondat fogalmainak mind szorosabb és szorosabb összefüggését. Minél több jelentése lehet egy hangkomplexumnak, annál erősebb munkát kell végezni a megértőnek, ki az ő tudaterejével és az alkalmi tudattartalom segítségével a szót *egyértelműsíti*, kiválasztja azokat a jeleket, melyek az egész képzetkomplexumba legjobban illenek. A gonoszság és pajkosság mindig találunk alkalmat a szavak többjelentésével élni és visszaélni, de nincs az a tökéletes nyelv, melynek jelei a mondatból kiszakítva egyértelműek volnának. Ily nyelvet, ha létezne is, senki sem tudna elsajátítani, mert annyi szót kellene tanulnia, ahány pillanata van az ő folyton változó lelki életének. *A jelentéshalmaz jellemzi az egyéni nyelvelfejlődést és a nyelvtörténeti fejlődést.*

A «Zeitschrift des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins» (26. évf. 9. sz. 275. l.) ismertet egy francia cikket Pierre Desbuys-tól (Français et Allemand, Revue de Belgique 1910. Nov.). Az ismertetésből idézem a következőket: «Er findet, dass der Deutsche das Bedürfnis empfinde, für jeden auch noch so geringen Bedeutungsunterschied, für jede noch so kleine Sinnesabstufung einen besonderen Ausdruck zu haben, während der Franzose mit seinem überliefertem Wortschatz auszukommen trachte, obgleich er ärmer sei, als der deutsche, indem er ihn vollständig und geschickt ausnutze.» Desbuys ebből magyarázza a német beszédben használt sok idegen szónak a beözönlését. Beszél *lourdeur d'esprit*-ről. Ebben nagy igazság van. A német ismertető természetesen védi a nyelvét: «Das Suchen nach neuen, nach genaueren Wörtern ist ein Zeichen davon, dass der Sprachgeist lebt und schöpferisch tätig ist.» A Zeitschrift nem tudja, hogy a nyelvszellem alkotó tevékenysege legfőképpen nem új szavak és formák létrehozásában nyilvánkozik, hanem régi szavaknak új jelentésekre való kihasználásában, vagyis: a megértő tudaterejének az *összefüggésből való megértőképességnek* kiaknázásában. A sovinsztikus elfogultság itt is utját állná a jobb fejlődésnek és a tudományos igazságnak. A francia cikk német bírálója (Blocher) bizonyára nem ismerte még a Zeitschrift des Allg. Sprachvereins egyik törzsmunkatársának *Eduard Engel*nek ugyanazon időtájt megjelenő *Deutsche Stilkunst* című munkáját. Mikor így lekicsinyelte az «előkelő idegen» véleményét, nemtudva dezavualta szak tekintélyes honfitársának komoly kijelentéseit. Engel t. i. szintén annak tulajdonítja az idegenszóhajhászást, hogy a német filiszterek túlságos pedantériából kacajjal fogadják az új jelentésű régi német szavakat, és a pontosság kedvéért szívesen fordulnak a latin, görög, francia stb. kifejezések felé.

E fejtegetésekkel nekem tulajdonképen más célom van, mint a tropusok magyarázása. Ezt a kérdést talán máskor fogom részletesen ez új szempontból kidolgozni. Programomnak megfelelően egyelőre arra töreksem, hogy a dedukció útján levezetett nyelvfejlődéstörvényt a nyelvtények segítségével bebizonyítsam. A bevezetésben azt mondtam: «Amikor kutatjuk azt az alkotó erőt, mely a nyelvváltozásokat létrehozza, akkor nem szabad megfeledkeznünk azokról a nagy írókról és költőkről, kik *művészi nyelvalkotásaikkal* a természetes nyelvfejlődést, ha nem is tudatosan, de belső intuícióval, előbbrevítették. Ha sikerülne bebizonyítanom, hogy a tudatos kollektív nyelvfejlesztésre ugyanazon eszme szolgálhat alapul, mely a nagy egyének nyelvalkotásaiban is uralkodik, akkor már csak egy lépés választ el attól, hogy a tények által megizmosodott elméletből munkahypotézist alkossak.»

Tudom, hogy vázlatos értekezésem nem nyújt elegendő *tényt* tételeim bizonyításához. De bizom azon olvasóimban, kik *egy-két* ténynek tudományos analysiséből is megengedik az általánosítást. Utóvégre törvényszerűséget nem a külső nyelvformák óriási tömegéből fogjuk megállapítani, hanem egy-két nyelvtünemény részletes analizálása közben épügy fedezzük fel a kauzalitást, mint külső formák tömeges összeállítása után. Az alkotó nyelvtudomány nem nyelvformák gyűjtését fogja szorgalmazni, hanem singuláris nyelvélmények tüneményszerű (phænomenologiai) leírásaiból fog következtetni az *egyéni* nyelvéletre, és *azután* a nyelvközösség nyelvi életére, és csak *azután* a régi emberek beszédére és egymásközi megértésére.

A művészi nyelvalkotás tehát lényegében egy teremő synthesis, melyet a nyelvalkotó a megértők tudatában végrehajt felhasználva az ő *nyelvi élményeit*, az ő *képzetelményeit és logikai gondolkodás formáit*. Amig csak a megértő eddigi nyelvélményeit használja

fel, addig nem teremt újat, csak a meglevőből szintetizált. Amikor megszokott kapcsolatokat oly tudatkörnyezetbe helyez, hogy a megértő a megszokott jelentést *kényszerűen módosítani*, akkor teremt művészi értékkel bíró nyelvformát.

Ha az alkalmilag módosított jelentés állandósul, akkor beáll a jelentéshalmazás. Már pedig, ha egy szótónak (vagy viszonzónak) több jelentése van, akkor az alkalmi megértés mindig az összefüggésből történik, azaz a megértő tudatmunkájának az eredménye.

Amikor a kapcsolat annyira mechanizálódott, hogy a két jelentésben már nem lépnek fel a közös elemek, (Librairie classique = tankönyvkiadó, un drame classique = klasszikus dráma), a nyelvéletben homonymák keletkeztek. A homonymákról pedig egy másik fejezetben konstatáltam, hogy azok szaporodása a megértő részéről mind nagyobb tudatenergiát vesz igénybe.

Új jelentések alkotásai és ennek a nyelvértékét emelő következménye, a jelentés-gyarapodás is igazolja alap-tételemet: *a nyelvéjlődés iránya az, hogy az emberiség mindjobban kihasználja a megértő szellemi energiáját*, minthahogy technikai alkotásokra kihasználja a természet fizikai energiáját.

VII. A MONDATFÜZÉS FEJLŐDÉSE.

Wundt a mondatkapcsolásnak három típusát különbözteti meg: a parataxis, coniunctiv-parataxis és hypotaxis. Parataxis akkor áll elő, ha a mondatokat minden kötőszó nélkül egymás mellé rakjuk: «Megírta a levelet, csöngetett szolgájának; ez feladta.» «Coniunctive parataxis» névvel Wundt a mondatfűzés azt a formáját jelöli, melyet az iskolai grammatika *mellérendelés*-nek nevez, így: megírta a levelet és csöngetett szolgájának; ez *pedig* feladta. Ugyanez az összetett mondat hypotaxis alakjában: Miután a levelet megírta, csöngetett szolgájának, aki azt rögtön feladta. — Wundt ezt a három típust egyszersmind három egymástkövető fejlődési foknak tekinti, úgy philogenetikus, mint ontogenetikus szempontból. Bizonyos, hogy a népek és egyének nyelvében a mellérendelő és alárendelő kötőszavak későbbi fejlemények.

Igy hát nem volna igazuk azoknak az újabb stilisztikáknak, melyek szüntelen óvnak a hosszú, kötőszavakban bővelkedő periodusoktól? Tehát degeneráltak azok a férfias írók, kik erejüknek egyszerű mondatfűzéssel adnak kifejezést és az alárendelő kötőszavak lehető kerülésével nekünk annyi élvezetet szereznek? Hiszen az angol nyelvnek egyik gyönyörűségét abban érzem, hogy módot talált a felesleges kötőszavak elhagyására ily mondatokban: «The book, you have lend me, is very interesting.»

És ezek a parataxisok mind nagyobb számmal lépnek fel nemcsak az angolban, hanem minden modern nyelvben. Nem halmozhatom itt a példákat, de azt

hiszem, e tüneményt minden művelt olvasó észlelte, és nem vette észre, hogy a mondatok értelmessége alatta szenvedett volna. Nyelvérzékünk tiltakozik az ellen, hogy a parataxis térfoglalását visszafejlődésnek minősítsük. Nem elégít ki Wundtnak magyarázata: «Solche Erscheinungen haben sich zum Teil in unseren neueren Sprachen *erhalten*, und in den älteren Formen derselben sind sie gerade so wie auf unentwickelteren Sprachstufen vielfach zu finden. So in einem Satze wie: *wash the clothes, you brought yesterday* einer *noch* im Englischen häufigen Construction, die wir ins Deutsche nur unter Anwendung des Relativpronomens übersetzen können: reinigen Sie die Kleider, die Sie gestern brachten.» És a jegyzetben e kötőszótlán összefűzésről ezeket mondja: «Ein «Ueberlebnis» im psychologischen Sinne wird man sie darum doch insofern nennen dürfen, als dabei der Satzbau einer modernen Sprache zu einem primitiven Typus zurückkehrt.» Nézetem szerint lényegében nagy különbség van a fejletlen, kötőszavakat még nem ismerő primitív nyelvállapot és a felesleges töltelék-szócskákat sokszor tudatosan kerülő modern írók stílusa között.

Si duo faciunt idem non est idem. A kicsiny erőtlen gyermekeket még kocsin tolják, és az idővel fukarkodó tevékeny business-man is kocsit vesz igénybe üzleteinek lebonyolítására. E kisdednek nincs elég energiája a haladásra, a dolgos intellektuel pedig a saját fizikai energiájával takarékoskodik és idegen erőket vesz szolgálatába. Ugyanez jellemzi a különbséget a primitív és fejlett nyelv között. Nem stilisztikai hasonlat az, amit az imént mondtam, hanem könnyebben érthető példa egy és ugyanazon lelki működésre. Ugyanaz a fejlődési erő okozza az időnyerő kocsizást és a rövid beszédet, csak hogy egyszer fizikai energiák felhasználásáról, a másik esetben pedig a halló tudaterejét vesszük igénybe, hogy a magunk fiziológiai munkáján

könnyítsünk. Elemezzünk egy példát: «Átfutotta a sürgönyt és rögtön kocsira ült.» Bizonyos, hogy a megértő e két cselekvés között ok és okozati kapcsolatot létesít, anélkül, hogy erre a «miután» vagy más kötőszó készítené. Post hoc ergo propter hoc: ezen az elven alapuló következtetés igen gyakran felmenti a beszélőt az alárendelő mondatfűzés alól. Nem érezzük-e untatónak, *fejletlennak* a «minthogy, mivelhogy, miután, minekutána, ennél fogva, erre, aztán... aztán; a francia puis, puis, puis stb. szócskákkal telített beszédmodort? Pedig grammatikailag semmi kifogásunk sem lehet ellenük, mert az e szócskákkal *kifejezett* okbeli és időbeli viszonyok valóban léteznek az egyes gondolatok között.

A legújabb német stilisztika a sűrű alárendelést «*minderwertig*» jelzővel illeti; Eduard Engel itt csak helyes stílusérzékeinek ad kifejezést és nem gondol a *minderwertig* szó filozofiai jelentésére. Nekem örömemre szolgál, hogy ezzel a szóval ismeretlen elméletemet támogatja: t. i. azt a tételt, hogy a nyelvi kifejezés mód értéke annál nagyobb, minél kevesebb eszközzel képes ugyanazt a tudattartalmat a hallóban felidézni, a hallóban levő tudaterő felhasználásával.

Hogy félre ne értessem! Nem tartom a kötőszavakat feleslegeseknek; azokra egy fejlett nyelvben szükség van. De állítom, hogy a mondatok közti viszonyt sokkal gyakrabban képes a halló létesíteni, mint ahogy az eddig kihasználtatott.

Az alkotó nyelvtudománynak tehát ez lesz a feladata: először megállapítani azokat az objectív (tehát nem *alkalmi*) feltételeket, melyek mellett a gondolatok közti relációt a halló is képes létesíteni. Ehez kísérleteket is lehet majd végezni. Másodszor az alkotó nyelvtudomány utakat és módszereket fog keresni és bizonyára találni, hogyan lehet a *megértőkben* a mondatfűző készséget fejleszteni. Mert minél ügye-

sebb a megértő, annál *kevesebb* munkát kell végeznie a beszélőnek.

«Le secret d'ennuyer est celui de tout dire», mondja egy francia szállóige. Ez vonatkozik egész mondatokra, tényekre, melyek ismeretét fel kell tételezni, de vonatkozhatik egyes szavakra, syntaktikai eszközökre, tehát konjunkciókra is. Csodálatos: a lélek örül a munkának. *A mondatokat (és szavakat) összefűző asszociáció-működés élnkítő-hatást gyakorol, sőt esztetikai érzelmet vált ki; a mindent kimondó, mindent hangos hangokban kifejező beszéd pedig fáraszt, untat.*

VIII. NYELVŐRZÉS VAGY NYELV- FEJLESZTÉS?

In medias res!

A *Magyar Nyelvőr* XXXI. kötetéből az 1902. évfolyamból veszem a következő *megrovást*: «Megtiltom, hogy...» A szerző neve itt mellékes. Hiszen nem egyéni felfogást akarok bírálat tárgyává tenni, hanem egy egész módszert, melynek a szóban levő cikkecske csak tipikus alkalmazása. Tipikus már a kezdet:

«Nyelvészeink már elég gyakran hangoztatták, hogy olyan alárendelt tárgyi mondatot, melynek főmondatában a 'megtilt, tilalmaz, tiltakozik' vagy vele rokonértelmű ige szerepel, tagadó igével kell szerkeszteni, vagyis helyesen így mondjuk: megtiltottam, hogy ezt *ne* tedd.» Szerző idézi Joannovicsot, Simonyit, Füredit, kik már megrótták és idegenszerűnek minősítették a *ne* elhagyását. Természetes, hogy a bíráló az ő módszerükkel dolgozván, ugyanarra az eredményre is fog jutni. Hiszen minden változásra találunk idegen analógiákat.

Aztán folytatja: «... és mégis mit tapasztalunk: az irodalmi és a köznyelv ezt a tanítást nem tette magáévá, hanem állandóan és jobb ügyhöz méltó következetességgel igenlő formában használja a szóban levő mellékmondatok felszólító módú igéjét. Lássunk néhány példát:» Következnek a P. H. és B. Napló és egyéb forrásokból merített rossz mondatok. Nem emlékszem az akkori nyelvhasználatra, de azt hiszem, hogy már akkor is könnyebb volt a bírálónak

«rossz» mondatokat találni, mint helyeseket; de azt tudom, hogy ma tíz év multával még nyelvőri lámpással is alig találna még a legjobb íróink műveiben is ily szerkezetre: «a katonáknak megtiltották, hogy a mezőföldeket ne rongálják.» A köznyelv, legalább a városi, szokatlannak, megakasztónak érezné az ilyfajta mondatokat. Magam ismerőseim körében hét egyént, tanárt, hivatalnokot, írók kérdeztem: hogy mondaná magyarul: ich verbiete dir, dass du Zigaretten rauchst! Egynek kivételével mind így fordították: «Megtiltom neked, hogy cigarettázz.» Erre az lesz a válasz: természetes, hiszen éppen a német befolyásnak tulajdonítjuk ezt a barbárságot, és ha a kértözett közvetlenül német hatás alatt áll, akkor éppenséggel fordít, még pedig rosszul. De én véleményét is kérdeztem az illető uraktól és hatan kijelentették, hogy mindig így mondják, és meglepődnek, ha a *ne* tiltó szót hallják. A hét közül egy ember találkozott, aki így válaszolt: megtiltom, hogy *ne* cigarettázz, de az illető *magyar nyelvész*, és be is vallotta, hogy ismeri a grammatikusok idevonatkozó véleményét. De van-e szükség annak az egynehány ismerősömnek tanuságára. Szálljon magába minden olvasóm, és vallja be, hogy ma már a művelt köznyelv nem ismeri a *ne* szót megtiltani után. Jó magam annyit hallok és olvasok, hogy a nyelvhasználat megállapítására bátran vállalkozom. Hiszen lehetne megfigyeléseket gyűjteni, sőt kísérleteket végezni, továbbá: a legújabb írók műveiből példákat gyűjteni. Megállapításaimhoz azonban elég nyolc művelt embernek benyomása.

Jellemző a cikk folytatása: «feltűnő, hogy ez az idegenszerűség a népnyelvbe is be tudott hatolni.» Hivatkozik egy régebbi adatgyűjtésre. «A felsorolt válasszok majdnem fele a tagadó formák ellen tanuskodik»... Mi lesz ebből? A népnyelv nem támogatja eléggé a *ne* szócskát, majdnem a fele úgy beszél mint a buda-

pesti művelt ember: «az orvos megtiltotta, hogy pálinkát igyam». Ejnye teringettét! hát a népnyelv sem segít? Dehogynem segít az argumentációban! Egyszerűen kijelentjük, hogy a népnyelvnek ama *ne* nélküli fele romlott: «A népnyelvi idegenszerűséget ez esetben csak annak tudhatjuk be, hogy az állító szerkezetű szólásmódot a nép mindenestül az „urak” nyelvéből szedte az „úri” szerkezetű hibával együtt.» Ezt nevezik tudományos módszernek: tanúnak hívjuk a népet és ha a nép nem vall a mi javunkra, akkor egyszerűen azzal vádolják, hogy az urak (vagy idézőjelben «urak») megvesztegették, elrontották. Mintha a nyelvváltozásnak nem lehetne más oka mint az uraknak rontó befolyása. Nem gondolja-e a kritikus, hogy ez a változás a nép emberében spontán módon is keletkezhett volna? Erre még visszatérek.

Ha nem jön segítségünkre a már megbizhatatlan népnyelv, akkor az örök helyesség megállapítására hivatkozunk a *nyelvtörténetre*. «Minthogy a népnyelvre a fönnforgó kérdésben nem hivatkozhatunk, nézzünk széjjel a másik kutforrásunk területén: a régi nyelvben. Itt nagy következetességet tapasztalunk, mert az efféle mellékmondatok állandóan tagadó formájú igével vannak szerkesztve.» Példák. Többek között: «A czászár tyltott myndeneket hogy ne segellenek ewteth (Érs C 501). — Megtylttaak, hogy ne meryeek bantany (Érdy C 558 b.).»

A XIX. század végén megváltozik egy nyelvforma. A *megtiltom* után elhagyják a *ne* partikulát. Most jön egy nyelvbíráló és hirdeti, hogy ez az újabb forma rossz, helytelen, *mert* a XVII. században mindig így mondták: *megtiltom, hogy ne*. Miként nevezik az ily kritikai eljárást? ez a módszer mintaszerű *scholastika*. Nem értem, hogyan lehet egy megváltozott formát a mult szempontjából megítélni? A villanyos csengő rossz dolog, mert a XVII. században rongy-kalapácsot hasz-

náltak. ... Mi különbség van akkor a régi dogmatizáló grammatikusok és a történelmi alapon álló modern nyelvkritikusok között? Ez: a dogmatikusok a meglevő állapotot tartják mintaszerűnek és örökérvényűnek, a historicisztikus bírálók a meglevő formákat még a múltból, a tradícióból igazolják, magyarázzák, hogy örökérvényességüket támogatassák. Ez tisztára scholasztika. Mintha bizony a nyelvtörténet nem igazolná magát a változást is. Új formák keletkezésénél sohasem a múlt tényeihez kell az új tényt mérni, hanem az egyetlen kérdés, amit fel kell tenni, ez: megfelel-e az új tényben nyilvánuló változás a nyelvekben észlelhető organikus fejlődés irányának. Ha igen, akkor hiába küzdünk ellene. Ha nem, akkor nem is valószínű a terjedése.

Ilyen történelmi érvek után, joggal kérdezhetjük: miért kifogásolja bíráló csak a *ne* elmaradását? A fenti mondatban a tiltani ige tárggyal van szerkesztve: *ewteth*. Nem helytelen a később általánossá vált részestárgy: neki? Aztán maga az *ewteth* a maga kettős tárgyragjával: nem tartja ezt a bíráló egy «fenntartandó magyarosságnak». Hiszen ez is történelmileg igazolt, pszichológiailag magyarázható, eredeti alkotás. Ha bírálónk következetes akar lenni, akkor mindezekre a kérdésekre ezt kell válaszolnia: Igenis a többi régiesség a helyesebb, azonban igazi nyelvkritika hiányában a nyelvváltozások már meggyökeresedtek a köznyelvben, de a *ne* szótagocska még él, ne engedjük ezt elpusztulni, kövessünk el mindent ennek a régi emlékek életben maradására.

A múlttal való igazolás erőtlenségét úgy látszik érezte a cikkíró, mert elővesz még egy argumentumot a helyesség megállapítására. Azt az argumentumot, mely minden emberi cselekedet és szellemi művelet legfelsőbb bírálója: a logikát. Igaz, hogy a nyelvhistorikusok és neogrammatikusok alaptételei közé tar-

tozik a nyelv és logika összeegyeztethetlensége, de az nem akadályozza a nyelvbírálot, hogy alkalomadtán az általános becsülésnek és tekintélynek örvendő logikára ne hivatkozzék. Halljuk csak a logika érvét: «Külömben a logikus gondolkodás is így kívánja, hogy ily esetekben a mellékmondat igéjét tagadólag használjuk, hisz nem tilthatom meg felebarátomnak azt, amit tegyen, hanem csak azt, amit *ne* tegyen.» Ilyen világos logikai magyarázat előtt már meg kellene hajolnunk. Csak az a bökkenő, hogy azon ember óta, ki elsőnek így mondta: «*megtiltom, hogy oda menj*», egészen a mai napig, amikor alig mondjuk másképp, mindenki biztosan számított arra, hogy a másik, a megszólított, egész világosan megérti, hogy *neki nem szabad odamenni*. A megértők valóban ilyen mondatok hallása után, sohasem gondoltak arra, hogy *megtiltom után* az «*oda menj*» *ne* nélkül pozitív cselekvésre való felszólítást jelenthet. Sőt azért, mert «nem tilthatom meg felebarátomnak azt, amit tegyen, hanem csak azt, amit *ne* tegyen», éppen azért, mert ez oly világos és egyszerű, történhetett meg a felesleges, magától értetődő *ne* elhagyása. Itt az alkalom, hogy fejlődéstörvényemet bevigye a nyelvkritikába: a beszélő lassanként elhagyhatja azokat az elemeket, melyeknek funkcióját a mondat más eleme *is* elvégezheti. Amikor azt mondtam: *megtiltom, hogy oda menj*, akkor felhasználtam a megértőnek azt a tudattartalmát, melyet a *megtiltom* ige felkeltett. Minthogy a *tiltást* jelentő igének lényeges jegyei közé tartozik a: *ne tegyen*, ennél fogva az a megértő tudat, mely a *megtiltom* szót hallotta, a közvetlenül utána mondandó *hogy oda menj* imperativust nem tette való felszólításnak, hanem negatív parancsnak fogja érezni és érteni. A megértésnek két komponense van: a beszélő hangkomplexumai és a megértőnek tudatereje. Az *oda menj* szócsoport jelentése egy magában nincs determinálva, hanem módosulhat.

Amikor oly tudatot ér, melyben előzőleg ez volt: *kivánom hogy, parancsolom hogy* stb., akkor az a tudat pozitív cselekvést fog érteni; amikor oly tudathoz kapcsolódik, melyben még a «*megtiltom, hogy*» él akkor negatív, prohibitív jelentésű. Nemcsak a szavak között vannak homonymák, hanem szófüzések is lehetnek több jelentésűek, éppen a mondatbeli összefüggés folytán, ami az én felfogásom szerint azt jelenti: a megértő alkalmi tudatállapota determinálja a jelentést. Minden ily formamegtakarítás, mely a halló tudaterejének felhasználásával történik, *fejlődést, javulást, haladást* jelent.

Ebből látható, hogy a «*megtiltom, hogy ne*», éppoly pleonazmus, mint az *ewteth* = ötlet. Ugyanaz az egészséges fejlődéserő, mely az *őt* szót az irodalmi nyelvben általánosította, ugyanaz hozta létre a *ne* nélküli mellékmondatot.

A Nyelvőr bírálója ugyanis minden áron barbarizmusnak akarja minősíteni ezt a nézetem szerint jobb formát. Keletkezését a németből való téves fordításból magyarázza: ezt a mondatot «*ich verbiete dir, dass du hingehst*» rosszul fordították. «Hisz az eredetiben kötőmódban van az ige, tehát nem felelhet meg neki a magyarban az igenlő felszólító módú ige. Valahogyan csak ki kell fejezni, hogy a mellékmondat kifejezett cselekvést nem úgy tekintjük, mintha valóban megtörténnék, vagy megtörtént volna, vagy akarnók, hogy megtörténjék.» Hát nincs az irrealitás a főmondat igéjének fogalmi tartalmával eléggé kifejezve? A latinak, a németnek, a franciának megvan az irrealitást jelző konjunktívusa. De mit tapasztalunk? A mai német nyelvben a konjunktívus lassankint kivész és a köznyelv nem helyettesíti ezt mindig a praeteritummal és a praeteritum conjunctivi-vel, hanem egyszerű indicativusszal.

Nem érzi bírálónk, hogy az ő német példája: *ich*

verbiete dir, dass du hingehst ma már affektáltnak hangzik? A német Wustmannok is hibáztatják az irrealitás konjunktívusának elhagyását, de előbb-utóbb őket is kigúnyolja majd a nyelvfejlődés. Ugyanaz a nyelvalkotó erő, mely a németben az irrealitást kifejező igék után feleslegessé teszi az irrealitást a mellékmondatban *még egyszer kifejező* konjunktívust, ugyanaz az erő — mondom — kiszorította a *ne* szócskát a magyar mondatból. Azért nevezem a tudattartalmat kihasználó fejlődési irányt a nyelvfejlődés alaptörvényének, mert az minden élő nyelven működik függetlenül az idegen befolyásoktól, függetlenül a geográfiai viszonyoktól, függetlenül a kulturától stb. Ez a nyelvváltozások inherens oka. Az alaptörvény működéséhez nem kell idegen behatás, nem kell milieu-hatás; ehhez nem kell egyéb, mint egy *átszármazott nyelvet beszélő fejlődő nemzet*.

A beszélő pszichológiájából meg lehet érteni a tagadás ismétlését; az egyszerű beszélő mindent kimond, ami *lelkében él*. Ily értelemben logikusnak tetszik a *ne* szócska kimondása is, de éppen ez a magasabb foka a műveltségnek és a műveltség kifejező eszközének, a *művelt* nyelvnek, hogy nem ismételi, hanem számítja a már egyszer kimondott szavak és gondolatok éberségére. Aki (vagy akik) a *ne* szócskát először elhagyta (ill. elhagyták, mert többen egymástól függetlenül is teremtenek), az öntudatlanul intuitive egy felfedezést tett, javította a nyelvet mint eszközt és nem megrovást, gáncsolást, gúnyt, tudatlansággal való vádat érdemel, hanem dicséretet, mint oly ember, ki jobbat alkotott. Az illető úgy találta, hogy ok-osabb ugyanazt a munkát egy ok-kal végezni, mint két ok-kal.

A tagadás felesleges ismétlése a figyelmetlen beszédmodornak jellemvonása. Hermann Paul (Prinzipien 1909,⁴ 170. l.) *ugyanazt a szerkezetet, melyet bírálónk logikusnak mond, «unlogisch erscheinende Negation»-*

nak jelezi; többek közt ezt hozza fel példának: der habe ihm verboten, den Ring weder der Königin zu geben, noch dem Grafen zurück zu senden (Lessing).

Ez a pszichologiaiailag érthető, de logikailag helytelen szerkezet, t. i. tagadás ismétlése egy általános nyelvtünemény, de éppen oly általános a változás is, mely a mellékmondat tagadó szócskáját elhagyja, tekintettel arra, hogy a főmondat igéjének tagadó jelentése még ébren van a hallóban. Éppen ezért a magyarban is a *megtiltom, hogy* után a *ne* elhagyása nem a német v. latin v. szláv nyelvek rontó befolyásának tulajdonítandó, hanem ez igenis egy organikus fejlődés eredménye. Bizom benne, hogy hazám nyelvében nemcsak a régi nyelvtények élnek, hanem él benne a fejlődés ereje is.

Megengedem, hogy a német szerkezet elősegítette a terjedését, de hogy az a némettől függetlenül is keletkezett, abban bizonyos vagyok.

Így értem én az alkotó nyelvkritikát. A nyelvváltozásban meg kell találni a haladás motivumát, mely minden nyelvben lényegében ugyanaz, bár nyilvánulásai minden nyelvben különböznek.

És végül még egyet. A bíráló — ez is tipikus — így fejezi be megrovását: «Az iskolában az efféle nyelvi sajátosságoknak nagyobb súlyt kellene tulajdonítani és ezt a magyarosságot a jövő nemzedék részére meg kellene menteni.» Ez íródott tíz évvel ma előtt. A cikkíró kívánsága nem teljesült. Úgy látszik, hogy az, amit magyarosságnak bélyegez, menthetetlenül elyeszett. Nem tudom, azért-e, mert az iskola nem törődött a nyelvkritikusok buzdításával, vagy pedig azért, mert a nyelvfejlődés nem törődött az iskolával. Az én nézetem erre vonatkozólag az, hogy átalakulás esetén az iskolának mindkét formát kell ismertetni, de a jövőendő fejlettebb formát *jobb* jelzővel kell ellátnia. Az ellen meg határozottan tiltakoznunk kell, hogy a nyelv-

kritikusok a *magyarosságot* és *ósdíságot* azonosítsák
A régi nyelvtények (megtiltom, hogy oda menj) *magyarosságok voltak*, de a fejlődés, mely ezt átalakította, az is *magyarosság* és a mai nyelvforma (megtiltom, hogy oda menj) egyelőre a legigazibb *magyarosság*.

IX. ÉRTÉKELŐ NYELVHASONLÍTÁS.

(Angol—német.)

Értékelés nélkül nincs szellemi tudomány. A történelmet áthatja az értékelés eszméje, csak a nyelvtörténet tartózkodik e termékeny eszmétől.

1. Formagazdagság és formaszegénység.

Az angol nyelv fejlettebb, mint a német. Ez szinte banális igazság. De nincs bebizonyítva. Nem is lehet, mert hiszen a nyelvfejlődés értékmérője még nem volt megállapítva. Sőt a «tudományos» nyelvészet nem igen törődik e kérdéssel, vagy éppenséggel ellenzi az ily értékítéletek kimondását. Mintahogy az egyes nyelvek történeti kialakulásában nincs jobb és rosszabb, fejlettebb és kevésbé fejlett, így a rokon nyelvek között sincs értékkülönbség.

Sütterlin bizonyára egyike a legmodernebb nyelvészeknek. «Das Wesen der sprachlichen Gebilde» című munkája a Wundt-kritikák közül a leghatásosabb. Legnagyobb érdeme, hogy igyekszik a német grammatikát a latin minta nyüge alól felszabadítani. «Die deutsche Sprache der Gegenwart 1911³» a mai német nyelvtanok standard-workja. Módszer tekintetében új ösvényeken halad.

Sütterlin tehát a modernség képviselője a lingvisztika birodalmában. És mégis: «Bedenklich ist es auch — így szól — über eine bestimmte Sprache gleich ein Werturteil abzugeben. Dass die eine vollkommener sei als die andere, lässt sich auf Grund der Wortformen

nicht sagen (aláírom); denn das Wichtigste, die Ausdrucksfähigkeit, hängt ja davon gar nicht allein ab, sondern mindestens ebenso von dem Reichtum an Begriffen und von der Vielseitigkeit der gedanklichen Beziehungen. Wie man also heute davon abgekommen ist von der Formlosigkeit einer flexionslosen oder flexionsarmen Sprache zu reden, so sollte man sie auch nicht länger, als weniger vollkommen hinstellen, als die flexionsreichen, zumal da ja so ziemlich jede in ausgiebigem Umfange Hilfsörter verwertet.»¹ Tehát túl volnánk azon a babonán, hogy a klasszikus nyelvek tökéletesebbek, mint a «formaszegény» modern nyelvek. Hogy a latin és a német nyelvek deklinációi a rendszertelenség mintaképei, azt — úgy hiszem — sikerült egy fejezetben bebizonyítani. Az a bizonyos «Flexionsreichtum» az indogermán ragozás *szétzülésének* a következménye, mely züllés a modern francia, illetőleg angol nyelvek *praeponáló* és *pozicionális* rendszeréhez vezetett. A latin és a mai német káoszkepezés logikátlanúsága épen ez átmeneti, kétféle stádiumnak a természetes járuléka. A ragok még nem pusztultak el az új képzésmód még nem fejlődött ki egészen. Ez egy *involúciós* állapot, mely minden életben abnormitásokkal jár, melynek megértéséhez és megfejtéséhez sok szellemi munka és rendkívüli logikai erőlködés szükségeltetik. De nem azért, mert az a stádium logikus volna, hanem ellenkezőleg, mert logikátlan, mert a szintaktikai jel és a jelentés között nincs kauzális összefüggés, mert egy jelnek számos jelentés és *egy jelentésnek számos jel felel meg*. A latin alaktanban ugyanoly rendszertelenség uralkodik, amilyen az angol nyelv orthográfiájában. Az én elméletem szerint ama bizonyos «Flexionsreichtum» nemcsak, hogy

¹ Sütterlin, Das Wesen der sprachlichen Gebilde, 1902, 101. l.

nem értékesebb a «Flexionsarmut»-nál, hanem ellenkezőleg a nyelvek életében egy degenerált állapotot jelent, melyből regeneráció útján egy új, tökéletesebb nyelvfaj létesülhet, ha az illető nemzet még egyáltalán életképes. A latin számára több idegen népfajnak kellett jönnie, hogy ezt a regenerációt végrehajtsa. A germán nyelv is a mindenféle népektől körülrajongott brit szigeteken tudott leggyorsabban regenerálódni. Csak így létesülhetett ama új *nyelvfaj*, mely szintaktikai organizmusában sokkal közelebbi rokonságot mutat a kínai nyelvhez, mint a góthoz. Az angolok sok más eredményük között azt is köszönhetik a fajvegyülésnek, hogy nyelvük sok *félreértőn* és [sok *félreértésen* keresztül aránylag rövid idő alatt átment a mutatio krízisén.

Ha igaz a nyelvfejlődés egységes törvénye, akkor kell hogy *egy-azon* ősi nyelvből származó különböző dialektusok szerkezetük lényeges részeiben azonos fázisokon menjenek keresztül. Minthogy az organikus nyelvfejlődés hasonló körülmények között hasonlóan működik, kell hogy a genetikai tekintetben rokon nyelveken hasonló eredmények is mutatkozzanak. Vannak tényezők, melyek ezt a fejlődést lassítják, vannak tényezők, melyek eltérítik, de vannak oly tényezők is, melyek azt gyorsítják. A fejlődés lassúságát sokszor a népnek faji tulajdonságai okozzák, sokszor a tudomány.

Az angol a «Westgermanisch»-nak egy dialektusa, a német is az. Ha az angol nyelv *tovább* fejlődött, *előbbre* fejlődött mint a német, akkor elméletünk értelmében az angol nyelv történetében egy oly stádiumot kell kimutatnunk, mely szerkezet dolgában a mai némettel azonos. És valóban! A közé pangolban (12—13. század) éppúgy megvolt az angolban a 11 féle többesszám, a névelő ragozása, a három genus, a binden—band—gebunden, a melléknévragozás, a külön konjunktivus stb. mint a mai németben, ugyanazon ragokkal, ugyanazon változási tendenciákkal. Ha látjuk azt

az utat, melyet az angol nyelv 1300-tól (a mai német szerkezettől) a XX. századig tett, önkéntelenül tódulnak elénk ezek a kérdések: micsoda törvényszerűség mutatkozik a változásokban? Haladást jelentett ez a változás vagy visszafejlődést? Értékesebb-e az angol syntaxis és szóképzés a németnél? Vajjon a német nyelven ma észlelhető változástendenciák azonosak-e a 13. századi angolban jelentkezett változástendenciákkal? Ha az angol nyelv történeti fejlődése 13. századtól a 20-ig *javulást* mutat, akkor a mai angol a mai némettel szemben *jobbságot* jelent. Így jutunk az *értékkülönbség* fogalmához.

Az angol nyelv — ha a változás egyszersmind haladás, — értékkülönbséget mutat a némettel szemben. Még pedig értékpluszt. Ennek az értékkülönbségnek az egyes syntaktikai eszközökön való megállapítását és magyarázását nevezném *értékelő nyelvhasználatnak*. Ezt az értékelő nyelvhasználatot akarom a következőkben bemutatni, összehasonlítva az angol és német nyelv többesszámát, igeragozását és adverbiumképzését. A főnévragozás terén fennálló értékkülönbség kifejezhető a IV. fejezetből. Minden összehasonlításnál nemcsak a két stádiumot fogom egybevetni, hanem kitérek a ma észlelhető *változástendenciákra is*, melyek az angolra nézve legerősebben a londoni úgynevezett *cockney* dialektuson, a németre nézve a grammatikusok által kifogásolt új köznyelvi formákon mutatkoznak.

2. A főnevek többese.

Az angolban egy tucat úgynevezett rendhagyó többesszámlól eltekintve (men, children stb.) a többesszám egységes jele az *s*. Ezzel szemben a német nyelv a többes képzésében gyönyörű(?) változatosságot mutat fel

Lehrer — Lehrer
Vater — Väter

Rind — Rinder
Buch — Bücher

Tag — Tage
Bach — Bäche

Graf — Grafen
Knabe — Knaben.

Ha a fejlődés törvényszerű, akkor ezt a változatos többesszámot meg kell találnunk az angolban is. És tényleg: a 11. századi angol nyelv nemcsak *olyan* változatos, hanem *ugyanazokat* a változatokat tünteti fel. Jespersen (*Growth and Structure of english language*) a következőkben jellemzi az akkori plural-t: A legtöbb *masc.*-nak a többesragja *as*, de némelyiké *e* (Engle), másé *a* (suna), sok főnév *an* ragot vesz fel (guman); vannak főnevek, melyeknek egyáltalán nincs ragjuk, ezek legnagyobb része megváltoztatja a tőhangzót (fet=Füsse), míg kis részüknek többesszáma pontosan egyezik az egyessel. A fem. szavak a többesszámot *a*-val (giefva), *e*-vel (bene), vagy rag nélkül (*sweostor*; umlaut-tal *bec*) képezik. A neutrumoknak vagy nincs ragjuk (word), vagy *u* (hofu), esetleg *an* (eagan). Ezek a véghangzók idővel elgyengültek *e*-vé *en*-né, mint már a kfn.-ben, mióta a német semmiféle nevezetes változást nem mutat.

Hiszen történelmileg én is meg tudom magyarázni *e* változatosság keletkezését. Az ősgermán még csak két többesjelt ismer: az *s* és neutrum *a*. Ez utóbbi nem annyira pluralis, mint kollektivum képző (Brugmann *Kurze regl. Grammatik* 355). De az ősgermán stádium nem maradhatott meg, mert a tőképző elemek (Stammformantien) elvesztették jelentőségüket, ennél fogva pusztulásnak indultak. A germ. *hirdja* (német Hirte) plur. *hirdjas* három elemből áll: hird + ja + s. A *ja* nomen agentis képző, mely már a gótban kihalófélben volt.¹ Az ily tőképzők pusztulásuk közben elváltoztatták a többesragot.

Az *s* a hangtani befolyásoknak engedett, némelykor elesett, máskor *z*-vé majd *r*-ré alakult, a képzők *j* és *i*

¹ V. ö. Kluge, *Nominals Stammbildungslehre* 5.

elemei umlautot okoztak, ezt az umlautot az egyes-szám csakhamar megszüntette, a többesszámban az umlaut szerephez jutott, az újabb szavakban nem működik az umlaut, az *en* végű főnevek (bloman[s]) el-ejtették az *s* ragot és maradt *n* formans; ez az eredetileg *szótő képző többes képző*-funkciót vett fel. Hasonlóképen a mai Lämmer szóban levő *er* többesrag valamikor képző volt. Mondom, a 11féle többes keletkezését én is értem és történelmileg meg tudom magyarázni. Mindezek az alkalmi helyzetek létesítették a minden logikát gunyoló német többesszámot.

Ha az ősgermánban is *s* volt a többesszám és a mai angolban is az, akkor feltehető az a kérdés, miben áll akkor a fejlődés? Minek volt akkor az a nagy átalakulás és zavar, mit a többesszám széttörlése a «West-germanisch»-ban, tehát az ó-angolban is felmutat. Volt-e a nagy kerülőnek valami eredménye vagy pedig csak önmagába visszatért a nyelv. A feleletet megkapjuk, ha az alábbi formákat összehasonlítjuk, pl.:

ősgermán	új-angol
hird-ja-s	herd-s
gast-ī-s	guest-s
wolf-a-s	wulf-s
tugg-on-s	tongue-s
nan-n-a	name-s

Tehát a tisztán fiziológiai haszon *egy szótag*, mely feleslegessé vált. Minthogy a kötőszótag, mely a legtöbb esetben egy meghatározott funkciót végez, különböző, azért változott az egységes *s* többesrag különböző irányban. És e változással együtt járt ennek a kötőszótagnak kipusztulása. A hangtani befolyások elrontották az alaktani egységet, de ebből az átmeneti kritikus zavarból egy frissebb, erősebb nyelv támadt.

Az angolban ez a fonetikai pusztulás a legtöbb szónál nem is ment végbe, mert az egységesítő analogia

az *s* ragot általánosította. E folyamat Jespersen szerint röviden így magyarázható: «A legrégibb korszaktól az *as* (később *es*, *s*) végzet állandóan tért hódított, előbb a többi masc.-ok körében, majd pedig a másnemű szavakban is.» A régi ragozási módok egy-egy mutatópéldában fennmaradtak: *oxen*, *children*, *geese*, *teeth*, *mice*, *men*.

Ki zárkozhatnék el ily tényekkel szemben az értékelés elől? A változatosság történelmileg indokolt, de nyelvtörténelmileg indokolt az egységesítés is. Hiszen mindennek megvan az oka: az örültségnek is, a gyilkosságnak is, a fejletlen multhoz való ragaszkodásnak is, de a haladásnak is. Aki a tudományt a haladás érdekében szolgálja, annak első sorban kritikát kell gyakorolnia a rokonjelenségek összehasonlításakor. Az angolnak is a kéttagúságból az egytagúságból való átmenete közben el kellett szenvedni a ragok szétválását, de mikor a töképező szótagok már kiestek, akkor ismét létrejöhetett a régi egység az *s* rag általánosításával. Aki az egynéhány «kivétel» miatt nem meri a törvényszerűséget kimondani, az nem ismeri a szellemi tudományok lényegét.

A német többszámok fejlődés-történetében is működött az analogia (*Mannen* < *Männer*, *Walden* < *Wälder*), de egyik képzésmód sem bír oly erővel, hogy a többi magába olvassza. De a grammatikusok nem is engednek meg semmiféle átadást az egyik csoportból a másikba. A műveletlenség, tudatlanság stb. vádjával bélyegzik mindazokat, kik a történeti kényszerűségből, emberek szeszélyéből alakult, de nagy tudományos apparátussal szentesített szabályokat megsértik és pl. *Wagen* helyett *Wägen*-t mondanak. A kitünő angol többes módszer csak úgy jöhetett létre, hogy nem voltak iskolák és nem voltak Schulmeisterek, akik a régi «formagazdagságot» fenntartották volna, ápolgatták volna és az esetleg keletkező *jobb* nyelvjárási, népies

formákat a gyerekekből spanyolnáddal kivernék. A mai nyelvtanítás úgy van berendezve, hogy a *legmagasabb érték a meglevőnek fenntartása.*

Kiszámíthatlan az a szellemi energiamegtakarítás, melyet az angolok egyedül a valóban gyönyörű többszámon nyerne. A nyelvtudósok közül ma is sokan azon a véleményen vannak, hogy egy nyelv tanulása csak egy idegenajkunak okoz nehézségeket és hogy az anyanyelv tanulása magától, játszva történik, mintha a gyermek már nyelvének megfelelő szellemi diszpozícióval jönne a világra. Megengedem, hogy a kiejtésre a szervek bizonyos diszpozíciót örökölnék, bár ez nagyon csekély. Példák bizonyítják, hogy francia környezetbe került német kisdetek éppoly könnyen és kedvesen mondták azt a bizonyos rácsoló *r* hangot, mint született francia társaik; a nyelv szellemi részére nincs külön diszpozíció. Nos hát, a gyermeknek az anyanyelvét épp oly nehézségek és botlások leküzdésével kell megtanulnia, mint az idegennek.

Mióta a direkt módszerrel dolgozunk, vagyis a sok nyelvtény nyújtásával ébresztjük a gyermekben a sokszor öntudatlanul működő szabályt, azóta mi nyelvtanárok világosan látjuk, hogy a hibák és tévedések nem csupán a helytelen fordításból, az anyanyelv beavatkozásától származnak, hanem teljesen ugyanazon hibákat kell kijavítani a magyarországi vagy franciaországi német nyelvtanárnak, mint a melyek ellen a német szülők és német iskolamesterek küzdenek. Tessék megvizsgálni a német gyermek nyelvpéldáit (V. ö. Cl. und W. Stern, Die Kindersprache), vagy a német iskolai nyelvtanok előirt gyakorlatait. Nemcsak a dialektus formái ellen vétenek, hanem a természetesen keletkező nyelvhibák ellen is. És azok száma annál nagyobb, minél változatosabb formákat tud az illető nyelv *ugyanarra a funkcióra.* Minél több a minta, annál nagyobb a tévedés lehetősége. A gyermek, mikor a *Tag* szót

először hallja és produkálni akarja a többesét, ugyanazon okokból, egészen «helyesen» mondhatja: Täge, Täger, Tagen, Tage. Csak a többes alak ismételt hallása biztosítja a helyes használatot. Az angol gyermek 3—4 pluralis hallása után maga produkálhatja az új főnevek többesét és vagy 20 szót kivéve, nem fog a nyelvszokás ellen véteni, és nem lesz kitéve folytonos korholásnak, a nyelv hibájából. Tessék elhinni, hogy az angol fajban oly értékes önbizalom keletkezésében nem kis része van a nyelv következetességének és egyszerűségének is. Igaz, hogy ezzel szemben az orthographia zavarossága nehezíti meg a nyelvet, de a német és francia is alig merhet egy szót hallás alapján nyugodtan leírni. A nyugati nyelvekben többé-kevésbé szükség van az illető szó írásképeinek szemléltető begyakorlására. Az angolok már eleve nem biznak a hallott szó helyes leírásában. A helyesírás és kiejtés közti nagy eltérés csak a gyors nyelvfejlődés eredménye. De minden nyelvbajok között ez még a legcsekélyebb.

A németben látunk valamelyes egységesítő törekvést. Az umlautnélküli umlautképes erős ragozású főnevek (Tage, die Wagen, die Kasten stb.) a nyelvmesterek dacára is felveszik az umlautot. Täge, Wägen, Kästen. Irodalmi jogosultságuk is van. De legerősebb az *n* többes analogiája. A Wustmannok¹ nem győzik kiirtani az ily formákat: «Also sind Plurale wie Buckeln, Möbeln, Stiefeln, Schlüsseln, Titeln, Ziegeln falsch und klingen gemein.» Sütterlin (Deutsche Sprache der Gegenwart) sokkal magasabb szempontból vizsgálja a nyelv rendszerét, de elvei közé tartozik, hogy értékeitől tartózkodjék. Mindazonáltal nem tudja magába fojtani a német nyelv különböző többes képzéseinek egyenként való bírálatát. E közben nagy jövőt jósol az *en* ragnak mint többes formánsnak. *Egységet*

¹ G. Wustmann, Allerhand Sprachdummheiten 1911⁵, 18.

azonban ez sem tud teremteni, mert az Umlaut-tól aligha tud majd a nyelv megszabadulni. Az angol nagyon szerencsés volt az erős életű *s* kiválasztásával.

Külömben a többesnek sokféleségét a németek sem tartják már valami gyönyörű gazdagságnak, hanem felesleges tehernek. Carl Meinhof «Die Sprachen des dunkeln Weltteils» című könyvecskéjében ezeket olvashatjuk: «Im Hause, der Lingua franca. der westlichen Sahara, hat jedes Hauptwort drei, vier verschiedene Arten, den Plural zu bilden, von denen die eine dann die am meisten gebrauchte zu sein pflegt. Dabei sind diese drei, vier verschiedenen Plurale auch nicht regelmässig, sondern der Lernende muss von jedem Wort sich auch den Plural merken. *Es ist reichlich so arg wie im Deutschen, wo der Plural von Haus-Häuser, von Maus-Mäuse, von Gut-Güter, von Hut-Hüte, von Tag-Tage, von Schlag-Schläge lautet.*»

3. Igeragozás.

Az indogermán és a modern igeragozás között általában az a különbség, hogy ott tényleg ragokkal és suffixumokkal történik a személy, idő, mód stb. kifejezése, míg a modern analitikus nyelvekben az ige elé helyezett szócskákkal, mint: személyes névmás, segédige, összetétel. A régi képzésmód nyomai azonban többé-kevésbé még mindig fennmaradtak és funkcionálnak. Jespersen¹ összehasonlítva a régi és modern képzésmódot, levonja az ő fejlődés törvényét: «*The evolution of language shows a progressive tendency from inseparable irregular conglomerations to freely and regularly combinable short elements.*» (A nyelvek fejlődése oly irányba történik, hogy egybeforr

¹ Progress in language IV. és V. fejezet.

szabálytalan konglomerációk idővel lazán és szabályosan kapcsolható rövid szóelemekké változnak).

A *haladás* momentumát abban látja, hogy a nyelv-tanulónak kevesebb formát kell elsajátítania, továbbá, hogy összevont mondatokban az egyes elemeket nem kell ismételni. Typikus példája az analysisnek a futurum; a latin mondatot: *Scribam et legam et ludam* a német pl. így mondja: *Ich werde schreiben, lesen und spielen*. Ez energiamegtakarítás. A III. fejezetben már rámutattam, hogy a beszélő energiájának megtakarítása a halló nagyobb figyelmét veszi igénybe. Itt még egyszer hangsúlyozom, hogy a nyelvfejlődés lényege a halló tudaterejének, megértő-képességének felhasználásával történik.

Az angol igének ma már alig van flexiója. Csak a praeteritum és a participii perfectum képeztetnek «Ablaut»-tal: bind, bound, bound. Személyrag már csak egy van az egyes sz. 3 sz. 4, he brings. A *személyjelölés* különböző fázisait a gót, német, és angol szembeállításával tudjuk feltüntetni.

gót	német	angol	[kinai]
siggwa	ich singe	I sing	wo čang
siggwis	du singst	you sing	ni čang
siggwiþ	er singt	he sings	ta čang
siggwam	wir singen	we sing	women čang
siggwiþ	ihr singet	you sing	nimen čang
siggwand	sie singen	they sing	tamen čang

A gótban ragozással, a németben névmással és élette-
len ragokkal, az angolban általában névmással és egy
helyen raggal, a kinai pedig tisztán névmással fejezi
ki az ige személyét. Tiszta fajok a gót és a kinai.
Az angol már egész közel áll a kinaihoz. A né-
met nyelvről ismét bebizonyosodik, hogy átmeneti
stádiuma okozza ezt a rendszertelenséget, melynél-

fogva a nyelv tanulása és tanítása oly nehézségekkel jár. A nyelvtudósoknak jóvá kellene tenni azt, amit a grammatikusok vétettek, még pedig a fejlődés elveinek széleskörű ismertetése és a nyelvjelenségek ily értelmű értékelése által. A köznyelv már általában nem használja az *e* ragot: *ich sing'*, *trag'*, *bitt'* stb. Költők gyakran élnek ezzel a szabadsággal. A többi ragok is mindinkább tompulnak. Ha az a német pedánság nem gyökeredzne oly mélyen, akkor ők már régen úgy fejleszthették volna nyelvüket, mint a franciák: az írásban és nyomtatásban meghagyni az *e* betűket, de a beszélt nyelvben *megnémítani*. A *betűhöz* való ragaszkodás okozza, hogy a német emberek állandóan a legnagyobb energiapazarlást követik el. Igaz, hogy ezáltal az *írás* és *olvasás* közötti logikátlanság még nagyobb volna, mint a franciában, de ez az eltérés nem oly nagy baj egy nyelvre nézve, mint a szintaktikai összevisszaság. És ha az angolok *ugyanezeket* a személyragokat ki tudták vetni a beszédből és később az írásból a nyelv és a nemzet óriási előnyére, akkor miért nem teszik ezt a németek, ha nem is revolúcióval, de egy gyorsított, aktív evolúcióval. Ennek meg kell történnie és *a nyelveknek ily átmeneti stádiumokból ugrás nélkül való könnyed átvézetése lesz a megalkotandó alkotó nyelvtudománynak legszebb feladata*.

A német személyragok, bár kopófélben vannak, még bírnak némi jellemző erővel, különösen a második személyben: *singst*; *singen* kétértelmű. Oly egyének és csoportok, kikben erősebb a logika, mint a nyelvszokás tisztelete, a személyragok ezen disztingváló képességét arra használják fel, hogy a személyes névmást elhagyják. Lelkükben szunnyad ez az okoskodás: vagy rag, vagy névmás. A rag elhagyása (*wir sing*) tulságosan sértené az évszázados nyelvszokást, tehát elhagyjuk a névmást. A köznyelv gyakran beszél ilyfor-

mán: Kommst mit mir? Bleibst zuhaus'? Goethe és kortársainak nyelve hemzseg névmás nélküli igeragozástól. De különösen a XIX. századi Goethe szereti az erőteljes, energiafukarkodó nyelvformákat, mit senilitásával hoztak kapcsolatba — nagyon igazságtalanul. Különösen Friedrich Theodor Vischer félti a német nyelvet Goethe «Altersstyl»-jétől. A grammatikusok sokat vétkeznek Goethe ellen. Paul Knauth (Goethes Sprache und Stil im Alter) e vádakkal szemben kimutatja, hogy Goethe aggkori stílusában még erőszakosabban bánik a nyelvformákkal, mint klasszikus korában. Mindez összefüggésben van lelki energiájának határtalan fejlődésével, mely őt mindig magasabb és magasabb régiókba vezette — egészen az érthetetlen-ségig. Knauth a névmás szokatlan elhagyására számos példát hoz fel: «(Wir) kennen dich den grossen Dichter, Wenn dich auf dem Markte zeigst» (Diwan). V. ö. Knauth 92. l. — Karl Schönherr drámái tele vannak ily nyelvjárási sajátságokkal. A legújabb berlini stiliszták a modorosságig viszik a névmáselhagyást. Például *Pannwitz, Erziehung* című könyve tele van az ily mondatokkal: Er verlangt unbedingte Unterwerfung. Hat einen furchtbaren Zorn. Wird von Moses immer nur mit schwerster Mühe abgehalten, alles zu vernichten. Sieht aber dann . . . és így tovább. Ez a modernnek kedvenc stílusa. És ez terjed. Meg van az oka. Az *involució*. A nemzetnek nincs ereje, bátorsága a személyragokat elvetni. Ez a merész nyelvalkotó még nem jött. A fejlődéserő ellenállásra talál, tehát visszafelé működik a középkor felé. Ez az állapot tarthatatlan. Miért nem jön a nyelvtudomány, hogy a szokás korlátait áttörje?

A német irodalmi nyelvnek ily präsens-ragozásai, mint: *ich falle, du fällst, er fällt* és *ich breche, du brichst, er bricht* nézetem szerint káros utóhatásai annak a rövidlátó mechanisztikus principiumnak, mely

az indo-germán és különösen a germán nyelveken uralkodott. A második személy *-ist* és a harmadik személy *-it* ragjának magánhangzója befolyásolta a tőhangzó «timbre»-jét és az idővel kihaló ragelemnek illetéktelen behatása még fennmaradt, mikor az *ok* már megszűnt. Ma már a ragoknak nincs szerepük, funkciójukat felváltotta a névmás. Az angolszász is átélte ezt az Umlaut és Brechung neve alatt ismert hangváltozást, de csakhamar lerázta a multnak ezen értéktelen emlékeit; az analogia kikorrigálta az egyoldalú fiziologiai behatás tévedéseit. Vagyis az *igazi emberi okokból* magyarázva a tüneményt: a logikus gondolkodás jóvá tette az alkalmi kényelemszeretet által okozott zavart. A német nyelvjárások nagy része szintén túlesett e formátlanságon, csak az irodalmi nyelv ragaszkodik görcsösen az Umlauthoz. De a felnémet *fallst, fallt* féle alakok már küzdenek az irodalmi jogosultságért. Győzelmük csak idő kérdése.

4. Az Ablaut.

Ugyancsak mechanikai okok működésére vezetjük vissza az erős igéknek úgynevezett Ablaut-ját. A mai nyelvtudomány a *binden, band, gebunden*-féle változást a hangsúlyviszonyok különbségéből magyarázza. De míg a *falle, fällt, fällt* stb. tőhangzóváltozásnak sohasem volt jelentéstani szerepe, addig az igeidők ablautjai valóban funkcionáltak mint nélkülözhetetlen képzésmódok; az Ablaut *autosemantikus* értékkel bírt és bír még ma is. Az ujonnan keletkező igék a *te* ill. *d* formánssal képezik a praeteritumot, tehát még mindig *raggal*. Képesek lesznek-e a germán nyelvek a régi *belső flexio* e degenerált maradványait kivetni és az analitikus nyelvtypust uralomra juttatni? Nagyon nehezen. A tendencia megvan hozzá, legerősebben az angol nyelven működött és működik még ma is. Az élő

germán dialektusokban az utolsó 500 évben lefolyt majdnem minden igeformaváltozás egy-egy lépés a jobb jövő felé. Minthogy a törekvés nem egységes, nem tervszerű, azért a *rendszeresítés* látszólag még nagyobb rendhagyóságot okoz, de ha felismertük a *telos*-t, akkor minden újabb alakulásban felfedezzük a kibontakozás szándékát.

Az ablaut kiszorításának leggyökeresebb módja az erős igék *gyengítése* (walzen, wulz, gewalzen < walzen, walzte, gewalzt). A germán nyelvek történeti ideje óta állandóan fogy az erős igetövek száma a logikusabb gyenge igék javára. Ez a beolvasztás sokkal élénkebb az angolban, mint a németben. Henry szerint¹ a 250 kimutatható erős ige közül a német még 200-at, az angol körülbelül már csak 100-at ismer: «tant l'analogie des verbes faibles a sévi sur eux». Az ellenkezőre is van példa (t. i. eredetileg gyenge igének «erősítésére»: preisen, pries); hiszen az analogia minden irányban működik, de ez a retrograd irányu alakulás nagyon jelentéktelen. Képzeltethető, hogy egy-egy «erős»-nek ily átmenete a gyengék sorába mily küzdelmébe került az illető igének. A grammatikusok mindig útjukat állták, kigunyolták őket, kérlelték őket: ne hagyják ősi germánóságukat. Mindhiába: a roch-ból rächte lett, a spien < spannte, falten prät. nem fielt, hanem faltete stb.² Az átmeneti stádiumot a kettős használat jellemzi. Így pl. ma *backte* és *buk*, *melkte* és *molck*. Hiába akarta Grimm Jakab a nyelvtudomány romantikus korszakában az erős igéket megmenteni. Meghatva olvassuk «Über das Pedantische in der deutschen Sprache» című értekezésében: «Die Grammatiker, welche ihre Sprachkunde auf der Oberfläche, nicht in der Tiefe schöpften,

¹ Précis de grammaire comparée de l'anglais et de l'allemand 1906², 310 l.

² Lásd részletesen O. Behaghel, Geschichte der deutschen Sprache, Pauls Grundriss 1911³, 261.

haben zwar alles getan, um den Ablaut, der die edelste Regel deutscher Konjugation bildet, als Ausnahme, die unvollkommene Flexion als Regel darzustellen, so dass dieser der Rang und das Recht zustehe, jene allmählich einzuschränken, wo nicht gar aufzuheben. Fühlt man aber nicht, dass es schöner und deutscher klinge zu sagen *buk, wob, boll* (früher noch besser *wab, ball*) als *backte, webte, bellte* und dass zu jener Form die Partizipia *gebacken, gewoben, gebollen* stimmen? Im Gesetz des Ablauts gewahre ich eben, was vorhin bei dem von der neueren Deklination eingeschlagenen Weg vermisst werden konnte, den ewig schaffenden, wachsamem Sprachgeist, der aus einer anfänglich nur phonetisch wirksamen Regel mit heilsamsten Wurf eine neue dynamische Gewalt entfaltete, die unserer Sprache reizenden Wechsel der Laute und Formen zuführte. Es ist sicher alles daran gelegen, ihn zu behaupten und fortwährend schalten zu lassen.» A nyelvművészek továbbra is használhatják a kettős formákat kifejezésformáik változtatására és jellemzés céljából, mindamellett az erős praeteritumok idővel elfognak avulni. A nyelv eszthétikai principiumánál erősebb a fejlődés rendszerváltoztató principiuma.

Az angolban is továbbtart az erős igéknek «gyengülése». Éppúgy, mint egyes erősen fejlett német nyelvjárások, a londoni cockney is még kevésbé respektálja az ősgermán származást és *rendessé* változtat ily gyakori igéket is mint: *I seed = I saw* (láttam), *I blowd = I blew* (megvertém), *I knowed = I knew* (ismertem). Nem gondolja-e a tisztelt olvasó, hogy ezek majd átmennek az irodalmi nyelvbe?

Átmennek? átveszik? — a mai nyelvtudomány által oly gyakran használt kifejezések. Azonban legyünk óvatosak. Tegyük fel, hogy az *I knew*-ből az irodalmi nyelvben 100 év múlva *I knowd* lesz. A nyelvhistorikusok majd megmagyarázzák keletkezését. Körülbelül

ezt fogják mondani: a *knowd* a londoni cockney nyelvből került lassanként az irodalmi nyelvbe és kiszorította a régi *knew* alakot. Vajjon megállja-e ez a magyarázat a szigorú tudományos módszer kriteriumát? Vajjon kielégíti ez az okmegállapítás azt a logikai követelményt, hogy a tünetemény okait maradék nélkül (restlos, mint a németek kitűnően mondják) kell felsorolni? Hát az átvétel mindent megmagyarázott? Vossler nyelvfejlődés elmélete szerint az újítások mint intuitív alkotások az *egyénből* indulnak ki és onnan terjednek mindig nagyobb körben, míg egy egész nyelvközösséget meg nem hódítottak. De az emberek nem mindent vesznek át egyenlő szivességgel. Leggyorsabban az terjedt, ami az egyénekben már *alkulófélben* volt, aminek célszerűségét érzik; akik a *knowd* formát szintén produkálták, azok nem pusztán reprodukáltak valamely nyelvi élményt, hanem azok választottak a *knew* és *knowd* közül. A választás mindig tudatos vagy öntudatlan (subconsciens) mérlegeléssel jár. Amihez csak a *példa* kell, hogy én is hasonlóan cselekedjem, ott a *példa* észrevevése nem volt kizárólagos ok, hanem a nyelvtények éppúgy praeformálták bennem az újat, mint az új forma alkotójában.

A «gyengítés» által a nyelvtanulás is megkönnyítetik. Az erős igéket egyenkint kell elsajátítani, akár idegenajkú az illető nyelvtanuló, akár bennszülött. A bennszülött gyermekek ugyanazon hibákat követik el a nyelvhasználattal szemben, mint a milyeneket mi nyelvtanárok nem győzünk kijavítani; a *ruft*, *kommt*, *gegebt*, *getrinkt*-féle formákat a német gyermek éppúgy *alkotja*, mint a magyar vagy francia. V. ö. Clara und William Stern, *Die Kindersprache* (137. l.): «Die Tendenz zur Analogie ist so stark, dass selbst intensive Einwirkungen der Umgangssprache hinter ihr zurückstehen müssen. Das Kind, welches das Partizip *getrinkt* bildet, hat das Wort «getrunken» unzählige

Male gehört, seinen Sinn längst erfasst, das Wort also schon im obigen Sinne «ausgewählt». *Dennoch ist ihm die Umbildung aus innerer Sprachgewöhnung ökonomischer, als die imitatio lehrmässige Aneignung der abweichenden Form.*»¹ Így láthatjuk bebizonyítva, hogy az ökonomiai principium a nyelvfejlődésben nem egy utólagos metafiziko-teleologikus belemagyarázás a kész tényekből, hanem igenis egy *alkotó erő*, egy a fejlődéstényeket létrehozó lelkijelenség. Egy az egész emberiséget átható fejlődés-ok.

★

Az Ablaut okozta formagazdagság nemcsak a *gyengítés* útján szenvedett *károkat* (a nyelvfejllettség *javára*), hanem az ablautsorok tagjainak redukálása által is. Az ófn. és kfn. binden—band—(wir) bunden—gebunden négytagú typusból az úfn.-ben binden—band—gebunden háromtagú sor alakult. Ich band, du bandst, er band, wir bunden, ihr bundet, sie bunden, kétféle tőhangzója absolut formaluxust, azaz szellemi energia-pazarlást jelent. A hangváltakozásnak semmi funkciója nincs, mert a többesszámot a rag és az idővel kötelezővé vált személynévmás determinálja. Most már ez a duplicitás teljesen eltűnt úgy a német, mint az angol nyelvben. Ennek közvetlen oka az analogia, mely a két tövet akár az egyes szám (wir banden) javára, akár a többes száméra (ich ritt > ich reit) kiegyenlítette. De a kiegyenlített alakoknak gyors terjedése és elfogadása nem magyarázható egyszerűen az analogia működéséből, hanem az emberben rejlő ama vitális erőből, mely a haszontalan, funkcionélküli, holt különbségeket nem tűri meg.

Egy felesleges hangzó kiejtése pl. (*dem Kinde*) az fiziológiai munkatöbbletet jelent, de formakülönbségek

¹ Az én kiemelésem.

a sokkal drágább pszichikai energiát veszik igénybe. Mintahogy a technikai haladás egyik útja a «szabad» energia csökkentése, így a szellemi munkában is az öntudatlan fejlődés is iparkodik a keletkező *szabad* energiát a minimálisra redukálni.

Az angol az ige redukált hármas tövet még tovább egységesítette: *bind, bound, bound*. Ez a továbbfejlődés az angolban körülbelül akkor ment végbe, mikor a német a négytagúból háromtagút csinált, azaz az újkor elején. A *binden* ige a fejtegetésben természetesen itt csak mint példa szerepel, de elég tipikus, hogy vele az ablautpusztulás jelenségét általában bizonyítsuk és szemléltessük. Az angol ablautsorok ma nagyrészt kéttagúak: *egy* az inf. és praes. számára és egy *másik* a praet. és participium képzésére. Itt is a cockney haladt legtovább és eltüntette a háromtagúság utolsó nyomait is.

<i>ang.</i>	to take	took	taken
<i>cockn.</i>	take	I took	Ho was took ill
<i>ang.</i>	write	wrote,	written
<i>cockn.</i>	write	wrote	I've wrote a letter stb.

Nem lehetne ezt az erős igékre általánosítani? Nem járnánk-e el a nyelvakarát szellemében, ha ezeket a «kocsisformákat» uralomra segítőnk? Az *ablaut veszít, de a nyelv nyer*.

A tisztelt olvasó bizonyára észrevette, ha egyébként nem tudta, hogy az angol participiumok (*bound = gebunden*) egy szótaggal rövidebbek. A *ge*-nek ez az általánosítása a németben történelmileg érthető ugyan, de értelmileg sohasem volt indokolt. Ez megfelel a magyar *meg* erősítő igekötőnek és a németben is eredetileg igekötő, perfektív igék képzésére. Utóbb mindenféle értelmetlen analogiák működése folytán a part. perf. lett praefixuma. Így hát a *gebunden* alakban

három formans elemet halmozott fel a történelem. Az *en* rag az ősi particip-képzőnek halvány nyoma, az ablaut (*u*) is determinálja a part. perf.-et, mindezekhez járult a *ge*. A *befejezettséget* ma még megerősíti, de csak külön hangsúlyozás mellett.

A német nyelvtanok idevonatkozó szabálya kb. így hangzik: A part. perf. *ge* szótagot vesz fel, kivéve, ha már valamely elválaszthatatlan igekötő van előtte, pl. *vergeben*, *erlösen* stb. Az *ieren* végű idegen származású igék szintén nélkülözik a *ge* praefixumot. Az ó-angol part. perf.-ről Sweet¹ szószerint a következő szabályt állítja fel: «A part. perf. általában *ge* szótagot vesz maga elé, kivéve akkor, amikor az igének már van *ge* praefixuma, vagy egy hasonló elválaszthatatlan praefixuma, mint pl. *forgiefen* (vergeben), *aliesed* (erlöst) alakokban.» Az ó-angol korszak a 12. századig tart. A középagol nyelvben, tehát már a 13. században, a *ge* szótag kiesik és az új angolban (16. század) már nyoma sincs ennek a *parasita* szótagnak, mely a mai német irodalmi nyelvben oly általános, pedig a nyelvjárások nagyrészt szintén elhagyják a *ge* szótagot.² Lehet, hogy az enyéimhez hasonló tudományos nyelvfejlesztési belátások és törekvések majd egyengetik az utat célszerűbb és határozottan *jobb* formák lassankénti általánosításához. Aki ezt lehetetlenségnek gondolná, annak azt válaszolom: Goethe már megkezdte: *Stadas Borner* = *Stadas Geborner*, *flohene* *Freuden*. Minden más téren az ily alkotást (a felesleges elhagyása is alkotás), az ily egyszerűsítést mint egy értékes felfedezést üdvözlőnének és törekednének annak lassú, de biztos ter-

¹ New English Grammar I. 366. lap.

² V. ö. Weise, Unsere Mundarten 70. l.: «Dagegen teilt fast das ganze nd. Gebiet mit dem Englischen den Schwund der Vorsilbe *ge-* beim Partizip... In den obd. Mundarten fehlt *ge-* nur vor *b* und *p*, *d*, *t* und *z*, *g*, *k* und *qu*.»

jesztésére, csak éppen a nyelvészetben kiáltják ki hibának, melyet a gyermekekben üldöznek, Goethenek a legjobb esetben megbocsátanak. A nyelvtudósoknak már rég meg kellett volna szerkeszteni ezt a *ge* nélküli német nyelvet, még akkor is, ha nem szándékoznak befolyjni a nyelv alakulásába.

5. Az *adverbium*.

Egy dologban a német felülmúlja az angolt és közeljutott a kínai nyelvhez: ez a melléknévnek adverbialis használata főalakban. Hasonlítsuk össze ezeket a mondatokat:

He is a true servant — Er ist ein treuer Diener.
He serves me truly — Er dient mir treu (treulich).

A német ugyanazon tövet használja főnévi jelzőnek és igebővítménynek, míg az angol a *ly* képzővel bővíti a melléknév tövét. V. ö. francia: *fidèle* < *fidèlement*, magyar: *hű* < *híven*. A németben és a kínaiiban a tö igéhez kapcsolva determinálja az adverbialis jelentést.

Különben a magyarban is találunk ily melléknévhatározószókat: *tanácstalan* állott vele szemben, *akaratlan* stb. Én is meg tudom mondani, hogy miért éppen ezek a hosszú és *an* végű szavak hagyhatják el az *ul* képzőt. De az *ös*-ok mégis csak az, hogy az értelem az *ul* képző nélkül is létrejöhet és a legérdekesebb mégis csak az a tény, hogy ime ugyanaz a szó lehet jelző és módhatározó. A magyar gyorsírás ezt általánosította: Barátom szép-énekel. És én nem tudom, nem fog-e 500 év múlva ez a néhány «kivétel» szabályt teremteni.

A *lich* és *ly* képzők etymologiailag azonosak és a funkciójuk is valamikor ugyanaz volt mindkét nyelvben: főnevekből és melléknevekből képezhetett új mellékneveket. A melléknév adverbialis alakja a ger-

mán nyelvekben egy *o* képző (tulajdonképen ősi instrumentalis rag), mely a középfelnémetben *e*-vé gyengült. Úgy, hogy a *lich* végű melléknevek is mint adverbiumok felvették *még* az *e* ragot. Tehát a németnek nem volt szüksége egy külön adverbialis képzőre. Az angolban a *like* > *lyke* > *lyk* > *ly* akkor lépett fel sűrűn, mikor az *e* végzet már nem élt, és a *like* «hasonló» és «hasonlóan» jelentésben módosította az összetétel első tagját. Később átvitték ezt oly melléknevekre is, melyek mint adverbiumok már megtövesültek és így kapta a *ly* az általános határozószó-képző funkciót. A németben is vannak nyomai a *lich* ily szerepének; a fejlődés ily irányba lendült, de nem ment keresztül.

Azt látjuk, hogy a megérthetőség szempontjából megvan az angolban a *ly* lekopásának lehetősége. És valóban a londoni dialektus, a cockney, mely bizony syntaktikai tekintetben egy félszázaddal előbbre van, az már sok esetben elhagyja a *ly* képzőt és a határozószót is így mondja: I'm *awful* tired (rettenetesen fáradt vagyok); you look *remarkable* well (kiválóan jól «néz ki»). A *quick*' (gyorsan) már irodalmi jogosultsággal bír. Ellinger¹ vagy 12 mondatot idéz irodalmi művekből, mely mondatokban az egyszerű melléknév adverbiumként is szerepel, pl. *And she was wonderful sharp*. Mindezek a *ly* nélküli alakok és még hozzá az *early*, *friendly*-féle két funkciójú melléknevek bőséges anyagot szolgáltatnak majd az angol nyelv-közösségnek, hogy a *ly* adv.-képzőt lassanként elhagygassák és akkor majd létrejön az a stádium, mely a mai németben és a kinaiban uralkodik. Hogy ez a fejlődés a megértőnek újabb megterheltségével jár, az — úgy gondolom — mindenki előtt világos.

¹ Vermischte Beiträge 61.

6. Összefoglalás.

A nyelvhasonlításnak ezen értékelő rendszerét kiterjeszthetnők a többi szintaktikai eszközökre, mint: melléknévragozás, fokozás, az igemódok képzése, szóképzés stb. És összefoglalva az eredményt, azt fogjuk konstatálni, hogy az angol nemcsak *továbbfejlődött*, hanem valóban *feljebbfejlődött*, magasabb értéket mutat és már régen megvalósított oly változásokat, melyek a német nyelvben még csak mint tendenciák élnek. Az angol nyelv nemcsak hogy megmutatja azt a stádiumot, melyben a német nyelv majd lesz, hanem történeti fejlődésében megrajzolta az utat is, melyen a nyelv majd haladni fog és amelyen haladnia kell, ha nem akar a nemzetek kulturversenyén lemaradni, éppen nyelvének rendkívüli nehézségei miatt. És ezt nem egy kétségbeesett német nyelvtanár mondja, hanem bebizonyított tény, hogy a német nyelv tanulása úgy Franciaországban mint különösen Angolországban meglehetősen antipathiának örvend. Breuil, cambridge-i nyelvész, az angol Modern Language Association legutóbbi közgyűlésén nyíltan kimondotta, hogy a német nyelv mindenfelé tért veszít.

Fejtegetéseimnek egy másik eredménye elég különösnek tetszik: syntaxis tekintetében a cockney nyelv nagyobb fejlettséget mutat, mint az angol irodalmi nyelv. Ez némely filiszterben megütközést kelthet, de ez már így van: a londoni kocsisnyelv előhírnöke a későbbi irodalmi nyelv syntaxisának. Miért? Talán azért, mert az írók az utcától tanulnak? Ez nagy tévedés. Ebbe a tévedésbe esik a magyar Ignotus is, mikor az Esperanto-ról írva ezeket mondja: «S ha majd — tegyük fel — kívánnék közülök és a többinek fölébe hatalmasodnék egyetlen világnyelvül pl. az angol: ez óriási nyelvterülethez képest aránytalan és tűrhetetlen volna, hogy az egész művelt emberiségnek

úgy kelljen tovább-tovább követnie e nyelvnek fejlődését, ahogy ezt a londoni csirkefogóknak, a londoni kocsisoknak és zsebmetszőknek agytekervényei előszabják.»

A «londoni csirkefogók» mondatformái még nem jelentik az egész nyelvet, és ha mondat szerkezetben és alakban előbbre vannak, az annak köszönhető, hogy a tradíció nem köti őket, az analogia szerinti alkotás jobban érvényesülhet náluk, mint a művelt osztályban, a nyelvlogika erősebb a meglevő nyelvszokás tisztelténél, rájuk nem vonatkozik Mephisto mondása: «Weh dir, dass du ein Enkel bist.» És ha nemcsak dilettánsok, hanem komoly nyelvtudósok is azt állítják, hogy az irodalmi nyelv a népnyelvből veszi át az új formákat, úgy őket a látszat félrevezette. A változás benne rejlik a nyelvformában és benne rejlik a fejlődő emberben; csak hogy szabadabb dialektusban némelykor hamarabb jelentkezik, mint a múlthoz fűződő irodalmi nyelvben. Ez kelti azt a látszatot, mintha a dialektusból *átmenne* az új nyelvforma a köznyelvbe. Ez csak kis mértékben történik. Mindkettőre hat az, mit Bergson így nevez: *l'évolution créatrice*.

TARTALOM.

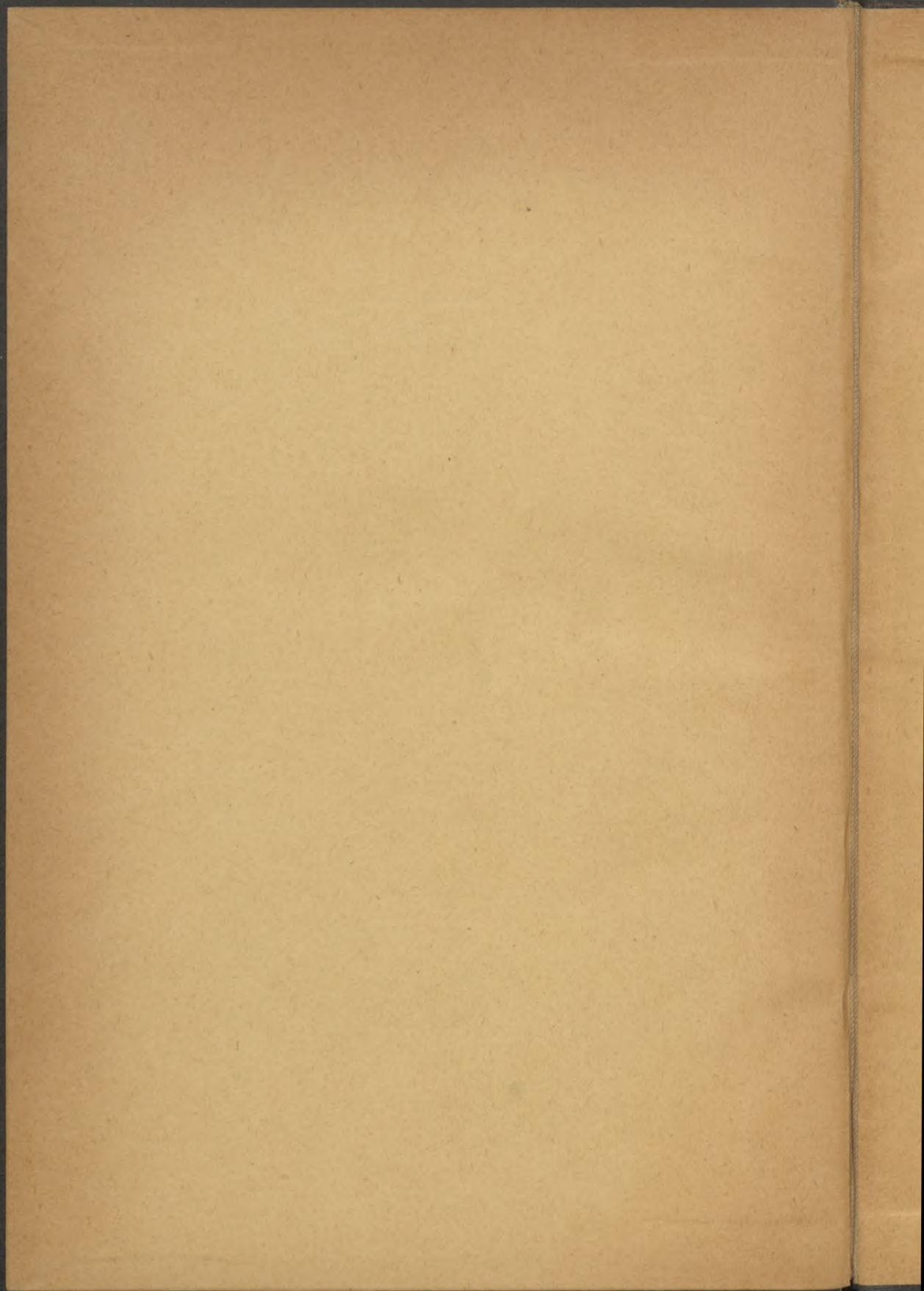
	Lap
I. A probléma	5
II. Programm	11
III. A nyelvfejlődés alaptörvénye	18
IV. Kázuspusztulás és nyelvfejlődés.....	31
V. A homonymák	61
VI. Jelentésalkotás	67
VII. A mondatfűzés fejlődése	78
VIII. Nyelvőrzés vagy nyelvfejlesztés ?	82
IX. Értékelő nyelvhasonlítás	91

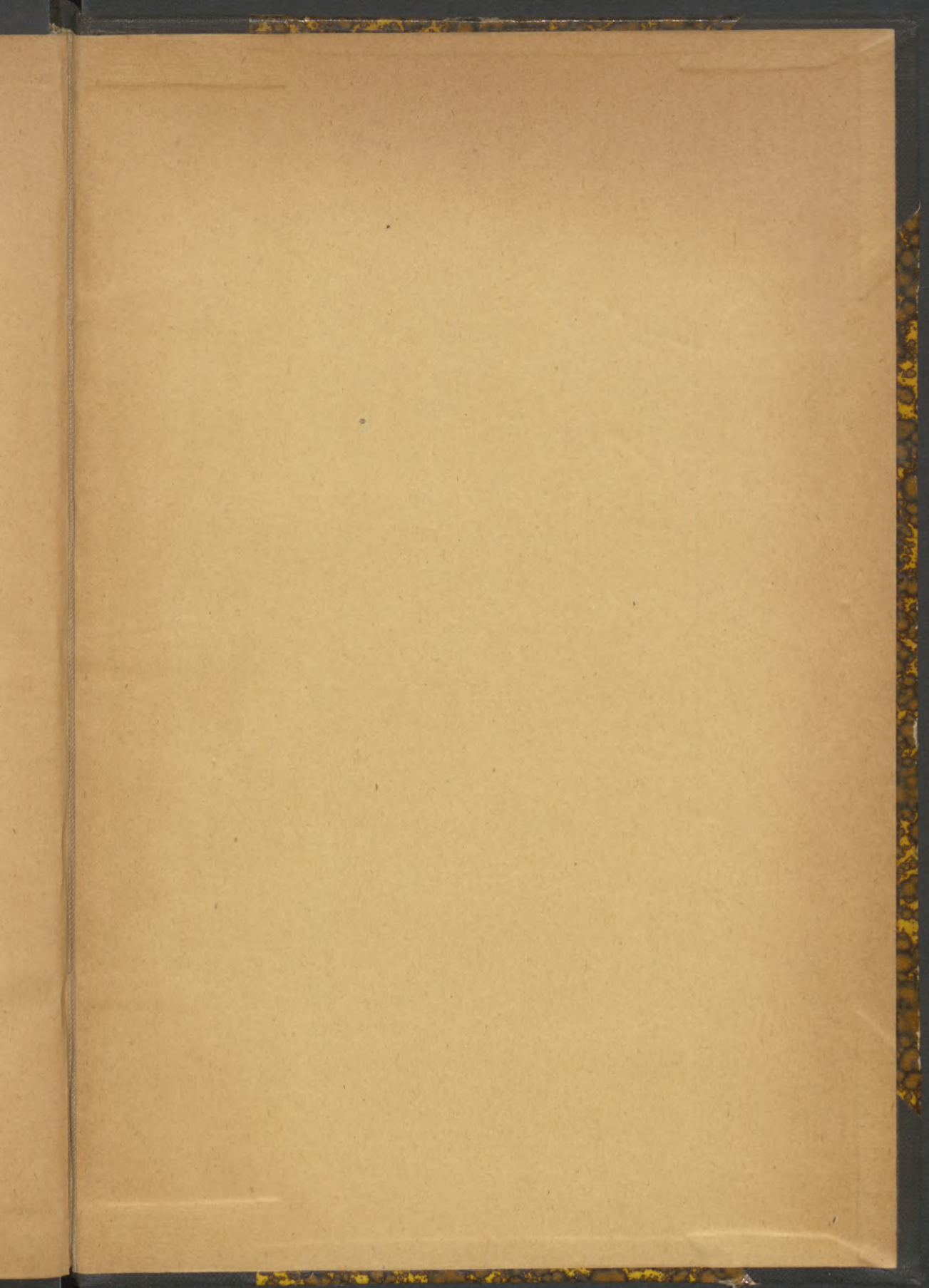

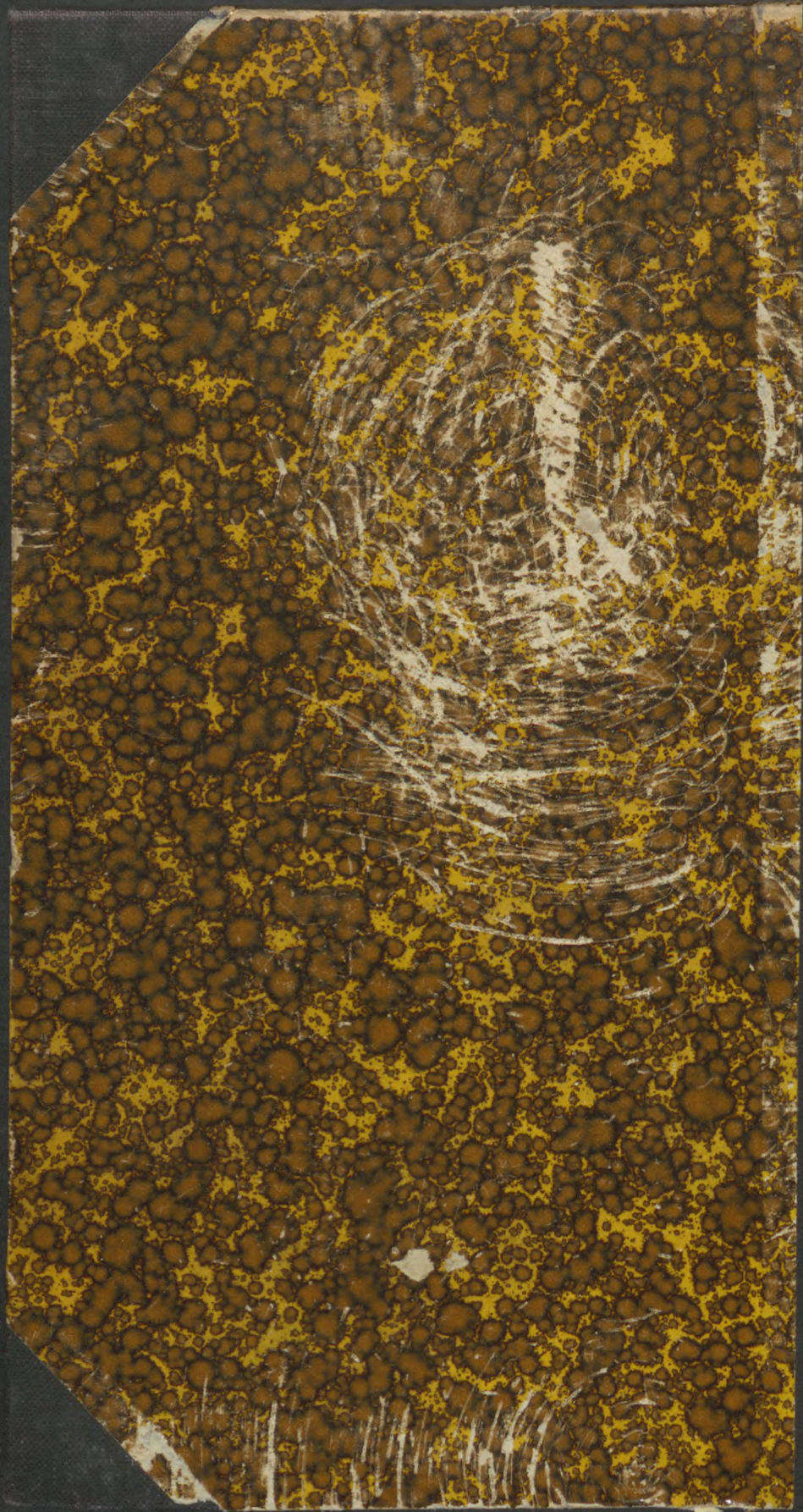

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Kaiblinger

Alkotó
nyelvta-
domány

N. M.